

Paolo Becchi a Genovai Tudományegyetem Jogtudományi Karának egyetemi docense. A „Giovanni Tarello” Jogi Kultúra Tanszékének oktatója, jogfilozófus. Fontosabb tudományos munkái: *Gaetano Filangieri élete és munkássága*; *Bioetika és biojog*; *Hans Jonas gyakorlati etikája*; *A szervátültetés jogi problematikája*.

Kurt Seelmann a Baseli Tudományegyetem Jogi Karának professzora, büntetőjogász, jogfilozófus. Az emberi jogok; a jogantropológia egyes kérdéseinek, a büntető-törvények legitimitásának, az orvosi etika és az orvosi jog kutatója.

PAOLO BECCHI – KURT SEELMAN Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás

PAOLO BECCHI –
KURT SEELMANN

Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás

ISBN 963 9610 02 X

9 789639 610026

GONDOLAT

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 32.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

PAOLO BECCHI –
KURT SEELMANN

Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás

Gondolat Kiadó • Budapest, 2005

Paolo Becchi – Kurt Seelmann:

Gaetano Filangieri und die europäische Aufklärung

Frankfurt am Main – Berlin – Bern Bruxelles – New York – Oxford – Wien, 2000

Peter Lang GmbH

Europäischer Verlag der Wissenschaften

Fordította

Utassy Viktória

A szöveget az eredetivel egybevetette

Bódiné Beliznai Kinga

Mezey Barna

Bibliotheca Iuridica

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

tudományos kiadványai

Publicationes Cathedrarum

24.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Paolo Becchi, Kurt Seelmann, 2000

Hungarian translation © Utassy Viktória, 2005

A kiadásért felel Bácskai István

Szöveggondozó Rátkay Ildikó

Műszaki szerkesztő Pintér László

A nyomdai előkészítés és a sokszorosítás

a Books in Print Bt. munkája

ISBN 963 9610 02 X

ISSN 1586-8265

TARTALOM

Előszó	7
I. Egy nápolyi gondolkodó élete és munkássága	9
II. Filangieri és Tanucci törvényei	22
III. Filangieri és a felvilágosodás büntetőjogi filozófiája	36
IV. A <i>Scienza della legislazione</i> hatása az európai felvilágosodásra	63
Szakirodalom	84

MOJATJAT

Paolo Becchi - Kurt Seelmann

Giuseppe Filangieri e la sua opera filosofica

Paolo Becchi - Kurt Seelmann - Giuseppe Filangieri e la sua opera filosofica

Paolo Becchi

Giuseppe Filangieri e la sua opera filosofica

Paolo Becchi

Giuseppe Filangieri

Giuseppe Filangieri e la sua opera filosofica

Előszó

Giuseppe Filangieri

I. Filangieri a 18. században és a 19. században

II. Filangieri a 18. században és a 19. században

III. Filangieri a 18. században és a 19. században

IV. A 18. században és a 19. században

V. A 18. században és a 19. században

VI. A 18. században és a 19. században

VII. A 18. században és a 19. században

VIII. A 18. században és a 19. században

IX. A 18. században és a 19. században

X. A 18. században és a 19. században

XI. A 18. században és a 19. században

XII. A 18. században és a 19. században

XIII. A 18. században és a 19. században

XIV. A 18. században és a 19. században

XV. A 18. században és a 19. században

XVI. A 18. században és a 19. században

XVII. A 18. században és a 19. században

XVIII. A 18. században és a 19. században

XIX. A 18. században és a 19. században

XX. A 18. században és a 19. században

XXI. A 18. században és a 19. században

XXII. A 18. században és a 19. században

XXIII. A 18. században és a 19. században

XXIV. A 18. században és a 19. században

XXV. A 18. században és a 19. században

XXVI. A 18. században és a 19. században

XXVII. A 18. században és a 19. században

XXVIII. A 18. században és a 19. században

XXIX. A 18. században és a 19. században

XXX. A 18. században és a 19. században

XXXI. A 18. században és a 19. században

XXXII. A 18. században és a 19. században

XXXIII. A 18. században és a 19. században

XXXIV. A 18. században és a 19. században

XXXV. A 18. században és a 19. században

ELŐSZÓ

EGY NÁPOLYI GONDOLKODÓ
ÉLETE ÉS MUNKÁSA

E könyv eredete messzire nyúlik vissza: a felvilágosodás korszakának jogi kérdéseit feldolgozó közös munka terve 1980-ban született. Ennek kapcsán Gaetano Filangieri élete és tevékenysége kezdettől fogva központi szerepet foglalt el kutatásainkban. Közös elhatározással mindketten részt vettünk az 1982 októberében Vico Equensében (Nápoly közelében) rendezett nemzetközi konferencián, amelynek témája Filangieri volt. A jelen mű a konferencián tartott előadásunk, illetve az azt követő kutatásaink eredményeire támaszkodik. Az I., II. és IV. fejezet P. Becchi, a III. fejezet pedig K. Seelmann előkészítő munkáján alapul.

Ez a kötet része az Istituto Italiano per gli Studi Filosofici fáradozásainak, amelyek a 1799-es Nápolyi Köztársaság kétszázadik évfordulójáról való megemlékezés jegyében születtek. Filangieri már nem élhette meg, ám legjobb barátai a forradalom élharcosaiként küzdöttek és haltak meg. Házát kifosztották, özvegyét és fiait pedig Franciaországba száműzték.

A nápolyi felvilágosodást méltatva kötetünket az Istituto Italiano per gli Studi Filosofici alapítójának, Gerardo Marottának, valamint főtitkárának, Antonio Garganónak ajánljuk. Az Istituto szolgálatában végzett fáradhatatlan tevékenységük nyomán e kultúra öröksége tovább él.

Paolo Becchi és Kurt Seelmann

I. EGY NÁPOLYI GONDOLKODÓ ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Gaetano Filangieri születési dátuma hosszú ideig vitatott volt. Egyrészt bizonyos utalások – magától Filangieritől is – 1752. augusztus 18-át jelölik meg. Másrészt viszont a születési anyakönyvben 1753. augusztus 22. szerepel. Ez utóbbi azonban egy 19. századi átirás, az eredeti ugyanis elveszett. A tény, hogy egy évvel kevesebb, általában nem sokat mond el. Filangieri esetében azonban ez másként van: rendkívül korán kifejtett szelleme még meglepőbb lenne, és oly korán megszokadt életútja még rövidebbnek tűnne, mint az valójában volt. A probléma csak néhány éve oldódott meg, megbízható dokumentumok azt bizonyítják, hogy pontos születési ideje 1753. augusztus 22.¹

Cesare Arianello fejedelem és Marianna Montalto, Fragnito fejedelemének lánya tizenegy fia közül harmadikként látta meg a napvilágot. Filangierit eredetileg katonai pályára szánták. A család gazdasági helyzete nem felelt meg az előkelő nemesi származásnak, ezért apja olyan karriert keresett számára, amely megfelelt az arisztokrata státusnak, és egyben bevételi forrást is jelentett.

Nevelését Luca Nivola de Luca vette át, aki képzett és a korszak reformszelleme felé nyitott egyházi személy volt. Filangierire jelentős befolyást gyakorolt nagybátyja, Serafino is: apja egyik testvére, aki nagy tekintélyű és magasan képzett bencés szerzetes volt. A reformeszmék őt is alapvetően befolyásolták. Ennek következtében Filangieri nevelése kezdetektől a felvilágosodás ideáljai mentén haladt.

Már 1771-ben írt egy tanulmányt *Az állami és a magánnevelésről* címmel, amely azonban nem maradt fenn. Dolgozott egy másik munkán is: *Az uralkodók erkölcsse, amelynek alapja a természet és a szociális rend.*

¹Vö. G. Ruggiero: La data di nascita di Gaetano Filangieri: un problema risolto. *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 118, 2000, 205–224.

Ez a kézirat is elveszett, fennmaradt azonban egy részletes kivonat, amelyet Isidoro Bianchi *A törvényhozó erkölcséről* címmel 1772. május 12-én jelentetett meg Szicília legfontosabb felvilágosodás kori folyóiratában, a *Notizie de'letteratiben*. Figyelemre méltó írás ez, hiszen már itt felfedezhető Filangieri fő művének, *A törvényhozás rendszerének* (olaszul *Scienza della legislazione*) tematikája, amelynek első kötetei csak nyolc évvel később jelentek meg. Annak érdekében, hogy Bianchit személyesen is megismerje, Filangieri 1773 nyarán Palermóba utazott. Együttal felkereste nagybátyját, Serafinót is, aki időközben a város érseke és a sziget egyik legjelentősebb politikusa lett.

Első publikációja 1774 vége felé jelent meg. Azon munkák egyike volt, amelyeket a *Politikai elméletek az uralkodó igazságügyi reformja keretében alkotott legutóbbi törvény kapcsán* cím alatt foglalt össze. Filangieri szenvedélyesen kiállt Tanucci miniszter célkitűzései mellett. Utóbbi ugyanis a bírói önkény korlátozását célozta: előírta, hogy a bírák ítéleteiket a törvényből kiindulva indokolják, és megtiltotta nekik, hogy az *auctoritas doctorumra* hagyatkozzanak. Könnyen belátható, hogy Tanucci törekvésével szemben erős ellenzék alakult ki a nápolyi igazságügyben. Filangieri világos és meggyőző érvelése azonban hozzájárult ahhoz, hogy e törvény a 18. századi Európa jogi eszmetörténetének egyik legfontosabb elemévé váljon. A következő fejezetben ezért részletes elemzést szentelünk ennek a törvénynek.

Írása a főváros kulturális világában jó fogadtatásra talált; ezenkívül apja kívánsága is az volt, hogy folytassa jogi tanulmányait, és kezdje meg a bírói pályafutást. Mindezek ellenére Filangieri nem ebben az irányban haladt tovább. 1777-ben elfoglalt egy szerény állást az udvarnál, egyidejűleg a királyi haditengerészet tisztjévé nevezték ki. E két elfoglaltság mellett tovább dolgozhatott művén.

A Tanuccinak ajánlott mű és a *Törvényhozás rendszere* első köteteinek 1780-as megjelentetése között eltelt időben történekről valójában nem sokat tudunk. Filangieri számára ezek minden bizonnyal az intenzív egyetemi tanulás évei voltak. Továbbá a királyság azon évei is, amelyek során Tanucci korszakának utolsó reformreményeit a következő időszak első csalódásai követték. Ekkor uralkodott ugyanis Mária Karolina királynő. Az óceán másik oldalán ugyancsak ebben az időben zajlott az az esemény, amely egy egész generáció szívét megdobogtatta: az amerikai

forradalom. A törvényhozás rendszere első két kötetének megjelenése is erre az időszakra esett.

Ezek után nem meglepő, hogy a következő években a királyság politikai fejlődése miatt Filangieri egyre kiábrándultabbá vált. Továbbá személyét és tevékenységét támadó néhány újságcikk miatt is elkeseredett. Végül kapcsolatba lépett Benjamin Franklinnel, akivel a későbbiekben intenzív levelezést folytatott. Foglalkoztatta a gondolat, hogy kivándorol Pennsylvaniába, ahol a törvényalkotással kapcsolatos munkáit továbbfejlesztheti. A kivándorlás terve megbukott. Filangieri azonban napirendre tért a döntés felett, amikor 1783-ban nagybátyja, Serafino meghalt. Az öröklés révén megnyílt számára a lehetőség, hogy kilépjen a katonai szolgálatból. Elmenekült a fővárosi közélet elől, és a nem messze fekvő Cavába (a mai Cava dei Tirreni) vonult vissza. Ott azután kizárólag műve folytatására és családi ügyeire fordította idejét.

1783 nyarán feleségül vette Carolina FrenDET, aki magyar nemesi családból származott. Mária Terézia küldte őt Nápolyba, hogy a királynő másodszülött gyermekének nevelőnője legyen. Carolina két fiúval (Carlo és Roberto) és egy lánnyal ajándékozta meg Filangierit. Kislányuk nagyon fiatalon hunyt el, röviddel apja halála után. Filangieri ugyanebben az időben adta nyomtatásba a *Törvényhozás rendszerének* teljes harmadik kötetét, amely a büntetőtörvényekről szólt. A korábban megjelent köteteket 1784. december 6-án dekrétummal betiltották. A hír nem befolyásolta a mű sikerét, így Filangierit sem nyugtalanította. A következő évben nyomtatásba adta a mű negyedik könyvét alkotó három kötetet. Ezekben az állami nevelésről írt. Ez volt az utolsó, általa megjelentetett könyv.

Cava kedvelt utazási céllá vált mindazok számára, akik a *Törvényhozás rendszere* alkotóját meg akarták ismerni. Számos német látogatót találunk köztük, ahogy azt a későbbiekben is látjuk majd. Amikor Domenico Caracciót a királyság első miniszterévé nevezték ki, Filangieriben valószínűleg felébredt a vágy, hogy újra részt vegyen a főváros politikai életében. Éltette a remény, hogy a politikában és a közigazgatásban aktív szerepet vállalhat a felvilágosodás jegyében, ezért 1787-ben a pénzügyi tanács tagja lett. Ezt követően érdekes memorandumot írt a királynak, amelyben hatéves bérleti szerződést javasolt az úgynevezett Apuliai-fennsíkra. A javaslatot 1788. március 30-án készítette: ez volt

Filangieri végrendelete. Egészségét már évekkorábban megtámadta a tüdővész, amelyből nem gyógyult fel. Vico Equensébe vonult vissza, ahol húga, Theresa kastélyában érte a halál július 21-én.

Elég csak a gyászbeszédeket tartó írók nevét említeni ahhoz, hogy lásuk: Filangieri emlékét az 1799-es nápolyi köztársaság képviselői ápolták. Donato Tommasi rövid idő alatt megírta az életrajzát, és posztumusz kiadta a *Törvényhozás rendszere* ötödik könyvét. Utalt rá, hogy Filangieri egy további művet akart írni *A tudományok új tudománya* címmel. Egy társadalmi, univerzális és örök érvényű történetet, amely már címében is utal a Vico általi inspirációra. Életrajzírója azonban erre vonatkozóan csak néhány bibliográfiai utalást tesz.

Filangieri politikai gondolkodásának bemutatása után a következő oldalakon figyelmünket büntetőjogi felfogására irányítjuk, amelyet a *Törvényhozás rendszere* című munkájában mutat be. Megvizsgáljuk továbbá művének sorsát a német kultúrkörben. Előljáróban azonban utalnunk kell művének általános jelentőségére.

A valódi cél, amelyet Filangieri munkája során követett, világosan kirajzolódik. Legyen a törvény az a központi elem, amely körül a társadalom megújulási folyamata zajlik. A polgárok biztonságát és szabadságát kizárólag törvényekkel lehet garantálni. A politikai szabadság tehát a törvények keretei között értelmezett szabadság; a törvények értékét pedig az adja, hogy a szabadság őrei. Filangieri e tekintetben a korszak gyermeke, ezért nem ok nélkül éri igen kemény kritika Benjamin Constant részéről, aki 1822 és 1824 között fontos kommentárt írt *A törvényhozás rendszeréhez*. A felvilágosodás képviselőinek az állami törvénykezdeményezésbe vetett hitével szemben Constant az állam liberális koncepcióját vallja, amely kizárólag az egyén külső és belső veszélyektől való védelmére korlátozódik. Filangieri gondolkodásmódja szerint viszont az állam feladata, hogy részletesen szabályozza a gazdasági és szociális életet, illetve minden akadályt elhárítson az általános jólét kialakulása során.

Éppen e tétel hatására fordul Filangieri a törvényhozás valódi tudománya felé. Művében a modern jogtudomány erőteljes megújítási mozgalmának előzetes csúcspontját láthatjuk, amely végül a nagy kodifikáció megvalósításához vezetett. A következő érdem mindenestre az övé: a törvényhozás problémáját a maga teljességében közelítette meg. Felvázolta a legfontosabb lépéseket, és végkövetkeztetésként a szociális lét

minden szektorában megjelölte a normatív elvárásokat. Erre gondol Filangieri, amikor műve célját a következő szavakkal írja le:

„Számos író szentelte idejét a törvények tanulmányozásának. Amíg egyikük pusztán jogtudósként kezelte ezt a tárgyat, addig egy másik filológusként, egy harmadik pedig politikusként. Mindezt azonban oly módon, hogy ennek a felmérhetetlen építménynek csak egy-egy részét vizsgálták. Ismét másik Montesquieu-höz hasonlóan inkább csak azon elmélkedett, ami megtörtént – nem pedig azon, aminek meg kellett volna történnie. A törvényhozás teljes és átgondolt rendszerének bemutatására azonban mindeddig nem került sor. Egyikük sem formálta ezt a tárgyat helyes és rendszerezett tudománnyá, amely összekapcsolta volna a szabályokkal az eszközöket és az elmélettel a gyakorlatot. Ez az, amit jelen művemben, *A törvényhozás rendszerében* célként tűztem ki.”²

Filangieri elsősorban arra törekedett, hogy az évszázad során felhalmozódott tudást és reformköveteléseket egy átfogó tervbe illessze, és a különböző irányú kritikákat a társadalmi megújulás érdekében egy egységes rendszerbe foglalja („sistema compiuto e ragionevole di legislazione”). A felvilágosodás többi képviselőjével összevetve ez a *Scienza della legislazione* elsődleges célja és Filangieri különleges érdeme.

Tervezett művéhez fűzött kommentárja szerint *A törvényhozás tudományát* hét könyvben fejt ki, amelyek számos további kötetből állnak. A hét könyvet a következő témaköröknek szentelte: 1. a törvényhozás tudományának általános szabályai, 2. a politikai és gazdasági törvények, 3. a büntetőtörvények, 4. az oktatási törvények, 5. a vallási törvények, 6. a tulajdonszabályozó törvények, 7. az atyai hatalmat és a családi viszonyokat rendező törvények. Csak az első két könyv felel meg két kötetnek, amelyeket 1780-ban nyomtattak ki. A harmadik könyvet két kötet alkotja, ezen belül az első a büntetőeljárás, a második az anyagi büntetőjogot tárgyalja. Rövid időbeli eltéréssel mindkét kötet 1783-ban jelent meg. A negyedik könyv három kötetből áll, amelyeket 1785-ben adtak ki. Filangieri ezekben az erkölcsi nevelés és az állami oktatás kérdéseit boncolgatja. Az ötödik könyv, amely a vallással foglalkozik, Tommasi kiadásá-

² G. Filangieri: *Scienza della legislazione*. Napoli, 1780–1788. Német fordítása: *System der Gesetzgebung*. Ford. K. Link. Szerk. J. Ch. Siebenkees. Anspach, 1784–1793, 1. kötet 19–20. A továbbiakban a német kiadás kötet- és oldalszámait idézzük.

ban posztumusz jelent meg 1791-ben. Ez csak egy kötet, de a tartalomjegyzékből kitűnik, hogy Filangieri egy második kötet megírására készült. Annak ellenére, hogy fontos részeket lezárt benne, a mű befejezetlen maradt. Ami az ötödik könyvet illeti, még a megírt részét sem írja adta nyomtatásba.

Mielőtt az első könyv alapvető aspektusait bemutatnánk, amely az egész mű elméleti alapját adja, a többi könyv tartalmát tekintjük át röviden. A második könyv a népességnövekedés problémájával foglalkozik, de a merkantilizmustól nyilvánvalóan eltérő módon. A népesség számának növekedését Filangieri a társadalmi jólét hatékony növelésének függvényében vizsgálja. A kötet tárgyalja a jólét forrásait is, amelyek között – összhangban a fiziokrata iskola felfogásával – a mezőgazdaság elsődleges szerepet kap a művészetekkel, az iparral és a kereskedelemmel szemben. A második könyvet a feudális rendszer és az egyházi privilégiumok radikális kritikája hatja át. Filangieri a majorátus és a hitbizomány megszüntetését és a kereskedelem teljes szabadságát szorgalmazza. A harmadik könyvben a büntető eljárásjogot az anyagi jog elé állítja. Ezt azzal magyarázza, hogy a büntetőjog rendszerében a büntetés kiszabása előtt olyan eljárási módszert kell követni, amely az inkvizitórius modellt egészében elveti, és átfogó jelleggel az akkuzatórius modellt alkalmazza. Ezután Filangieri a büntetőjog tudományának három alapvető aspektusát tematizálja: a büntetéshez való jog megalapozása; a büntetés célja; a bűncselekmény súlyának meghatározása. Ezekkel külön fejezetben foglalkozunk majd részletesen, amelynek során különösen a bűncselekmény és a büntetés arányosságának tematikáját vizsgáljuk meg. Fény derül arra, hogy Filangieri ilyen irányú kérdésfeltevése – a büntetéshez való jogot illetően is – különleges, társadalmi szerződéses felfogást tükröz. Ez megkülönbözteti például Beccariától, akitől Filangieri többek között a halálbüntetés megalapozhatóságának problematikája kapcsán is eltér. A negyedik könyvben Rousseau dilemmájából indul ki: számára a nevelés az ember vagy a polgár képzését jelentette. Filangieri megállapítja, hogy az utóbbi a követendő cél, amelynek elérése során a következő eszközöket kell alkalmazni: nyilvános, szabad, ingyenes és mindenki számára azonos oktatás, illetve állami iskolák létrehozása a szerényebb sorsúak érdekében. Terve finanszírozására Filangieri a katonai kiadások drasztikus csökkentését javasolja. A felvilágosodás kultúrája szabályainak

megfelelően tehát a nevelés lesz az egész társadalom fejlődésének célja. Az ötödik könyv posztumusz megjelent részének csak az utóbbi időben szentelnek figyelmet. Ebben Filangieri kifejti nézeteit a vallásról mint sajátos jelenségről, amelyet a társadalmi és szociális fejlődéssel szoros kapcsolatban mutat be. Feleleveníti az ókori misztériumvallásokat, amelyek lenyűgözték az európai szabadkőműveseket; egyúttal megpróbál kiutat találni a materialista ateizmus és a vallási babona dilemmájából. Filangieri egy új vallás létrejöttét hirdeti, amely a béke és az univerzális harmónia szövetségét testesítené meg.

A *Scienza della legislazione* tehát nemcsak az érvényben levő törvényeket veti vizsgálat alá, hanem a racionális törvényhozás egész rendszerét kívánja bemutatni. Témaválasztása felöleli a politikai alkotmány problémáját, a magánjog és a büntetőjog problémáit, valamint a nevelést és a vallást is. Eközben a szociális lét egyetlen aspektusát sem hagyja figyelmen kívül. Épp ez a rendszer iránt érzett erős készletesség az oka annak, hogy Filangierit történetietlen íróként értelmezzük. Ennek legfőbb bizonyítéka az lehet, hogy hitt az örök időkre szóló és minden államra érvényes univerzális törvényhozás lehetőségében. Filangieri erős rendszerész és reformtörekvései miatt a *Scienza della legislazione*-t a felvilágosodás kora egyik utolsó termékének tekintik. Ebből a szémszögből Filangieri akár a felvilágosodás absztrakt és formalista gondolkodásának jelképévé is válhat, egy történetietlen észjog örökösévé. Azonban alapos vizsgálat után ez a kép egyszóval tűnik.

Filangieri művében a rendszerezési törekvés valóban központi szerepet játszik. Ennek ellenére a történeti dimenzió felé történő – bár bizonytalan és korlátozott – nyitást nem zárja ki. Ez már a törvények abszolút jósága („bontà assoluta”) és relatív jósága („bontà relativa”) közötti alapvető különbségtételben is megnyilvánul, amelyre Filangieri művének egész struktúrája épül. A törvények abszolút jósága „az erkölcs egyetemes alapelveinek való megfelelés, amelyek minden nép, minden kormányforma számára közösek és minden égtájban alkalmazhatók. A természet joga tartalmazza azokat a változhatatlan alapelveket, amelyek minden esetben igazságosak és méltányosak.”³ A törvények

³ G. Filangieri I, 108.

abszolút jósága tehát az egyetemes (és univerzálisan kötelező) normák rendszerének elemi szükségletét fejezi ki. Ez a rendszer az ember elidegeníthetetlen szabadságjogán alapul. A törvények ilyen abszolút dimenziója mellett, amely Filangieri számára végső soron az „Autore della natura”-ból következik, előtérbe kerül a törvények relatív jelentése is.

A törvények relatív jósága „a kapcsolat a törvények és a nemzet állapota között”.⁴ Ez számos történeti-földrajzi tényező eredménye, amelyek egymással kölcsönhatásban állnak: 1. a kormányforma, 2. a kormányzás elve, 3. a népek szellemi képessége és természetes adottságai, 4. a klíma, 5. a talaj termékenysége vagy terméketlensége, 6. az országok területi elhelyezkedése és kiterjedése, 7. az ország vallása, 8. a nép érettsége. A törvények kapcsán ki kell emelnünk e két különböző értékelési szempont fontosságát. Filangieri valójában nem becsüli alá a törvények relatív karakterét, és abszolút karakterüket sem hiposztazálja. Az univerzálisan racionális normák rendszerébe vetett hit nem jelenti a történeti érzék hiányát. Ezt az evidenciát támasztja alá Filangieri által néhány említett példa. A spártai és az athéni törvényhozás összevetése során különösen plastikusan emeli ki a két jogrendszer eltéréseit, sőt egyenesen ellentmondásait. Végül felteszi a kérdést: a két rendszer közül melyik a jobb? A válasz így hangzik: „Spárta számára nem lehetett jobb törvényhozás, mint Lükurgoszé, Athén számára pedig nem lehetett volna jobb, mint Szolóné... Mindkettő megfelelt azon köztársaság állapotának, amelyben alkalmazták.”⁵ A törvények relatív jóságának teóriája tehát történeti szemléletmódot tükröz, amely egyébiránt Filangieri egész művét áthatja. A törvények relatív karaktere kifejezi az absztrakció konkretizálását, az abszolútum megvalósítását. Az abszolút és a relatív jóság szintézise számít, nem pedig az egyiknek a másik felett gyakorolt elvont uralma. De milyen mértékben valósulhat meg ez a szintézis? Esetleg a két oldal között problematikus, feszültséggel teli viszony áll fenn? Mennyire tud érvényesülni az abszolút jóság univerzalitása a relatív jóság említett sajátosságai mellett? Filangieri éppen ezekre a kérdésekre nem ad adekvát, kielégítő magyarázatot: ezek nyitott kérdések maradnak.

⁴ C. Filangieri I, 138.

⁵ C. Filangieri I, 138.

A természetjogi tanításokkal szemben az egyik leggyakrabban hangoztatott szemrehányás az, hogy elvonatkoztattak a történelemtől. A természetjogi gondolkodás azt vallotta, hogy képes felfedezni az emberi cselekvés általános érvényű törvényeit. Kiindulási alapja a történelmi környezetéből kiemelt, elvont emberi természet lett. Ezzel a felfogással szembeállították azt a széles körű és sokszínű történelmi mozgalmat, amely a történelem autoritásának a racionalista kritika ellenére újra megbecsülést szerzett. Ebben a történetiség és a természetjog éles szembeállítása jelenik meg, amely – bár történetileg alátámasztható – végső soron megkérdőjelezendőknek tűnik. A természetjog és a jog történelmi fejlődésének szembenállása, ellenséges viszonya nem szükségszerű. A kérdés ugyanis így hangzik: vajon alátámasztható avagy megkérdőjelezendő a természetjog azon tézise, amely szerint „az ész ellenséges viszonyban áll a történelemmel”? Ezt a tézist gyakran hangoztatták, és Wieacker újra felelevenítette.⁶ Nem szabad megfeledkezni arról, hogy maga Wieacker már a 18. században felismerte Vico, Montesquieu és Herder gondolkodásában azt a tendenciát, amelyből a történetfilozófia kialakult.⁷

Amint az egész művére jellemző, Wieacker még ebben az összefüggésben sem hivatkozik Filangierire. Ahogy már jeleztük, Filangieri műve – bár csak korlátozott mértékben – tagadhatatlanul tartalmaz egy történeti elemet. Ezt a körülményt korábban már kiemeltük, ugyanakkor nem tekinthetünk el az ezzel összefüggő problémakör bemutatásától. Felmerül a kérdés, hogy Vico örököséként nem Filangieri volt-e az, aki Vico felfogásából kiindulva – jöllehet korlátozott mértékű – történeti szemléletmódot vezetett be a természetjogi gondolkodásba? Ez különösen fontos kérdés, amelyre válasz csak nehezen körvonalazható. Ehhez ugyanis egyrészt Vico különböző műveinek elemzését kellene elvégezni; másrészt pedig meg kellene vizsgálni azt, hogy Filangieri milyen mértékben hivatkozott ténylegesen Vico-ra. Filangieri kiindulópontja nyilvánvalóan a modern racionalista természetjogi iskola. A jog szinte egyetlen forrása a törvény: maga a kodifikációs igény is arra utal, hogy az egész jogot a törvényekre kell korlátozni. A törvények abszolút jósága szintén a

⁶ F. Wieacker: *Privatgeschichte der Neuzeit*. Göttingen, 1967, 350.

⁷ F. Wieacker I, 355.

modern természetjogi felfogás alapulvételét mutatja. Ennek ellenére már műve első oldalain úgy tűnik, mintha Filangieri eltávolodna a természetjog egyik legfőbb alapulvételétől: a természetes állapottól. Nem állíthatjuk, hogy Filangieri nézetei e tekintetben egyértelműek. Művében különböző tradíciók kapcsolódnak össze, amelyek egymásra épülnek. Így különböző irányú törekvések alakulnak ki, amelyeket azonban már nem lehet egységes szerkezetbe foglalni. A természetes állapottal szemben a következőt veti fel: „Nem vagyok olyan külön, hogy – néhány embergyűlölő szofistához hasonlóan – a polgári társadalmakat megelőzően a vadak állapotához hasonló természetes állapotot fogadnék el [...]. Nem hagyom magam egy ilyen téveszme által félrevezetni. Merészen kijelentem, hogy a Teremtő legfenségesebb teremtménye alkotása során ésszerűtlenül járt volna el, amennyiben az embert nem a társadalom számára alkotta volna meg. Nem átallok tehát azt hinni, hogy a társadalom az emberrel alakult ki.”⁸

Ez az érvelés, amely kétségtelenül Vicón alapul, egy bizonyos ponton ellentmond annak, amit N. Bobbio „természetjogi modellként” definiált.⁹ Valójában a modern természetjogi tanításban – amint azt legutóbb formájában Hobbesnál láthatjuk – nem a társadalom, a szociális ember a kiindulópont, hanem a természetes állapotban levő egyén. Hobbes már a *De Cive* első oldalain szembeállítja a homo homini lupus hipotézisét a homo naturaliter socialis hipotézisével.¹⁰ Úgy véljük, Filangieri felfogása ezzel szemben a második tézisen alapul. Ez annyit tesz, hogy a természetjog tipikus dichotómiája, azaz a természetes állapot/polgári állapot Filangierinél nem jelenik meg ilyen egyértelműen. Mindazonáltal el kell ismerni, hogy ugyanazon modell keretében Hobbestól és Spinozától egészen Locke-ig és Kantig a status naturalis fogalma átalakul a societas naturalis fogalmává. Ez egy valódi, politika előtti társadalmat takar,

⁸ G. Filangieri I, 78 és 82.

⁹ Vö. N. Bobbio: Il modello giusnaturalistico. In *Rivista internazionale di filosofia del diritto*. 1973, 603–622, és N. Bobbio – M. Bovero: *Società nella filosofia politica moderna*. Milano, 1979, 17–109.

¹⁰ T. Bobbes: *Vom Menschen, vom Bürger*. Hamburg, 1959. „A legtöbben, akik az államról írtak, előre kikötik vagy kérelmezik, vagy követelik tőlünk a hitet, hogy az ember természeténél fogva egy társadalomra rendeltetett létező, tehát az, amit már a görögök is [...] neveznek [...]. Ez az alapigazság a széles körű érvényessége ellenére hibás” (75–76).

amelyben mindazon gazdasági és szociális kapcsolatok megvannak, amelyeket az egyének egymás között létrehoznak (ebben nagy szerepet játszanak a családi kötelékek). Ezek alapján arra következtethetnénk, hogy e fontos átalakulás valamennyi eleme éppen Filangierinél található meg. Valójában azonban Filangieri messzebbre jut el, amikor kijelenti, hogy az egyén számára a politikai cselekvés alapvető jelentőségű, az ember tehát legbelül egy ζῷον πολιτικόν (zoon politikon). A természetjogi premissza ennek ellenére örökre individualista marad. A kiindulópont nem az appetitus societatis, hanem végső soron a spinozai conatus sese conservandi. Filangieri álláspontja ezért semmiképpen sem nevezhető precíznek. Első könyve első fejezetében az ember szociális természete mellett érvel. Ezután – szembeszökően ellentétes módon – egy primitív társadalomtörténeti létet feltételez, amely a „naturale indipendenza” elvére épül. „Ez olyan társadalom volt, amelynek tagjait még nem fosztották meg természetes függetlenségüktől...”¹¹ Világossá válik tehát az érvelés, ahogyan az a hagyományos mintában is megtalálható. Az egyik oldalon a természetes társadalom, amelyet az egyén függetlensége és a természetes szabadság jellemez. A másik oldalon a polgári állapot, ahol az egyén alárendelt helyzetben van a közhatalommal szemben, amely a társadalom minden egyes individuuma számára előírja a kötelezettségeket. Hogyan zajlik ez az átmenet a természetes társadalomból a polgári állapotba? Fokozatos fejlődéssel vagy egy minőségi ugrással, egy szerződés eredményeként? Filangieri álláspontja ebben a pontban is kimondottan ambivalens.

Igaz ugyan, hogy első könyve idézett részeiben Filangieri a társadalmi szerződés kapcsán nem foglal állást; ugyanakkor harmadik könyvében kifejezetten állítja a szerződés létét.¹² Paradox módon Filangieri éppen ebben a könyvben nyújt történeti magyarázatot a természetes állapotból a polgári állapotba való átmenetről. Ez az érvelés nyílt ellentmondásban áll a tiszta szerződéses elmélettel. Érdemes megfigyelni, ahogy Filan-

¹¹ G. Filangieri, i. m. 83.

¹² G. Filangieri IV, 16. „A polgári társadalom, amelynek alapjául egyenrangú jogok szolgálnak, melyeket minden egyén független természet-állapotában élvezhetett, a társadalmi szerződéssel átvette azt a jogot is, amelyet mindenki más felett gyakorolhatott, ha ez a természeti törvényt meg akarta sérteni.”

gieri a szociális állapot primitív stádiumából a polgári állapotba történő átmenetet leírja: „A család az első társadalom, az első állam pedig a patriarchális, amely szereteten, engedelmisségen és tiszteleten alapul. A család bővül, sokrétűvé lesz, végül szétválik. Több szomszédos család egy törzset alkot, egy hordát, egy merőben természetes társadalmat. Vezetőik úgy élnek egymás közt, mint a nemzetek.”¹³ Ezt az állapotot követi a barbár állapot, amely a polgári állapot előfutára, hiszen ebben a családfők már részben alárendelt helyzetbe kerülnek egy vezetővel szemben. Ahogy a történelmi fejlődés halad, „a nép politikai érettségének korszakához”¹⁴ érünk. Éppen a büntetőjogi tanításokkal kapcsolatban jelentkezik újra a történelmi dimenzió, amely már az első könyvben is megjelent.

Vico befolyása nyilvánvaló. Azonfelül, hogy említi őt,¹⁵ Filangieri a társadalom és a jog fejlődését ugyanolyan szoros kapcsolatban vizsgálja, ahogyan azt Vico is tette. De mi módon lehet összeegyeztetni ezt a felfogást a szerződéses elmélettel? Vajon nem tűnik-e úgy, hogy Filangieri sokkal inkább azt a teóriát fogadja el, amely szerint az állam a családból alakult ki? Vicón kívül Filangieri Arisztotelész *Politikáját* is megemlíti.¹⁶ Arisztotelész már a *Politika* első oldalain felvázolja a polisz kialakulását. Nem racionális, hanem történelmi modellen keresztül mutatja be a szakaszokat, amelyek során az emberiség a primitív állapotból a társadalom fejlettebb formái, majd az állam létrehozásáig fejlődött.¹⁷

Filangieri a fent idézett szövegben ugyanezt az eljárást követi. Még egyszer előtérbe kerül a történelmi szemléletmód, amely azonban mindig

¹³ G. Filangieri IV, 136.

¹⁴ G. Filangieri IV, 179.

¹⁵ G. Filangieri IV, 137–144. Filangieri többször is idéz Vico különböző műveiből, és azt a következtetést vonja le, hogy: „Volt bátorságom ahhoz, hogy ezen mély alkotó műveinek különböző, egymástól nagyon elkülönült részleteit sorba rendezzem, hogy egy igazságot újra napvilágra hozzak, amely nem tűnik nagyon köztudottnak” (141).

¹⁶ G. Filangieri IV, 137.

¹⁷ A *Politika* első könyvében Arisztotelész bemutatja a polisz eredetét egy ismert történelmi rekonstrukció felhasználásával: „Az egész hétköznapi életben meglévő közösség, tehát a természetnek megfelelően a ház vagy a család [...] azon közösségek azonban, amelyek egyelőre többféle családból a hétköznapi szükségleteken túlmenő cél miatt jönnek létre, ezek a faluközösségek [...] a több faluközösségből kialakuló végleges és utolsó közösség már a polisz...” Arisztotelész: *Politika*. Leipzig, 1879, újranyomatott kiadása Aalen, 1978, 1252b, 1253a.

a természetjogi álláspont mellett jelenik meg. Nem létezik közöttük sem reális viszony, sem egy valódi kapcsolat létrejöttének lehetősége. A két dimenzió párhuzamos utakon halad. A természetjog és a jog történetiségének összekapcsolását Filangieri csak hirdeti, arra azonban nem kerül sor. Gondolkodását tehát alapvetően feloldhatatlan aporiák jellemzik. Tény az, hogy művében különböző tradíciók épülnek egymásra anélkül, hogy egy valódi szintézis születne. Filangieri rendszerorientált gondolkodása valójában számos irányban nyitott és olyan sokoldalú, hogy az egyértelmű szintézist nem teszi lehetővé. Olyan sokrétűséget tapasztalhatunk tehát, amelyet lehetetlen egyetlen elvre visszavezetni. Ez az ellentmondásosság nagyon mélyen gyökerezik. A homályos részek és az ellentmondások ellenére Filangieri nagy érdeme, hogy a Vico által választott úton haladva beemelte a köztudatba a jog történelmi dimenzióját.

II. FILANGIERI ÉS TANUCCI TÖRVÉNYEI

I. Tanucci igazságügyi reformjai

Mielőtt Filangieri büntetőjogi felfogásával foglalkoznánk, vessünk egy pillantást első kiemelkedő írására. *Riflessioni politiche su l'ultima legge del sovrano, che riguarda la riforma dell'amministrazione della giustizia*¹⁸ című művében Filangieri szenvedélyesen védelmébe veszi IV. Ferdinánd törvényét, amely az igazságügy reformja jegyében született. Fontos és történetileg mélyreható kommentárt írt hozzá. A törvényhozásba való beavatkozást az egyik miniszter, Tanucci szorgalmazta. Ennek eredményként a Nápolyi Királyság legfelsőbb bíróságain valamennyi ítélet kapcsán bevezették a bírák indokolási kötelezettségét. Rögzítették továbbá, hogy az indokolás többé nem alapulhat az auctoritas doctorumon, hanem annak a királyság pozitív törvényeire és a jus communéra kell hivatkozni. A jogszabály ezenkívül előírta az ítéletek indokolásának írásba foglalását is. Amennyiben valamely ítéletet nem megfelelő módon – azaz nyilvánosan – hirdettek ki, az nem emelkedhet jogerőre.¹⁹

Ezzel a törvénnyel Tanucci megvalósította a bíróságok megfegyelmezésére irányuló politikáját, amelyet már Bourbon Károly uralkodása alatt

¹⁸ G. Filangieri: *Riflessioni politiche su l'ultima legge del sovrano, che riguarda la riforma dell'amministrazione della giustizia*. Napoli, Michele Morelli, 1774. újranyomatott kiadása: Neapel 1982. Az újranyomatott szöveget Raffaele Ajello jogtörténész kritikai utószava követi (3–11).

¹⁹ A törvény (dispaccio), amelyet Tanucci 1774. szeptember 12-én fogalmazott meg, és ugyanazon hónap 23-án és 28-án közölt, a nápolyi városi archívumban található (912, Casa Reale Antica). Megjelentette D. Gatta: *In Regali dispacci nelli quali si contengono le sovrane determinazioni dei punti generali e che servono di norma ad altri simili casi nel Regno di Napoli*. Napoli, 1773–1777. A törvényhozás ezen formájának jelentőségéről vö. F. Raineri: *Bibliographie der Gesetzgebung des Privatrechts und Prozessrechts (Italien)*. In *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. 2. kötet. 2. részkötet. München, 1976, 108.

is megpróbált véghezvinni – akkor még sikertelenül. Tanucci ugyanis 1734 és 1740 között arra tett kísérletet, hogy bírósági reformok sorát indítsa el, amelyek a meglévő bíróságok önkényének korlátozását, valamint új, az előzőekkel konkuráló bíróságok létrehozását célozták.²⁰ A bíróságok törvényhez kötöttségét kívánta megvalósítani. Ezen túlmenően megszületett az általános polgári jogi kodifikáció terve. Ennek előfeltételként elszánt politikai akaratra volt szükség, amelyet azonban csak egy hatékony, központosított államhatalom hozhatott volna létre. A király csekély hatalma miatt azonban Tanucci bíróságokkal kapcsolatos politikája megbukott. Így a törvényhozás a bírói önkénnyel szemben minden addiginál kiszolgáltatottabbá vált.

Ez a helyzet 1774-ig alapvetően nem változott. Tanucci ekkor rögzítette az új szabályozásban az ítéletek indokolásának kötelezettségét. A törvényhozó és az igazságszolgáltató hatalom közötti összeütközés aligha lehetett volna közvetlenebb. A legfelsőbb bíróságok erős ellenállása a vizsály oly mértékű kiéleződéséhez vezetett, hogy 1791-ben – a gyakorlati alkalmazásban fellépő számos nehézség hatására is – az indokolási kötelezettséget eltörölték. Ennek hatására az pusztán mérlegelés tárgyává vált.²¹

²⁰ Az 1738-as részletes bírósági rendelet első célja az volt, amiből következett a második is, hogy a jövőben felállítsák a legfőbb kereskedelmi törvényszéket és a tartományi és tengeri konzulátusokat. A bírósági és törvényhozási reformok különböző aspektusairól vö. R. Ajello alapvető kutatásai: *Il problema della riforma giudiziaria e legislativa nel regno di Napoli durante la prima metà del secolo XVIII.*, *La vita giudiziaria*. Napoli, Jovene 1961, és uaz *Legislazione e crisi del diritto commune nel regno di Napoli. Il tentativo di codificazione carolino*. In *Arcana Juris. Diritto e politica nel Settecento italiano*. Neapel 1976, 29–108. A királyság politikájáról vö. különösen *La vita politica napoletana sotto Carlo di Borbone*. In *Storia di Napoli*. Napoli, 1972, 7. kötet.

²¹ Az ellenállás három nagy „vizonzást” szervezett meg: a cseremegbízott Procinarié, a legfőbb kereskedelmi bírőé és a Szent királyi tanácsé. Lásd még R. Ajello: *Il preilluminismo giuridico. Il problema della riforma giudiziaria e legislativa nel regno di Napoli durante la prima metà del secolo XVIII*. Napoli, 1965, 173–183. és 190–198. Tanucci reformjai meghíúsulásának egy nagyon érdekes bemutatása található Francesco Maghiano jogász kiadatlan írásában. Vö. R. Feola: *Dall'illuminismo alla Restaurazione. Donato Tommasi e la legislazione delle Sicilie*. Napoli, 1977, 15. „Il parere del consigliere Magliano sulle narrative delle sentenze” mint Feola könyvének függeléke jelent meg 327–340.

„Egy ilyen hasznos törvény csak a filozófusok körében részesülhetett megfelelő fogadtatásban és elismerésben. A nép és az igazságügy kártékony, romlással fenyegető újítást látott benne.”²² Művében Filangieri a filozófusok táborához csatlakozik.

2. A bírák indoklási kötelezettsége

2.1. Történeti alapvetés

A mai jogi felfogás alapján magától értetődik, hogy a bíró köteles döntéseit indokolni. Az indoklási kötelezettség azonban egyike a bírói eljárás azon intézményeinek, amelyek történetileg nézve csak meglehetősen későn fejlődtek ki.²³ A továbbiakban röviden említünk néhány példát.²⁴

Franciaországban az indoklási kötelezettség elvét csak a bírósági rendtartásról szóló 1790. évi törvény ötödik címének 15. §-a ismerte el teljes egészében.²⁵

Poroszországban az általános eljárásjogi reform Nagy Frigyes uralkodásának utolsó éveiben ment végbe a nagykancellár, von Carmer irányításával. Az 1781-ben kihirdetett Általános Bírósági Rendtartás – amelynek végleges formáját Frigyes Vilmos adta ki 1793-ban – az indoklási

²² D. Tommasi: *Elogio storico del Cavaliere Gaetano Filangieri*. Neapel, Michele Stasi, 1788, 19. Tanucci törvényének kudarca abban áll, hogy a töredékes és csak a részterületekkel foglalkozó reformok, bár nem voltak jelentősek, végül is esélytelennek bizonyultak a régi, kötött intézményekkel szemben.

²³ A 18. századig általában az indoklás nélküli ítéletek szemlélete uralkodott el. Ez nem jelenti azt, hogy a legtöbb eset indoklását, különböző behatárolásokkal már korábban előre nem írták meg. Egy pillantás a 16. századra, lásd M. Ascheri: *Rechtssprechung und Konsiliensammlung*. In *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. München, 1976, 2. kötet, 2. részkötet, 1113–1221.

²⁴ Ennek egy részletes bemutatása M. Taruffo: *L'obbligo di motivazione della sentenza civile tra diritto comune e illuminismo*. In *La formazione storica del diritto moderno in Europa*. Firenze, 1977, 2. kötet 599–633; vö. uő: *La motivazione della sentenza civile*. Padova, 1975. 319–352.

²⁵ Ezt az elvet általában az Alkotmány 208. cikke szankcionálta (III. Jahres). Az 1667-es év leghíresebb rendelkezése (amelyre Filangieri is utal a *Riflessioni politiche*-ben 64) nem ellenzi az ítéletek indoklását, bár mélyen hatott rá az eljárás rendelet.

kötelezettséget minden egyes ítélet kapcsán általános formában rögzítette.²⁶ A 18. század folyamán a további fontos német nyelvterületeken alkalmazott perrendtartások (Bajorország, Ausztria) ennél lényegesen elmaradottabb és korlátozottabb megoldásokat vezetnek be.²⁷

Ha belegondolunk, hogy a Tanucci-féle törvényeket 1774-ben adták ki, nem tagadhatjuk azok európai szinten érvényesülő, jövőbe mutató jelentőségét. Hiszen annak ellenére, hogy a bírói ítélet indoklásának kötelezettségét az 1748-as frigyési bírósági reform vezette be,²⁸ ez a reform az indoklás nyilvánosságra hozatalának problémáját még nem rendezte megfelelően. Éppen ez utóbbi aspektus jellemzi azonban Ferdinánd törvényét.

2.2. A Riflessioni politiche jelentése: az indoklás mint a bírói tevékenység demokratikus ellenőrzésének eszköze

Az indoklás nyilvánossága szempontjából a frigyési eljárási reform uralkodó perspektívája erősen korlátozott volt: a nyilvánosság ugyanis kizárólag a felek ellenőrzési igénye, valamint a döntéssel szembeni jogor-

²⁶ Az igazságügyi igazgatás reformeljárásait mindenekelőtt a poroszok kezdték el jóval korábban. Már 1747-ben tudunk ugyanis egy valódi, pomerániai bírói rendeletről, amely illeszkedett Mark Brandenburg 1748-as bírósági újjászervezéséhez (Project des Cidicis Fridericiani Marchici). Már ebben az első eljárásjogi reformban megállapították a titoktartási kötelezettség elvét, bár (ebben különbözött az 1781-es és 1793-as szabályozástól) még nem szólt semmiféle speciális nyilvánossági kötelezettségről. Ezzel vö. R. Sprung: *Die Entwicklung der zivilgerichtlichen Begründungspflicht*. In *Die Entscheidungsbegründung in europäischen Verfahrensrechten und im Verfahren vor internationalen Gerichten*. Szerk. R. Sprung. Wien–New York, 1974, 43–62.

²⁷ Emlékezzünk itt arra, hogy II. Frigyes rendeletével egy időben (1781) II. József *Allgemeine Gerichtsordnungja* még nem beszélt az indoklási kötelezettségről, hanem a bíró számára megtiltotta, hogy az ítéletben a döntés alapját kifejtse, vö. R. Sprung, 56–61.

²⁸ Ajello utószavában a Riflessionival (1. kiadás) szemben megjegyzi, hogy „a nagy európai bíróságok sem indokolták meg az ítéleteiket. Ebből a nézőpontból igaz volt a nápolyi bírónak, és a modern történetírásnak be kellett látnia, [...] hogy szükségtelen volt az indoklási kötelezettség” (7–8). Ezek után különbséget kellett tenni az indoklás történeti ténye és az indoklási kötelezettség között. Németországban például már a 14. századtól jelentősek voltak az esküdtbírók indokolt ítéletei, és eléggé elterjedtek, vö. G. Gudian: *Die Begründung in Schöffensprüchen des 14. und 15. Jahrhunderts*. Darmstadt, 1960. Ezenkívül

voslati fórumok kapcsán érvényesül. Ez az ellenőrzés tehát az eljárási dinamika része.

Tanucci törvényeinek eredetisége abban áll, hogy az indokolás ellenőrzését az eljárás keretein túlra terjeszti ki. Ily módon a bírák indokolási kötelezettsége az eljáráson belül meglévő funkciót messze meghaladó jelentőségre tesz szert: hatását az eljárás keretein kívül kívánja kifejezni. Azáltal, hogy a törvény az ítélet kihirdetését írja elő, a bírói tevékenységet a közvélemény kritikus ellenőrzésének tárgyává teszi. A fiatal Filangieri éppen ezt a momentumot hangsúlyozza: „Ismételten megemlítem a nyilvánosságot, hiszen a király az ítéleteket éppen azért szánta nyomtatásra, hogy ezáltal minél nagyobb figyelem irányuljon a hivatásos bírák igazságszolgáltatási tevékenységére. Ettől függ ugyanis a polgárok sorsa és békéje. Nem elég, ha csupán egyetlen személy győződik meg valamely korrump bíró család beállítottságáról: a bíró döntéseinek ellenőrzése a teljes, ítéleteiben könyörtelen nyilvánosság feladata. A félelmet nem ismerő elmék körében semmi sem keltett akkora félelmet, mint a nyilvános ellenőrzés.”²⁹

Az indokolási kötelezettség ezáltal új dimenziót nyer: átlépi a szigorúan eljáráson belüli korlátokat, és biztosítja a nyilvánosság számára az egyre szükségesebb polgári garanciákat. Címzettje az egész polgári társadalom, amelyen belül a bíró az igazságszolgáltatás letéteményese. Az indokolás nyilvánosságának politikai funkciója az igazságszolgáltató hatalom feletti azonnali és széles körű ellenőrzés lehetővé tétele. Érdemes megjegyezni, hogy Filangieri történetileg nézve az első között észlelte a bírák indokolási kötelezettségének ilyen védelmi funkcióját.³⁰ E tekin-

– és ez is egy fontos pont – az ítéletek indoklási kötelezettségét világosan a Codicis Fridericiani Marchici tervezete (Berlin, 1749, I. rész, VI. cím, 18–19. §. és 3. rész XXXVI. cím, 11. §. 197) írta elő. A tervezethez illeszkedett az eljárási reform, és nagyon befolyásolta a német felvilágosodás bírósági és eljárásjogi területeit. Filangieri erre maga is utal a *Riflessioni*-ban (65, 71), amikor a porosz II. Frigyes reformpolitikáját említi.

²⁹ C. Filangieri, 49. Ezen a ponton M. Taruffót említi (in *L'obbligo di motivazione della sentenza civile tra diritto comune e illuminismo*, 624).

³⁰ Az is igaz azonban, hogy Beccariánál is megtalálható ennek az iránynak egy értelmezése. Vö. Beccaria: *Über Verbrechen und Strafen*. Az 1766-os kiadás fordítása. Szerk. W. Alff. Frankfurt/M. 1988, 89. „A bírósági tárgyalásnak és a bizonyítási eljárásnak nyilvánosnak kell lennie, hogy így a közvélemény, amely talán az egyetlen köteleme a társadalomnak, amely az erőszakot és a szenvedélyeket kordában tartja.”

– tetben messze meghaladja a francia filozófusok jogpolitikai doktrínáját. Utóbbiak az igazságszolgáltatással szembeni védelmet a törvényhozó hatalom primátusában és a bírák törvénynek való szigorú alárendelésében látták megvalósíthatónak. Eközben a bírói döntések indokolását – mint a bírói tevékenység ellenőrzésének elengedhetetlen eszközét – teljességgel figyelmen kívül hagyták.³¹ Ebből a szempontból is különleges jelentőséget tulajdoníthatunk Filangieri művének, ez azonban azon interpretációkban, amelyek Filangierit Montesquieu-től való szoros függésben ábrázolják, nem érvényesül.³²

2.3 Filangieri és Tanucci

A *Riflessioni* kimondottan politikai mű: jogpolitikájában demokratikus közeledési kísérletet tesz az igazságügy problémái felé. A nyilvánosság, a közvélemény lett a bírói indokolás címzettje, ennek következtében megnyilvánult az *arcana iuris*, és a polgár emancipálódott az alattvalói státusból. A polgár tehát megszerezte a hatalmi mechanizmusok megismerésének jogát.

Ajello kutatásai kimutatták: túlzás lenne azt állítani, hogy e demokratikus következmények Tanucci valódi szándékát tükrözik.³³ Az általa kö-

³¹ A legfontosabb példa itt Montesquieu, aki a „la maniere de former les jugements” részben teljesen elhanyagolta az indoklás problémáját, vö. Montesquieu: *De l'Esprit des Loix*. Párizs, 1950. IV. rész, 149. Érdekes megjegyzések még ehhez T. Sauvel: *Histoire du jugement motivé*. In *Revue du droit public et de la science politique*. 1955, 5–53.

³² Ebből a nézőpontból is látszik, hogy Cotta *Riflessioni* értelmezésében egészen elhanyagolta az indoklási kötelezettség problémáját. Lásd Cotta: *Gaetano Filangieri e il problema della legge*. Torino, 1954, 17–33.

³³ Vö. uaz és R. Ajello: *Legislazione e crisi del diritto comune nel regno di Napoli*. In *Arcana Juris*. 3. kiadás, 64. Ebből a szempontból Taruffo Amodio-kritikája jogilag megalapozatlannak tűnik. Ugyanis úgy gondolja, hogy Amodio Tanucci reformjait úgy állítja be, mint az „igazságszolgáltatás demokratikus ellenőrzése ideológiájának” a kifejeződése. Vö. *La motivazione della sentenza civile* (332). Taruffo hivatkozik Amodiora, E. Amodio: *L'obbligo costituzionale di motivazione e l'istituto della giuria*. In *Rivista di diritto processuale*. XXV. kötet. II. sorozat. 1970, 444–465. Taruffo érvelése azonban nem olyan meggyőző. Maga Amodio hangsúlyozza, hogy „Ferdinánd rendelete a felvilágosult abszolutizmus tipikus megnyilvánulása”, és hogy „az indoklás mint eszköz a király központi akaratának eszköze, tekintettel egy centralizált hatalomfelfogás átvitelére” (uo. 448).

vetett cél alapvetően a királyi hatalom centralizálása volt. Ebben a megközelítésben célkitűzését következetesen a felvilágosult abszolutizmus ideológiai keretein belül helyezhetjük el. A kormányhatalom erősítését és a bírói hatalom visszaszorítását akarta megvalósítani. A bírói tevékenység felett gyakorolt külső ellenőrzés így lényegében megalapozza a kormány számára a bírói tevékenység feletti kontrollt, illetve lehetőséget nyújt az uralkodónak arra, hogy gátat vessen a nem kívánatos bírói befolyásnak. Mégis: annak ellenére, hogy a Filangieri által javasolt értelmezés túlmegy Tanucci szándékán, érdemben megalapozottnak látszik. Tanucci írásaiiban a következő passzus tartalmaz erre utalást. Részletesen idézem: „Mivel a tanács [»a Szent Királyi Tanács«] csak ellenőrzött tények, valamint biztos törvények alapján dönthetett, [a király] eddig azt hitte, hogy ezeket a tényeket és törvényeket minden nehézség nélkül nyilvánosságra lehet hozni. Legnagyobb sajnálatára azonban a tanács tájékoztatása nyomán azzal szembesült, hogy sem a törvényeket nem ellenőrzik. Éppen ellenkezőleg: minden területen a bírói önkény uralkodik; ezt azzal palástolják, hogy az igazságot és a rációt titokként tüntetik fel. [...] Ófélése tehát mindenekelőtt azt szeretné, hogy a tanács maximája az igazság és az igazságosság legyen, hogy ez adja meg a bíróságok igazi becsületét, hogy a népek ismerjék a bírói ítéleteket, és higgyenek bennük, és hogy ez a becsület ne legyen többé orákulumjáték, amelyet a tanács a király nevében nem áll előadni...”³⁴

„Hogy a népek ismerjék a bírói ítéleteket, és higgyenek bennük”: ez az a döntő kijelentés, amely új fényt vet Filangieri interpretációjára.

A vita, amelyben Filangieri részt vesz, a következő alapprobléma körül forog: van-e joga a polgárnak, hogy megismerje az igazságszolgáltatás irányítási mechanizmusait és menetét? Megjegyzendő, hogy az előbbtől éppen a bírói réteg tagjai rettegtek leginkább. Úgy gondolták, hogy minden kötelezettségüknek eleget tettek azzal, hogy a tevékenységük feletti ellenőrzést a király számára a jegyzőkönyvekbe történő bepillantás révén biztosították. Ami az alattvalókat illeti, úgy tűnt, hogy őket a tudáshoz való jog nem, hanem kizárólag a vak bizalomhoz való jog illeti meg.

³⁴ Tanucci válasza (Caserta, 21. november, 1774) a Szent Királyi Tanács „viszonzására”. Vö. D. Gatta (2. kiadás 635). Ajello kifejtette ennek a jelentőségét a *Riflessioni politiche* utószavában (1. kiadás, 9).

„Bíróságaink titokra alapulnak” – írja Galanti nagyon kifejezően.³⁵ A bírói önkény forrása a titokzatosság és a hatékony garanciák hiánya. „Ez összeegyeztethetetlen a polgári szabadsággal.” A bírák, akik minden kötelezettség alól mentesek, „despoták testületébe tömörülnek, és a kormányt az abszolút despotizmushoz is rosszabbá teszik [...]”. Tiszteletre méltó despotát könnyű találni, de majdnem lehetetlen ugyanezt az önmérsékletet egy egész, bírákból álló testületben felfedezni.”³⁶

Ezt a despotizmust csak oly módon lehetett legyőzni, amennyiben a bírakat arra kötelezték, hogy tevékenységükről a kormánynak, illetve a nyilvánosságnak számot adjanak. Valójában ez a számadás, amellyel a bírák a kormánynak tartoztak, egyúttal magának a politikai hatalomnak a nyilvánossággal szembeni számadása is volt. Az *arcana juris* megszüntetése végső soron az *arcana imperii* válságát eredményezte. Az állami hatalom nyilvánossága számára a legkövetkezetesebb filozófiai igazolást néhány évvel később Kant adja híres maximájával: „Mindazon, más emberek jogát érintő cselekvés, amelynek maximája nem felel meg a nyilvánosság követelményének, jogtalan.”³⁷ Az eljárások és a közhatalom gyakorlásának követhetősége, átláthatósága és nyilvánossága azok az alapvető vonások, amelyek a politikai felvilágosodást és a racionális természetjogot jellemzik. Vajon nem ez maradt-e a célunk – minden változtatás és szükséges bővítés ellenére – mind a mai napig?³⁸

3. A „doctores” tekintélye

Mielőtt a legfelsőbb bíróságok felléptek, és keresztülvitték akaratukat, a 12. és a 15. század között az olasz városállamokban a jogtudósok, a glosszátorok és a kommentátorok játszottak döntő szerepet a jogegység-

³⁵ G. M. Galanti: *Testamento forense*. Venezia, Antonio Graziosi, 1806, újranyomtatása: Napoli, 1977, Bibliopolis, 82.

³⁶ C. Filangieri, 17, 26.

³⁷ I. Kant: *Zum ewigen Frieden*. 1795, W. Weischedel, 9. kötet. *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik* (1. rész). Darmstadt 1968, 245.

³⁸ Vö. N. Bobbio: *La democrazia e il potere invisibile*. *Rivista italiana di scienza politica*, 1980, X. 2. szám, 181–204.

gesítésben *sub specie interpretationis*.³⁹ Ezt a tevékenységet elsősorban a *communis opinio*ra alapozott *Consilián* keresztül fejtették ki, amelyet a bírák rendelkezésére bocsátottak. A bírák ítélezésük során kötelesek voltak ezt figyelembe venni. A közvéleménnyel ellentétes bírói döntést Bartolus a Saxoferrato például „non bonamnak” tekintette.⁴⁰ A 16. és a 18. század között a legfelsőbb bíróságok feltűnése és fokozatos elterjedése ellenére a jogtudósok véleménye ugyan még fontos marad, azonban többé már nem kötelező. Ezt az egységesítő funkciót a továbbiakban a legfelsőbb bíróságok töltik be.

Tanucci törvényeit tehát a jogtudomány és a jogtudósok növekvő hatalomvesztésének fényében kell értelmezni. Céljuk ugyanis az, hogy a bírák az ítéletek indokolásában többé semmilyen más tekintélyre, hanem kizárólag a király törvényeire és a *jus communé*re hivatkozzanak. Ez enyhítette a norma joghatékonyágának követelményét, amely a bíró számára előírta a *communis opinio doctorum* figyelembevételét. Filangieri teljes mértékben osztja ezt a véleményt. Kijelenti, hogy „a király törvénye következtelen lenne, ha nem számúzte volna a bíróságról ezen interpretátorok véleményét”. Továbbá: „Nagyszámú ismeretlen, magán-személyként tevékenykedő, egymásnak szinte állandóan ellentmondó interpretátor létezik. Ők azok, akik az emberiség tudatlanságának évszázadaiban jöttek világra, és ők alkotják a vélemények azon végtelen káoszát, amely Európa legnagyobb részének jogtudományát olyan kétségessé és bizonytalanná teszi.”⁴¹ E tekintetben azonban sem Tanucci törvényei, sem Filangieri *Riflessioni* című műve nem mutat fel számottevő újdon-ságot.

Már a Piemonti Királyság alkotmánya – 1723-ban csak korlátozottan, 1729-ben már teljeskörűen – megtiltotta az ügyvédeknek, hogy védőira-

³⁹ Ehhez a témához ad átfogó képet G. Gorla: *I tribunali supremi degli Stati italiani, fra i secc. XVI e XIX, quali fattori dell'unificazione del diritto nello Stato e della sua unificazione fra Stati*. In *La formazione del diritto moderno in Europa*. Firenze, 1977, 2. kötet, 447–532.

⁴⁰ Bartolus A Saxoferrato: *Super secunda Codicis*. Venetiis, 1509, C. 7.49.2, De eo (De poena iudicis qui male iudicavit) fol. 79 V: „quandoque inter omnes opiniones est una quae omnibus communiter approbatur et communiter observatur: et tunc si (iudex) eligit aliam opinionem non bonam puniatur...”

⁴¹ G. Filangieri, 55.

taikban a jogtudósok véleményét idézzék, a bírának pedig, hogy döntéseiket ilyen alapon indokolják. Ugyanezt írták elő II. Frigyes törvényei, amelyekre maga Filangieri is hivatkozik. Ezt a kritikát széles körben elfogadták a 18. század jogi kultúrájában. Gondoljunk csak Muratori *Dei difetti della giurisprudenza* című értekezésére (1742) és Beccaria művének radikális kritikáira.⁴²

Filangieri ennek ellenére nem utal ezekre a művekre. Kommentárjában inkább a racionális természetjogra hivatkozik: kiemeli azt az elgondolást, hogy a döntések igazságossága azon az ésszerű feltevésen múlik, amit a bíró ad. Az ítélet ilyen racionalitásának (és racionalizálásának) fényében láthatjuk tehát, hogy a „doctores” tekintélyére való hivatkozás tilalmát Filangieri a jogesetek eldöntésén keresztül magyarázza. Ebből a szempontból kiemelt jelentőségű, hogy Filangieri éppen Leibniztől idéz: „A bírói önkény sarokköveit a jogtudósok véleménye alkotja. Ezen vélemények különbözősége a bíró számára biztos fátol, amellyel leplezheti az elnyomást. Ezért tanácsolta a halhatatlan Leibniz, hogy égezzük el az összes zavaros könyvet, amit ezek az interpretátorok írtak.”⁴³

Az ítéletek indokolásának kötelezettsége (és nyilvánosságra hozatala) lehetővé teszi a bírói tevékenység feletti külső ellenőrzést. A jogtudósok véleményének térvesztése ugyanakkor elősegíti a bírói döntésekben tapasztalható zűrzavar és önkény visszaszorítását, ezáltal a bírói tevékenység racionalizálását. Ily módon a bírói döntései alaposabb átgondolására kényszerül, a polgár pedig megfelelőbb jogvédelemben részesül.

⁴² Itt emlékezni kell azokra a híres mondatokra, amelyeket Beccaria a *Dei delitti e delle pene* című művének bevezetésében írt: „Egy régi hódító nép törvényeinek egyes maradványai, összeszerkesztve a fejedelmek parancsára, aki 1200 évvel ezelőtt Konstantinápolyban uralkodott, ennek következtében a langobárd szokások és ismeretlen fejtegetések összekeveredtek, és mindenféle nyílt felelősség nélkül sivár föliánsokba nyomorítottak, melyek sokféle vélemény hagyományát képezik, és Európa nagy részében továbbra is a törvény nevet hordozzák.” A törvények, amelyeket később a „barbár időszak hulladékainak” definiáltak. C. Beccaria, 49.

⁴³ G. Filangieri, 56. Leibniz jelentőségét ebből a szempontból hangsúlyozta J. Brüggemann: *Die richterliche Begründungspflicht, Verfassungsrechtliche Mindestanforderungen an die Begründung gerichtlicher Entscheidungen*. Berlin, 1971, 23–26.

4. A jogi bizonyosság és a jogértelmezés

Nemcsak az indokolási kötelezettség, hanem a jogtudósok véleményére hivatkozás tilalma is egy speciális jogfelfogásból fakad. Az indokolási kötelezettség ugyanis azt a célt szolgálja, hogy a bíró döntéseit a törvényekre támaszkodva hozza meg. Amennyiben ilyen alapon nem lehet dönteni, az ítékezés joga a királyra száll. Ahhoz tehát, hogy a bírót indokolási kötelezettséggel terheljük, meghatározott normatív állapot fennállására van szükség. Ez egyszerű, világos és rövid törvényeket jelent: ezek ugyanis a jog kívánatos tulajdonságai. Nápolyban azonban éppen ez az állapot hiányzott. A törvények alkalmazása – azok zavarossága és a joghézagok miatt – áthidalhatatlan akadályba ütközött. Így például az indokolási kötelezettség bevezetését ellenzők egyik érve éppen azon a tényleges nehézségen alapult, amely a törvényi alapon történő indokolást érinti. A bírók gyakran nem találtak olyan „kifejezett és egyértelmű” törvényi rendelkezést, amely hivatkozási alapul szolgált volna, ezért kizárólag a jogi dogmatikára támaszkodhattak.

Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy Tanucci törvényeivel szemben nemcsak a Szent Királyi Tanács élt kifogással, hanem a felvilágosodás hívei is. Gondoljunk csak Galantira: „Hogyan tudna a bíró egy olyan büntetésről számot adni, amelyet nem törvény ír elő, amikor nincsenek törvényeink?”⁴⁴ Ezen felfogás szerint a törvényi források bizonyossága és egységesítő funkciója kapcsán az indokolási kötelezettség nem más, mint posterius. A kifogás tehát technikailag megalapozottnak tűnik. Politikailag azonban már kevésbé, ha figyelembe vesszük, hogy a törvények zavarosságát és átláthatatlanságát a bírák minden eszközzel támogatták.

Létezik azonban egy további aspektus, amelyet vizsgálnunk kell. A jogi bizonyosság ideálja mellett a jogi felvilágosodás a törvényesség elvét is hirdette. Az utóbbi a törvényhozó hatalom elsőbbségét jelentette az igazságszolgáltatással szemben. Ebből a szempontból megállapíthatjuk, hogy az indokolási kötelezettség valóban a legmegfelelőbb eszköz arra, hogy a bírák törvényekkel szembeni alárendeltsége megvalósuljon.

⁴⁴ G. M. Galanti: *Testamento Forense*, 82.

Éppen az indokolási kötelezettségen keresztül lehetett volna ellenőrizni, hogy a bíró ténylegesen szem előtt tartja-e a törvényességet.

A felvilágosodás eszmeiségének keretében Filangieri kiemelkedő vívmánya volt, hogy összekapcsolta a teoretikus elvet a gyakorlati megvalósítással. A bíró azon kötelezettsége, hogy a törvények alapján ítélkezzen, csak akkor lehet hatékony, ha tevékenységét az indokolás ellenőrizhetővé teszi. Így a törvényesség elve – a törvényhozó hatalom elsőbbsége – szoros összefonódott a bírói értelmezés tilalmával. A bíró az igazságszolgáltatás gyakorlójaként köteles a törvényt szigorúan alkalmazni. Nem egészítheti ki alapvetően teremtő tevékenységgel, máskülönben kénytelenül beavatkozna a törvényhozó hatalom funkciójába. A jogi felvilágosodás paradigmája világosan megmutatkozik abban, hogy a bírót a *bouche de la loi* (a törvény szája) meglehetősen leegyszerűsítő szerepébe helyezi.⁴⁵

Ahhoz, hogy megértsük ennek a (ma már meghaladott) gondolati keretnek a történeti jelentőségét, meg kell vizsgálnunk a *lex-interpretatio* viszonyát – abban a formában, ahogy az már a 18. század elejére kialakult.⁴⁶ A bíróságok ellenzéki politikát folytattak a hatalom központosításával szemben: csökkentették a *lex* és különösen az új királyi döntések hatókörét, és növelték az *interpretatio* mozgásterét. Ez a saját autonómiájuk gyarapítását jelentette. A nagy bíróságok függetlenségének korlátozását célzó királyi kísérletek (mint például IV. Ferdinándé), valamint a bírói értelmezés tilalma is csak egy ilyen szituációval magyarázható. A *lex* és az *interpretatio* közötti viszonyt szükségszerűen konfliktusok jellemezték: aki a törvény mellett szállt síkra, egyúttal egy olyan jogrend megvalósítása mellett is volt, amelyben a jogforrások csúcsán a törvény helyezkedik el. A bíró egyetlen feladata, hogy a törvényeket az egyes esetekre alkalmazza.

„A bírói önkénynek akarunk véget vetni: ennek érdekében meg kell fosztani a bírákat mindattól, ami őket a törvények fölé helyezi. Ez tehát a jelen törvény célja. Tekintsük most az eszközöket! A király azt kívánja, hogy mindent rögzített szöveg alapján döntsenek el, hogy a bíró által

⁴⁵ Montesquieu: *De L'Esprit des Loix*. VI. rész. 72.

⁴⁶ Lásd ehhez Tarello: *Storia della cultura giuridica moderna*. Vol. I. *Assolutismo e codificazione del diritto*. Bologna, 1976, 67–69.

beszélt nyelv a törvény nyelve legyen. Hogy a bíró csak akkor szóljon, amikor a törvények szólnak, és hallgasson, ha azok nem szólnak, vagy legalábbis nem mondják ki egyértelműen, hogy tilos a bírói értelmezés.⁴⁷

Filangieri ebben az idézetben korával teljes egyetértésben áll. A láb-jegyzetben azonban hozzáfűzi: „Mindez a bíróságainkon oly gyakori önkényes értelmezésre érvényes, a szó szerinti értelmezésre azonban nem.”⁴⁸ Az értelmezésnek itt két jelentését emeli ki, amelyek közül azonban csak az előbbi felel meg annak a negatív fogalomnak, amelyet a felvilágosodás korában szívesen használtak. Filangieri tehát szó szerinti és önkényes értelmezést különböztet meg, és csak az utóbbit tekinti „a polgári szabadsággal” összeegyeztethetetlennek. Ezáltal elutasítja azt az elképzelést, hogy az értelmezés valamennyi formája az önmagában egyértelmű törvény meghamisítása lenne.⁴⁹ Ily módon – nem minden kétértelműség nélkül⁵⁰ – Filangieri felszínre hoz egy jelentős megszorítást. Ennek eredményeként valamennyire meggyengül a bírói értelmezés tilalmának naiv tézise. Felmerül ugyanis a kérdés, létezik-e vajon szoros kölcsönhatás a felvilágosodás értelmezési teóriájának „enyhébb” verziója és az ítélet indokolásának kötelezettsége között.⁵¹ Másrészt viszont nem véletlen, hogy az indokolás iránti igényt éppen azok hagyják figyelmen kívül, akik a jogalkalmazás mechanikus felfogását képviselik. Mert mi más az indokolás, ha nem elengedhetetlen eszköz ahhoz, hogy megismerjük a bíró által a törvény szövegéből levezetett értelmezését, és esetleg leplezhessünk minden „pillanatnyi hangulat” alapján született értelmezést?

⁴⁷ G. Filangieri, 11. Vö. G. Corla: Il cosiddetto „dottrinarismo giuridico” della giurisprudenza napoletana nel 1700. *Il Foro italiano*, 1970, XCIII, V, 1–8.

⁴⁸ G. Filangieri, 11.

⁴⁹ Ezt a nézőpontot kiemelte M. A. Cattaneo: *Illuminismo e legislazione*. Milano, 1966, 56. Ez Amodiónál (450) is különös hangsúlyt kapott.

⁵⁰ Filangieri ugyanis megjegyezte ezen a helyen: „azon mennyiségű jogok között, amelyet a király mint törvényhozó alkot, különösen olyanok vannak, amelyek törvények. Azok is, amelyeket ő adott ki, és a korábbiak is. Ezt a jogot nem lehet a bíróra ruházni anélkül, hogy a kormányok alkotmányai és az uralkodói jogok ne sérüljenek.”

⁵¹ Ehhez meggyőző érvelés pl. Amodio, 451.

5. Összefoglalás

Az ítélet indokolásának kötelezettsége kapcsán Filangieri – Tanucci válaszó szándékain túl – felismeri a közösség kontrollfunkcióját is, amely a maga teljes terjedelmében ezen elv bevezetését eredményezhette. Az indokolás a bírói tevékenység demokratikus ellenőrzésének alapvető eszköze. Az ítélet (és az indokolás) nyilvánossága lehetővé teszi az eljárás kívüli ellenőrzést. Filangieri álláspontjának eredetiségét éppen ezen aspektus kiemelése alapozza meg a jogi felvilágosodás tanításainak keretében.

A jogtudósok tekintélye kapcsán a régóta hangoztatott kritikát eleve-níti fel. Ezt azzal egészíti ki, hogy hangsúlyt helyez az ítélet racionalizálásának funkciójára, amely maga után vonhatja a jogtudósok véleményére való hivatkozás tilalmát.

A bírói értelmezéssel kapcsolatban Filangieri határozott fejlődést mutat, bár ő maga a felvilágosodás felfogása szerint halad. A bírói értelmezés tilalma írásában valamelyest halványabban jelenik meg.

III.

FILANGIERI ÉS A FELVILÁGOSODÁS BÜNTETŐJOGI FILOZÓFIÁJA

(Beszámítás és megelőzés
a felvilágosodás büntetőjogi
filozófiájában)

1. Bevezetés

A beszámíthatóság különleges jelentőségű a büntetőjogban. A fogalom alaposabb elemzése során joggal hivatkoznak többek között a 17. és 18. század gyakorlati filozófiájának eredményeire.⁵² A kor íróinak tollából született olvasmányok azonban arról is árulkodnak, hogy napjaink büntetőjogi tudományának egy másik központi problémája sem új keletű: a beszámíthatóság kritériumainak meghatározása a büntető elméletek segítségével. A beszámítás (Imputation) mértékét és határait a felvilágosodás számos képviselőjénél a büntetés és a büntetőjog alkalmasságáról, szükségességéről és legitimitációjáról vallott felfogás alapozza meg. A következőkben ezt a kijelentést támasztjuk alá. A kiindulási pontot az a mű adja, amelynek jelentőségére Feuerbach *Revízió* című művében mutat rá. Beszámítási tanításának két legjelentősebb pontján ugyanis kifejezetten erre támaszkodik: mind a „dolus” és a „culpa”, mind pedig a bűnösségi mérce⁵³ megértése kapcsán Feuerbach a „találékony és szellemes Filangierire” hivatkozik. Ezzel a *Scienza della legislazione* íróját, Gaetano

⁵² Vö. J. Hruschka: Ordentliche und außerordentliche Zurechnung bei Pufendorf. Zur Geschichte und zur Bedeutung der Differenz von actio libera in se und actio libera in causa. *Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft* (ZStW), 96 (1884), 661.

⁵³ P. J. A. Feuerbach: *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*. Chemnitz, 1800, 59. és 450.

Filangierit méltatja, aki nyolckötetes művének⁵⁴ harmadik, 1783-ban megjelent könyvét a büntetőjognak szentelte.

A 18–19. század fordulójának és a 19. század első felének német büntetőjogászai – Feuerbach mellett többek között Klein, Kleinschrod, Grolman és Tittmann⁵⁵ – gyakran igen részletes vitába szálltak Filangierivel. Írónk büntetőjogi műve Németországban annyira ismertté vált, hogy Hepp 1844-ben Filangierit magától értetődően „a régi német (!) elrettentési elmélet képviselőjeként”⁵⁶ mutathatja be. A 19. század végén, illetve a 20. század elején még gyakran illetik elismeréssel Filangierit,⁵⁷ ám ezt követően a német büntető jogtudományban – beleértve Schmidt tankönyvét is – néma csönd lesz körülötte. Az elmúlt évtizedekben, úgy tűnik, Filangierit fokozatosan újra felfedezik.⁵⁸

⁵⁴ C. Filangieri: *Scienza della legislazione*. Napoli 1780–1788. Német fordítása: *System der Gesetzgebung*, Ford. K. Link. Szerk. J. Ch. Siebenkees. Anspach, 1784–1793. Továbbiakban a német kiadás kötet- és oldalszámait idézzük.

⁵⁵ E. F. Klein: *Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen Rechts, nebst Bemerkung der preussischen Gesetze*. Halle, 1799, 26; G. A. Kleinschrod: *Systematische Entwicklung der Grundbegriffe und Grundwahrheiten des peinlichen Rechts nach der Natur der Sache und der positiven Gesetzgebung*. Erlangen, 1799, 1–3. kötet. Vö. 1. kötet, 74, 87, 126, 176, 211, 321; 2. kötet, 6, 11, 119, 130, 282, 289, 291, 342; 3. kötet, 86, 109, 145; K. Grolman: *Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft nebst einer systematischen Darstellung des Geistes der deutschen Criminalgesetze*. Gießen, 1798; Glashütten im Taunus, 1970, 25, 41, 119, 204, 284; uő: *Über die Begründung des Strafrechts und der Gesetzgebung nebst einer Entwicklung der Lehre von dem Maßstabe der Strafen und der juristischen Imputation*. Gießen, 1799, Frankfurt a. M. 1968, 189, 190, 227; K. A. Tittmann: *Handbuch der Strafrechtswissenschaft und der deutschen Strafgesetzkunde*. 1. kötet. Halle, 1806, 1, 91, 110, 171, 213, 244.

⁵⁶ F. C. Th. Hepp: *Darstellung und Beurteilung der deutschen Strafrechtssysteme, ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der Strafgesetzgebungswissenschaft*. 2. Abtlg. 1. Heft. Heidelberg 1844, 76.

⁵⁷ Többek között C. L. von Bar: *Geschichte des deutschen Strafrechts und der Strafrechtstheorien*. Berlin, 1882, 235; L. Günther: *Die Idee der Wiedervergeltung in der Geschichte und Philosophie des Strafrechts*. Ein Beitrag zur universalhistorischen Entwicklung derselben, Abtlg. 2. Erlangen, 1891, Aalen 1970, 185–191; E. Landsberg: *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*. Abtlg. 3. Halbband. München–Leipzig, 1898, 412; O. Fischl: *Der Einfluss der Aufklärungsphilosophie auf die Entwicklung des Strafrechts. Doktrin, Politik und Gesetzgebung und Vergleichung der damaligen Bewegung mit den heutigen Reformversuchen*. Neudruck der Ausgabe Breslau, 1913; Aalen, 1973, 63–69; M. Grünhut: *Anselm v. Feuerbach und das Problem der strafrechtlichen Zurechnung*. Hamburg, 1922, 63.

⁵⁸ Vö. S. Moccia: *Die italienische Reformbewegung des 18. Jahrhunderts und das Problem des Strafrechts im Denken von Gaetano Filangieri und Mario Pagano*. Goldammer's

Filangieri büntetőjogi műve egy eljárásjogi és egy anyagi jogi kötetből áll. Alig két évtizeddel Beccaria *A büntettekről és a büntetésekről* című – manapság szélesebb körben ismert – írása,⁵⁹ illetve hat évvel a francia forradalom után jött létre. A hagyományos korszakolás⁶⁰ szerint az utóbbi dátum jelöli a felvilágosodás korának végét, illetve előzetes beteljesedését.⁶¹ Megjelenése után négy évvel a könyv már német fordításban is elérhető volt.⁶²

Filangieri büntetőjogi értekezése azonban nemcsak jogelméleti és büntetőpolitikai irányban orientált. Jóval azelőtt, hogy a büntető jogtudományban Kant recepciója⁶³ végbement volna, Filangieri egy sor büntetőjogi-dogmatikai témát tárgyal. (Ugyanúgy, ahogy a 18. század büntetőjogi dogmatikája is tanult a természetjogi rendszerezőktől.) A büntető jogtörténeti kutatások szerint a büntetőjogi dogmatikában a természetjogilag orientált büntetőjogi filozófiának a század elejétől folyamatosan növekvő befolyása érvényesült. A természetjog beszámítási elmélete a büntetés enyhítésének joga, illetve általánosságban a büntetés-kiszabás elvei révén a büntetőjogi dogmatika részévé vált.⁶⁴ Érteke-

Archiv (GA), 1979, 201–221; továbbá F.-Chr. Schroeder (szerk.): *Texte zur Theorie des politischen Strafrechts Ende des 18./Mitte des 19. Jahrhunderts*. 1974, 15–29; M. Köhler: *Die bewusste Fahrlässigkeit. Eine strafrechtlich-rechtsphilosophische Untersuchung*. 1982, 286, 3 jegyzet; Th. Vormbaum: *Texte zur Strafrechtstheorie der Neuzeit*. I. kötet, Baden-Baden, 1993, 179 (Abdruck einiger Kapitel aus Filangieris „Scienza della legislazione”); H. Rüping: *Grundriss der Strafrechtsgeschichte*. München, 1998, 59, 62, 65.

⁵⁹ C. Beccaria: *Über Verbrechen und Strafen, nach der Ausgabe von 1766*. Ford. és szerk. W. Alf. Frankfurt a. M., 1988.

⁶⁰ A felvilágosodással kapcsolatos korszakolás problémájához vö. Mittelstrass: *Neuzeit und Aufklärung*. Berlin, 1970, 104.

⁶¹ Nápolyi vonatkozásokban kiemelkedő jelentőségű az 1799-es forradalom, amelynek egyik szellemi atyja Filangieri volt.

⁶² A fordításokhoz lásd alább.

⁶³ F. Schaffstein: *Die allgemeinen Lehren vom Verbrechen in ihren Entwicklung durch die Wissenschaft des gemeinen Strafrechts*. 1930, Aalen, 1973, 21. Művében Schaffstein ezzel szemben azt állítja, hogy a filozófiai-büntetőpolitikai és a dogmatikai-pozitívjogi irodalom összeolvadására csak a 90-es években, Kleinschrod és Feuerbach révén került sor.

⁶⁴ Vö. R. Loening: *Über geschichtliche und ungeschichtliche Behandlung des deutschen Strafrechts*. ZStW, 3 (1883), 219, 262–273; R. Schmid: *Über Strafmilderungsgründe im gemeinen deutschen Strafrecht*. *Festschrift für Bruns*, 1978, 107, 120. Daries beszámítási tanának recepciójára lásd Enagutól (1742) Püttmannig (1779), vö. J. Hruschka (1884) 698.

zésünkben Filangieri büntetőjogi filozófiájának kizárólag a bűncselekmény és a büntetés arányosságát elemző vetületét mutatjuk be. Ennek oka az imént érintőlegesen említett összefüggés. Bemutatjuk, hogy az arányosság problematikája messze meghaladja a beszámítási tanítás recepcióját, mivel a 18. század írói számára alkalmat nyújt arra, hogy a büntetőjog egyéb alapvető problémáit is vizsgálják. Sokan éltek ezzel a lehetőséggel. Az arányossághoz mindenekelőtt a bűncselekmény súlyának meghatározására volt szükség. Amennyiben akaratlagosságot állapítottak meg, természetesen létrejött a híd a beszámítási tanokhoz. A bűncselekmény súlyát ezenkívül (esetleg emellett) még olyan tényezők is befolyásolták, mint például a kár vagy a kárveszély. Tehát a tett értékelésekor az egyéni jogok sérelmén felül számításba vették azt az „eszmei” kárt is, amit a rossz példa okozott. Ezáltal létrejött a kapcsolat a büntetés célját vizsgáló tanokkal. Az arányossági elméletnek azonban megbízható kritériumokat kellett szolgáltatnia a célszerűségi elem korlátozásához. Felmerült a kérdés, hogy a bűncselekménynek a beszámítási elméletben tárgyalt szubjektív oldala milyen preventív, ugyanakkor bűnözéskorlátozó értelemmel bírjon. A Berni Közgazdasági Társaság 1777-ben kiírta a büntető törvényhozás tervezetére vonatkozó híres pályázatát.⁶⁵ A társaság három napirendi pont között elsőként a bűncselekmény és a büntetés megfelelő arányát tárgyalta, és Európából 44 résztvevőt mozgósított a téma feldolgozása kapcsán. Láthatjuk tehát, hogy figyelmét nyilvánvalóan nem a büntető jogtudomány egyik pre-remp problémájának szentelte.

2. Filangieri arányossági elméletének problémakörei

Filangieri elmélete a bűncselekmény és a büntetés arányosságáról már az elején büntetőjogi filozófiája központjába vezet minket: „Ahogy azt másutt már említettem, a bűncselekmény nem más, mint szerződésesség. Amennyire a megsértett szerződés értékes a társadalom számára,

⁶⁵ A pályázattal kapcsolatban lásd E. Landsberg (1898), 411; Eb. Schmidt: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*. 1965, 221.

olyan mértékben a büntetésnek is nagyobbak kell lennie...⁶⁶ A „szerződésesség” kifejezéssel Filangieri a büntetés legitimációjáról vallott nézeteire utal. Szerinte ezt a legitimációt az elkövető szerződésességéből eredő jogvesztés adja meg (vö. 3. lent). Ha a bűncselekmény súlya ahhoz igazodik, hogy a megsértett szerződés mennyire értékes a társadalom számára, felmerül a kérdés, miben áll ez az értékesség. Filangieri szerint abban a hatásban, amelyet a mindenkori szerződés „a társadalom fennmaradására gyakorol”.⁶⁷ Filangieri ezzel a büntetőjog általános cél-orientáltságát fejezi ki. Másrészt ez kétirányú behatároltságot is jelent: a társadalom fogalmában éppúgy, mint ahogy abban a követelményben is, amely szerint az ily módon meghatározott (bűncselekmény és büntetés közötti) arány feltétlen megóvása mellett azon büntetések élveznek előnyt, amelyek „az elkövető lehető legkisebb sérelme mellett a bűncselekményektől való lehető legnagyobb elrettentést [...] eredményezik”.⁶⁸

Filangieri számára az így meghatározott mérce valójában csak relatív, amennyiben súlyuk alapján elhatárolja egymástól a különböző bűncselekményeket, vagy – gyakorlati szemszögből nézve – a mindenkori bűncselekmény büntetési keretét alkotja. Ez a keret a megsértett szerződés súlyához igazodik. Filangieri ebben az összefüggésben a bűncselekmény „minőségéről”⁶⁹ beszél. A keretet egy további büntetékiszabási szempont alapján kell kitölteni, amely „a szív gonoszsága” az elkövetői oldalon, a bűncselekmény „foka”, azaz a „dolus” és a „culpa” eltérő intenzitása. Ez adja tehát Filangieri beszámítási elméletének jelentőségét (vö. 5. lent). A szubjektív tényállási oldal bevonásához Filangieri a következő magyarázatot fűzi: ennek alapján ugyanis kiderül, hogy az elkövető milyen mértékben hajlamos arra, hogy visszaesővé, vagyis „a társadalom

⁶⁶ G. Filangieri IV, 273.

⁶⁷ G. Filangieri IV, 275, illetve IV, 7. Ehhez W. Blackstone (akit Filangieri gyakran említ, bár nem ebben az összefüggésben): *Commentaries on the laws of England*, vol. IV (Of public wrongs), 1768, itt idézett kiadás London 1826, 15: „As punishments are chiefly intended for the prevention of future crimes, it is but reasonable that among crimes of different nature those should be most severely punished, which are the most destructive of the public safety and happiness.”

⁶⁸ G. Filangieri IV, 19.

⁶⁹ G. Filangieri IV, 280, 290.

rettegésének tárgyává”⁷⁰ váljon; továbbá – tekintettel a prevencióra – kihatással van a büntetendőségre is (vö. 4. lent). Összefoglaló jelleggel a következőt írja: „A bűncselekmény minőségét a megsértett szerződés határozza meg, fokát pedig a bűnösség foka vagy az a szándék, amellyel a bűncselekményt elkövetik. Ennek megfelelően tehát a büntetésnek arányban kell állnia a bűncselekmény minőségével és fokával.”⁷¹

Ez az arányosság azonban – ahogy azt Filangieri is kiemeli – történetileg változik. „A társadalom tökéletesedésének függvényében”⁷² meghatározott okokból sor kerülhet a büntetések enyhítésére. Ezen okokat a következőkben szintén részletesen vizsgáljuk.

3. A büntetőjog legitimációja Filangieri felfogásában

Filangieri szerint a törvénysértő személy éppen a (sok közül egy) társadalmi szerződés megsértése következtében veszti el valamely jogát. Ez a társadalmi szerződéses felfogás összhangban áll a 18. században közkeletelt büntetőjogi legitimációkkal, ugyanakkor azoktól már első pillantásra eltér. Így például: a védelemhez fűződő jogokat (a potenciális áldozatok) nem előzetesen ruházzák át az államra; vagy a pactum societatis létrejöttének pillanatában (potenciális elkövetőként) nem mindenki adja beleegyezését ahhoz, hogy később megbüntessék. Ellenkezőleg: a szerződésben legitimált büntetés kapcsolódási pontja maga az elkövetett bűncselekmény. „1. Ha a törvény a forma, amelyen keresztül valamely társadalmi szerződés megnyilvánul, akkor minden egyes törvénysértés valamely szerződés megszegése. 2. Ha a társadalmi szerződés nem egyéb, mint azon a kötelezettségek összessége, amelyeket minden egyes polgár szerzett jogaiért cserébe a társadalommal szemben vállal, akkor minden szerződésesség szükségképpen jogvesztést eredményez.”⁷³

Filangieri előtt természetesen mindkét legitimációs magyarázat ismert. Egyértelműen elhatárolja magát attól a modelltől, amelyben a pol-

⁷⁰ G. Filangieri IV, 277.

⁷¹ G. Filangieri IV, 290.

⁷² G. Filangieri IV, 5.

⁷³ G. Filangieri IV, 2.

gár jogait feltételesen ruházza át az államra. Ezt kiváltképp a halálbüntetéssel kapcsolatban hangsúlyozza. Ez a téma a 18. század folyamán – érthető okokból – a legitimációs problematika középpontjában állt. Beccaria azzal az érveléssel utasítja el a halálbüntetést, hogy senki sem adhat többet, mint amivel rendelkezik; ebből kifolyólag senki sem ruházhatja át saját élete feletti rendelkezési jogát az államra. Filangieri ezen a ponton támadja őt.⁷⁴ Ad absurdum következtetéssel a vita gyakorlati jelentőségét világítja meg: ebben az esetben az összes többi büntetést is megengedhetetlennek kellene tekinteni, hiszen a munkabüntetések végső soron szintén csökkentik az élettartamot. Ugyanígy: a szabadsággal és a becsülettel sem rendelkezhet senki (szabadságvesztés- és megszégyenítő büntetések alkalmazásával).⁷⁵ Rousseau Beccariával ellentétes álláspontot képvisel: az élethez való jogot meghatározott körülmények között igenis át lehet ruházni.⁷⁶ Filangieri Rousseau véleményét hibásnak tartja, mivel osztja Beccaria premisszáját, amely szerint ilyen átruházásra egyáltalán nincs szükség.⁷⁷

Az állam büntetéshez való jogát Filangieri a védelemhez való jog átruházása révén tartja elfogadhatónak. Christian Wolffra, a nápolyi egyetemeken általánosan ismert és királyi dekrétumban⁷⁸ is elismert tudósra hivatkozik, amikor a következőt írja: ha az ember természetes kötelezettsége, hogy saját és embertársai jogát garantálja, akkor szükségszerűen megilleti a jog is, hogy „e cél eléréséhez szükséges eszközöket alkalmazza”.⁷⁹ A tézist, amely e jognak az államra ruházását hirdeti, Filangieri valószínűleg szintén Wolfftól vette át. Hobbes még egészében elvetette a

⁷⁴ Vö. Beccaria (1988), 28. §. Beccaria érvelését számos kortársa kifogásolta, így például L. Günther, Tommaso Natale, illetve Marchese di Monterosato, Beccaria egyik Németországban elfeledett előfutára. GA 48 (1901), 1, 30.

⁷⁵ C. Filangieri IV, 26–28.

⁷⁶ Vö. J.-J. Rousseau: *Du contrat social, ou principe du droit politique*. 1762, itt használt kiadása: *Oeuvres complètes*, Paris, 1852, Tome premier, chap. V, 639, 711.

⁷⁷ C. Filangieri IV, 29.

⁷⁸ Vö. M. Thomann: Christian Wolff. In M. Stolleis (szerk.): *Staatsdenker im 17. und 18. Jahrhundert. Reichspublizistik, Politik, Naturrecht*. 1977, 248, 265; P. Hazard: *Die Herrschaft der Vernunft. Das europäische Denken im 18. Jahrhundert*. Hamburg, 1949, 79.

⁷⁹ C. Filangieri IV, 38. Vö. Chr. Wolff: *Ius naturamethodo scientifica pertractatum, pars prima*. Francofurti et Lipsiae, 1740, cap. 3, 1058, 1059 §§.

szerződéses aspektust,⁸⁰ továbbá Pufendorf⁸¹ és Thomasius⁸² is az állam eredeti jogából indult ki. Annak ellenére, hogy Filangieri a társadalmi szerződéses jogátruházás elmélete iránt bizonyos szimpátiát érez, a továbbiakban mégsem ezt követi. Érdektelenségét a büntetőjog társadalmi szerződéssel történő legitimációja iránt két ponton is világosan jelzi: egyrészt csak ezzel magyarázható, hogy – Rousseau és a korai felvilágosodás szellemében – valamennyi (védelmi) jogot a polgári társadalomba helyezte.⁸³ Hiszen alig néhány oldallal korábban – Locke szellemében – a természetes szabadságnak csak egy részét tulajdonította a társadalomnak.⁸⁴ Másrészt csak ily módon érvelhetett Beccaria variációja ellen, aki a büntetési jognak az államra történő eredeti átruházását hirdette. Filangieri szerint ugyanis a támadó a támadás révén elveszítheti akár az élethez való jogát is, és ez az elvesztett jog az áldozat halála után sem éled fel. Ezért bárkinak jogában áll a támadót megölni (itt Locke jogos védelemről alkotott elméletére hivatkozik).⁸⁵ Tehát szembeállítja egymással a két klasszikus tanítást, és az egyik magyarázatán keresztül visszatér saját, az előbbiektől eltérő elméletének kifejtéséhez: a bűncselekményen keresztül bekövetkező jogvesztéshez.

Filangieri felfogásában a szerződésszegés valójában bűncselekményen keresztül történő törvénysértés. Ennek során nem *egy* társadalmi szerződést, hanem a „sok társadalmi szerződés”⁸⁶ egyikét sértik meg. Ez a nézet azon időszakra utal, amely a társadalmi szerződéses átruházási el-

⁸⁰ Th. Hobbes: *Leviathan sive de materia, forma et potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*. Zuerst erschienen 1651, hier benutzt: Ausgabe der Opera Philosophica. Ed. Molesworth. Londini, 1841, Bd. 3, Kap. 28, 223.

⁸¹ S. Pufendorf: *De iure naturae et gentium libri octo*. 1672, itt idézett kiadása: Amsterdam, 1688, lib. VIII, cap. 3, 1. §.

⁸² Ch. Thomasius: *Institutiones Jurisprudentiae Divinae*. 1688, itt használt kiadása: Aalen, 1963, lib. III, cap. VII, 68. §. A 83. §-tól azt a kérdést taglalja, hogy vajon a bűnelkövető szerződéses kötelezettséget vállalt-e a büntetés elszedezésére.

⁸³ C. Filangieri IV, 16.

⁸⁴ C. Filangieri IV, 11.

⁸⁵ C. Filangieri IV, 32, idézi J. Locke: *Two treatises on civil government*. 1690, itt használt kiadás London, 1970, book II, chapter II, 7. §.

⁸⁶ Érintőlegesen ugyan, de már Beccariánál megjelenik azon felfogás, amely szerint a bűncselekmény több szerződés megszegése. A későbbiekben – szinte már Filangieri értelmezésében – Servannál: *Discours sur l'administration de la justice criminelle*. Genova, 1767, 115.

méleteket jogtörténetileg megelőzte: Grotius tanításával mutat fel rokon vonásokat, amelyben a bűncselekmény a büntetésnek való alávetés szerződéses kötelezettségét vonja maga után. Ahogy az eladó ráutaló magatartással kötelezettséget vállal mindarra, ami az adásvétel kapcsán az üzleti szokásoknak megfelel, ugyanúgy a bűncselekmény elkövetője is aláveti magát tetteivel a büntetésnek.⁸⁷ Filangieri mindazonáltal eltér Grotius álláspontjától: szerinte a szerződés megkötése (azaz a törvényhozás) már a bűncselekményt megelőzően létrejön. Ennyiben tehát eleget tesz a 18. század társadalmi szerződéses legitimitáció elméleteinek is. Am ha figyelembe vesszük, hogy ez a „szerződés” azonos a mindenkori (pozitív) törvénnyel, sok minden szól amellett, hogy Filangieri számára a szerződéses érvelés mégis a háttérben marad. A (pozitív) törvények minőségét ugyanis semmiféleképpen sem lehet valamely szerződésnek való megfelelésre visszavezetni. Sőt: kizárólag arra, hogy mennyire egyeztethetők össze „az erkölcs egyetemes alapelveivel, amelyek minden nép, minden kormányforma számára közösek, és minden égtájban alkalmazhatók”⁸⁸ („abszolút minőség”), valamint a „nemzet állapotának”⁸⁹ való megfelelésre („relatív minőség”). Ez újabb világos utalás a szerződéses elméleteket megelőző természetjogi felfogásra.

A szerződéses elméletektől való elfordulás és a pozitív, ám természetjogilag megalapozott törvény felé fordulás a 18. században nemcsak Filangierire jellemző. A gyakorlati filozófia 17. és 18. századot átívelő problémája a következő: miként közvetíthető a boldogság, az erény, az egoizmus és a társadalmilag hasznos tevékenység a filozófiai individualizmus szempontjából?⁹⁰ Erre egyre ritkábban felelik azt, hogy a (történeti vagy hipotetikus) eredeti szerződésen keresztül. A válasz sokkal inkább a jól felfogott „érdek”, illetve – amennyiben előbbit mégis megsértik – a pozitív törvény.⁹¹ Beccaria a büntetőjogi szerződésmodell

⁸⁷ H. Grotius: *De iure belli ac pacis libri tres*. 1625, itt idézett kiadása Amsterdam, 1680, Liber II, Cap. XX, 2. §, Nr. 3. Grotius tanításának Feuerbach általi felelevenítéséről vgl. Grünhut (Anm. 6), 22.

⁸⁸ G. Filangieri I, 108.

⁸⁹ G. Filangieri IV, 138.

⁹⁰ Vö. W. Windelband: *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*. 1980, 429, 439.

⁹¹ Az emberek közös érdekeire tekintettel a szerződésmodell sokan feleslegesnek tartják, így például D. Hume: *A treatise of Human Nature*. III. (of Morals), 1240, itt idézett ki-

beleegyezés elemét karolta fel. Ez ellentétesnek tűnik az előbb vázolt fejlődéssel, ugyanis a modellt így még egy liberális védelmi funkcióval látja el.⁹² Filangieri elméletében azonban ennek már nyoma sincs,⁹³ hiszen ő a társadalmi szerződésmodellt nem fogadja el történeti magyarázatként. Szerinte a társadalom fokozatosan, kis csoportokból alakul ki; a társadalmi lét pedig az ember természetéhez tartozik.⁹⁴

4. A büntetés társadalmi célhoz igazodása és annak korlátai

A bűncselekmény súlya Filangieri felfogásában – ahogy azt korábban láttuk – a megsértett törvény („szerződés”) társadalmi jelentőségéhez igazodik. Filangieri tehát leginkább a büntetőjogi „salus populihoz” igazodás felfogását vallja. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk, hogy Thomasius és Wolff tevékenységének kései szakaszában a „salus populi” érve árnyalatnyit megváltozott: államérdek helyett a polgárok összessége zavartalan boldogságának elősegítését jelenti. Ennek eléréséhez az állam pusztán eszköz: „Mivel a jólét fenntartását a társadalmon keresztül kívánjuk elérni (3. §), ez a társadalom szándéka (910. §), a társadalom pedig eszköz az általános jólét megteremtésében” – mondja Wolff.⁹⁵ A további fej-

adása: The philosophical works. Ed. Green/Grose. 2. London, 1886, 229, 304–313. A pozitív törvény mint eszköz a boldogságnak az erényben való kereséséhez. Ehhez lásd C. A. Helvetius: *De l'esprit*. 1758, itt idézett: *Oeuvres complètes*, Paris 1795, I. 189 – III, 263, különösen a III. kötet V. fejezete, 247–263. Helvetius Filangierire gyakorolt hatásáról lásd S. Cotta: *Gaetano Filangieri e il problema della legge*. Torino, 1954, 129.

⁹² Beccaria liberális felfogásban írt szerződéséhez lásd G. Zarone: *Etica e politica nell'utilitarismo di Cesare Beccaria*. Napoli, 1971, 136, 150, 184, 189.

⁹³ Emiatt nagyon kétséges U. Spirito következő megjegyzése: „Il sistema del Filangieri si fonda come quello di Beccaria sulla teoria del patto sociale...” *Il pensiero pedagogico di Gaetano Filangieri*. Firenze, 1924, 97.

⁹⁴ G. Filangieri I, 78–86; F IV, 136. Ezt a nézetet osztja a 18. század végének német természetjoga is. Lásd D. Klippel: *Politische Freiheit und Freiheitsrechte im deutschen Naturrecht des 18. Jahrhunderts*. Paderborn, 1976, 58, 114.

⁹⁵ Chr. Wolff: *Vernünfftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen und in Sonderheit dem gemeinen Wesen* (többnyire idézett címe: „Deutsche Politik”). Halle, 1721, I. rész, II. fejezet, 4. § hasonlóan a II. rész, I. fejezet, 223. §. E tanítás kezdé-

lődést a következőképpen jellemezhetjük: a büntetőjogi filozófia szerzői a „salust” a „biztonsággal” kombinálják, ezáltal a büntetőjog által elérni kívánt cél a „tranquillitas” (Böhmer), a „tranquillité et sureté” (Jaucourt), illetve a „tranquillitas et securitas” (Kemmerich)⁹⁶ lesz. Ilyen kombinációkkal egészen a 18. század nyolcvanas éveii találkozunk (például Püttmann, Cremani és Wieland),⁹⁷ miközben növekszik azoknak a száma, akiknél a „salus” vagy az annak megfelelő fogalom teljesen eltűnik. „Köznyugalom és közbiztonság” – Wielandnál már csak ezt találjuk; Filangierinél pedig: „fennmaradás és biztonság”. A tervező és rendőrállami dinamika, amely célját már Wolff idején megváltoztatta, immár a maga egészében háttérbe szorul, és helyet ad a létező, a fennálló megóvásának: ez lesz a büntetőjog végcélja. Figyelembe véve a büntetőjogi filozófia fokozatos fejlődését, a felvilágosult abszolutizmus elméletei (amelyek a 18. század második felében az államérek kapcsán egyéni érdekeket vettek figyelembe) és a századvég „liberális” elképzelései között tehát még Németországban sem állapítható meg alapvető különbség.⁹⁸

Ezt a fejlődést a 18. század első felében létrejött és a század második felében kibontakozott relatív büntetési célhoz igazodó arányossági elméletek kísérték és támasztották alá. Pufendorf az arányosság gondolatát még

teihez lásd M. A. Cattaneo: *Staatsraison und Naturrecht im strafrechtlichen Denken des Samuel Pufendorf és Christian Thomasius: Staatsraison*. Studien zur Geschichte eines politischen Begriffs. Szerk. von Schnur. 1982, 423–439; uő: *Diritto e pena nel pensiero di Christian Thomasius*. Milano, 1976, 76. K. Luig Thomasius „liberalizmusát” fenntartásokkal fogadja, ám a büntetőjogi reformtörekvésekkel kapcsolatos álláspontjával egyetért (Studia Leibnitiana, Bd. XII, 1980, 243–252).

⁹⁶ Vö. J. F. S. Böhmer: *Elementa Iurisprudentiae criminalis*. 1732, idézve: *Halae Magdeburgicae*, 1738, II. osztály, I. fejezet, 2. §; Jaucourt: *Artikel „Crime (droit nat.)”*. Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, vol. IV, 1754, 466, 467; D. H. Kemmerich: *Synopsys iuris criminalis*. 1755, Liber I, tit. II, 4. §. Vö. W. Blackstone (1826) is.

⁹⁷ Vö. I. L. E. Püttmann: *Elementa iuris criminali*. Lipese, 1779, lib I, cap I, 60. §; A. Cremani: *De iure criminali libri duo*. Lucca, 1783, 108–110. 74. §§. Ez már J. G. Heinecciusnál is megjelenik, aki csak „securitas civiumot” említ, amelyet az ismert preventívciók közé sorolja (*Elementa iuris naturae et gentium...* Genevae, 1744, 169). E. K. Wieland: *Geist der peinlichen Gesetze I*. Leipzig, 1783, 108–110 (74. §).

⁹⁸ D. Klippel (1976), 14, 59, 63, illetve Filangieri liberális felfogású kritikusa, Constant, aki minden egyes bírálatához hozzáfűzi: „Sa définition du but de la société est assez exacte”. *Commentaire sur l'oeuvre de Filangieri*, Paris, 1822, 47.

kifejezetten elvetette. Felfogása szerint a büntetés mértékét kizárólag az uralkodó által meghatározott „utilitas rei publicae” alapján lehet meghatározni.⁹⁹ Thomasius tevékenysége korai szakaszában arányosságon szintén azt értette, hogy a büntetésnek megfelelő arányban kell állnia az állam számára nyújtott hasznosságával.¹⁰⁰ Az újonnan kifejlesztett két büntetőjogi arányossági elmélet azonban határt szab ezen hasznossági mérlegeléseknek.

A „dolog természetéhez” igazodó arányosság kimondja, hogy a büntetésnek a büntetési nem és mérték kapcsán a bűncselekmény természetéhez kell igazodnia. Ezt először Montesquieu fogalmazta meg egyértelműen *A törvények szelleme* című művében. Az istenkáromlás a vallási előnyök megvonásával jár, ennek megfelelően az erkölcsi deliktumokra is nyilvános kiközösítéssel kell felelni: a nyugalom elvonására a nyugalom elvonásával¹⁰¹ stb.; ám éppen ezért lopás miatt nem lehet halálbüntetést kiszabni.¹⁰² Jaucourt felvette ezt az elméletet az *Enciklopédiába*,¹⁰³ Rousseau,¹⁰⁴ d’Alembert¹⁰⁵ és sokan mások¹⁰⁶ pedig követték azt. Ezenkívül megjelent a pszichológiailag orientált arányossági elmélet is, amelyet Heineccius¹⁰⁷ és a kései Wolff¹⁰⁸ – Locke¹⁰⁹ és Thomasius elméletei

⁹⁹ S. Pufendorf (1688), liber VIII, cap. 3, 24, 33. § „proporción” kizárólag a tálío elvet érti, amit egyébként elutasít.

¹⁰⁰ Ch. Thomasius (1963), liber III, cap. 7, 118, 120. §.

¹⁰¹ Ch. Montesquieu: *De l'esprit des lois*. Paris, 1843, XII. könyv, 4. fejezet, 352.

¹⁰² Montesquieu (1843), 355.

¹⁰³ Le chevalier de Jaucourt (1754) – Jaucourtra vö. A. F. von Overbeck: *Das Strafrecht der französischen Encyclopädie. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung im achtzehnten Jahrhundert*. Karlsruhe, 1902, 9.

¹⁰⁴ J. J. Rousseau: *Lettres de la Montagne*, 1764, itt idézett: *Oeuvres complètes*, Paris, 1852, tome troisième, 5–108, Lettre V, 50. Vö. ehhez F. Haymann: *Jean Jacques Rousseaus Sozialphilosophie*. Leipzig, 1898, 227.

¹⁰⁵ J. le Rond d’Alembert: *Essais sur les Elements de la philosophie*, 1759, általunk használt: Paris, 1805, Art. VIII. 202.

¹⁰⁶ Vö. F. Lohmann: *Jean Paul Marat und das Strafrecht in der französischen Revolution*, 1963, 39; L. Günther (1901) 21; Willenbücher: *Die strafrechtsphilosophischen Anschauungen Friedrichs des Großen*. Breslau, 1904, 19. Zu den Wurzeln der „A dolgok természetének” gyökereireh Proportionalitás a tálío eszmében vö. Aquinói Tamás: *Summa contra gentilis*, cap. 141, 1. §, cap. 144. 9. §; H. Grotius (1680), cap. XX, 2. §, Nr. 1., 29. §, Nr. 1. 33. §.

¹⁰⁷ J. G. Heineccius (1744), liber II, cap. 8, 104. §.

¹⁰⁸ Chr. Wolff (1740) 1059. §, azonkívül uott: *pars octava*, 1748, cap. 3, 625. §.

¹⁰⁹ J. Locke (1970) 8. §, Ch. Thomasius (1963), 118, 120.

nyomán – képviselt. Egyetlen büntetési mértékként a következőt említik: a bűncselekmény súlyát annak potenciálisan példamutató hatása határozza meg. A büntetés mértéke legyen képes arra, hogy elnyomja a „peccandi libidót” (a bűnözési hajlamot).¹¹⁰ Annyira és csak annyira szabad büntetni, amennyi „ad avertendum periculum laesionis futurae” (azaz a jövőbeli bűnelkövetés veszélyének elhárításához) elkerülhetetlenül szükséges.¹¹¹

A két elméleti irányzatot a későbbiekben változatosan kapcsolták össze: Beccaria¹¹² egyszerűen egymás mellé állította, Wieland¹¹³ pedig szorosabban összefűzte őket. „A bűncselekmény természeté” már nem a bekövetkezett sérelemhez, hanem a bűnelkövetői szándékhoz igazodik. Így tehát „a dolog természetében” a pszichológiai arányosság is érvényre jut.

Már ezen a ponton világosan kiténik, hogy Filangieri is összekapcsolja a két elméleti irányzatot: a szerződés (a törvény) megszegése folytán az elkövető éppen az ebben a szerződésben garantált jogát veszti el.¹¹⁴ „Az a jogot, amelyet a társadalmi szerződésen keresztül szereztél, abban a pillanatban elveszíted, amikor ezt a számodra jogot biztosító szerződést megsérted.”¹¹⁵ Ez a „dolog természetéhez” igazodó arányosság, amelyet Filangieri itt kizárólag a jogokra vonatkoztat, hiszen a bűncselekményt törvénysértésként fogja fel. Másrészt megjelenik nála a pszichológiai arányosság is, amikor „az elkövető lehető legkisebb sérelme mellett a bűncselekményektől való lehető legnagyobb elrettentést”¹¹⁶ kívánja elérni. A pszichológiai arányosságot Filangieri azonban egészen egyértelműen egy szélesebb értelemben vett közgazdaságtani költség-haszon számításként értelmezi. Ez szemléletesen kifejezi, hogy a 18. század végének büntetőjogi gondolkodásában a közgazdaságtan a gazdaság területén túllépve egy gondolkodási séma jelentőségére tett szert. A lényeg a

¹¹⁰ J. G. Heineccius (1744).

¹¹¹ Chr. Wolff (1740), 1059. §.

¹¹² C. Beccaria (1988), 7. és 19 §.

¹¹³ E. K. Wieland (1783): i. m. 452, 334. §.

¹¹⁴ C. Filangieri IV, 2, 246.

¹¹⁵ C. Filangieri IV, 13.

¹¹⁶ C. Filangieri IV, 17.

minimális ráfordítás melletti maximális haszonra törekvés, s e reláció hosszú távú fenntartása.¹¹⁷

Filangieri arányossági elméletének három eleme közül eddig csak kettőt tárgyaltunk. Mielőtt ezen elemek egymással és a büntetőjog céljának problematikájával való szorosabb összefüggését bemutatnánk, alaposabb elemzést igényel a harmadik elem, a bűncselekmény szubjektív tényállási oldalának vizsgálata is.

5. Filangieri beszámítási elmélete és a bűnelkövetőkkel kapcsolatos lélektana

Filangieri kizárólag azokat a törvénysértéseket tartja felróhatónak, amelyeket akaratlagosan követnek el.¹¹⁸ Ebben alapvetően a természetjogi beszámítási felfogás szellemét követi. Az „akarat” tehát egy voluntatív és egy episztemikus elemmel egészül ki: „Az akarat a léleknek azon képessége, amely a vágyak ösztönzése és a tudat belátása alapján irányít bennünket. A vágy előre hajt, a tudat ellenőriz, az akarat pedig dönt. Az akaratlagossághoz tehát szükség van a vágyakozásra és a tudati felismerésre is.”¹¹⁹

A tudatnak át kell fognia a végcélt, valamint a körülményeket is.¹²⁰ Az akaratlagosságot csak az erőszak és a tudás hiánya zárja ki. Feuerbach ebből – alkalmasint helytelenül – arra a következtetésre jutott, hogy Filangierinél az „akarat” a „szabad akarat” azonosítható. Az utóbbi azonban a pszichológiai értelemben használt akaratfogalom, és nem az etikai értelemben vett szabad akarat. Feuerbach erre a Filangieri által használt, pszichológiailag értelmezett bűnösségfogalomra alapozza saját beszámítási elméletét.¹²¹ Feuerbachnak akkor lenne igaza, ha Filangieri „az akaratot” csak külső hatások esetén zárna ki. Filangieri azonban belső hatások kapcsán szintén kizárja az akaratot, így a beszámítás lehetőségét

¹¹⁷ M. Foucault: *Surveiller et punir*, 1975, 101.

¹¹⁸ C. Filangieri IV, 242.

¹¹⁹ C. Filangieri IV, 242.

¹²⁰ C. Filangieri IV, 243.

¹²¹ J. P. A. Feuerbach (1800): i. m. 141.

is. Ezt a „nem tudás” definiálása során a következőképpen fejt ki: „A nem tudás az ember azon állapota, amikor cselekményének sem célját, sem körülményeit nem látja be. Az a személy, akit egy külső hatalom kényszerít a cselekvésre, vagy az, aki a vágytól hajtva cselekménye célját, valamint körülményeit nem látja be, illetve nem képes belátni: véleményem szerint ez a személy a törvénysértés ellenére nem lesz bűnöző.”¹²²

Filangieri tehát elméleti síkon a Pufendorfra visszavezethető és a Wolff által megújított természetjogi beszámítási felfogáshoz csatlakozik: az ember cselekedeteinek – Wolff megfogalmazásában – „causa liberája” kell legyen,¹²³ „imputari nequeunt actiones nisi liberae”.¹²⁴ Egyes interpretációkkal ellentétben megállapíthatjuk, hogy itt nincs ellentmondás Wolff büntetőjogi teóriájával kapcsolatban. Wolff pszichológiai arányosság-elméletében a bűncselekmény súlyát a „nocumento quod affertur et periculo, quod inde imminet”¹²⁵ alapján határozza meg. Ennek során a „nocumentum” (tehát az eszmei kár!) egyik elemeként beilleszti a szubjektív tényállási oldalt – olyan formában, ahogyan azt beszámítási elmélete alapján meghatározta.¹²⁶ A Phil. Prac. Univ 641. szakaszában tett megjegyzése sem áll ezzel ellentétben. Ott csak annyit mond, hogy beszámítási elmélete „in applicatione tamen non adeo facile”, hogy ebben a pontban az elméletet „in omni sua latitudine” (a maga egészében véve) értelmezi, és a jogi beszámíthatóságot még külön vizsgálat tárgyává teszi: „Quid enim usui fori conveniat, suo loco exposituri sumus.” Thomasius és iskolája felfogásával ellentétben a beszámíthatóság megállapításánál Wolff nem elégszik meg a (belsőleg nem szabad) pusztán „actio spontaneával”¹²⁷ (amely már megközelíti Feuerbach pszichológiai akaratfogalmát).

¹²² C. Filangieri IV, 243.

¹²³ Chr. Wolff: *Philosophia practica universalis methodo scientifica pertractata*, 1738, 527. Wolff beszámítási elméletéről az első áttekintést Schärfl adja *Die Zurechnungslehre Christian Wolffs* című művében, München, 1970.

¹²⁴ Chr. Wolff (1738), 528. §.

¹²⁵ Chr. Wolff (1738), 625. §.

¹²⁶ Chr. Wolff (1738), 631–634. §.

¹²⁷ Ch. Thomasius: *Fundamenta iuris naturae et gentium*, 1705, 70. Ezt a hagyományt követi H. Rüping is: *Die Naturrechtslehre des Christian Thomasius und ihre Fortentwicklung in der Thomasius-Schule*, 1968, 55, 140.

Feuerbach ezen elmélettel kapcsolatban kifogásolja, hogy Filangieri a „dolus” fokozatait következtlenül az akarati szabadság alapján határozza meg. Ez azonban sokkal inkább logikus következménye Filangieri beszámítási elmélete alap gondolatának. Filangieri a „dolus” három fokozatát különíti el: a legelső fokozat akkor áll fenn, „amikor az indíték rendkívül erős, vagy a tettet a szenvedély hevében követik el”; a középső fokozat, „amikor az indíték gyenge, vagy a tettet hidegvérrrel és alapos megfontolás után követik el”; a legsúlyosabb fokozat, „ha a tettet indíték nélkül vagy olyan indítékből követik el, amelynek háttérében hitszegés vagy nagy kegyetlenség áll”.¹²⁸ Ez a fokozatokra való beosztás alapvetően szintén Wolff felfogásán alapul: „quod magis libera fuerit actio, eo quoque magis imputatur”¹²⁹ és „si quis deliberato animo dolum committit, magis is imputatur, quam si indeliberato fit animo”.¹³⁰ Számára is azok a „legrosszabbak” (malitiosissimi), „qui gratis (sine spe commodi) delinquent”,¹³¹ nyilvánvalóan azért, mert náluk a szabad akaratot elhomályosító indíttatás teljességgel hiányzik.

Filangieri gondatlansági elméletét már nem ilyen egyértelműen hatja át Wolff szelleme. Egyrészt Wolffhoz hasonlóan – aki ebben a tekintetben Pufendorf természetjogi beszámítási elméletét követi¹³² – Filangieri megkülönbözteti a szándékosságot mint akaratlagos bűnösségi alakzatot és a gondatlanságot mint „a cselekmény által kiváltott hatás lehetőségének felismerését”.¹³³ Ez megfelel Wolff különbségtételének: a „dolus”, amely „defectus actionis a rectitudine quoad voluntatem et noluntatem”¹³⁴ és a „culpa”, amely „defectus a rectitudine actionis quoad intellectum vincibilis”.¹³⁵ Másrészt azonban Filangieri a gondatlanságot is az akaratlagosság fogalma alá vonja: szándékosság esetén a törvénysértés szándéka áll fenn, gondatlanságnál azonban „pusztán azon szándék, hogy

¹²⁸ C. Filangieri IV, 281.

¹²⁹ Chr. Wolff (1738), 606. §.

¹³⁰ Chr. Wolff (1738), 709. §.

¹³¹ Chr. Wolff (1738), 633. §.

¹³² A culpa kapcsán lásd Pufendorf (1688): i. m. 16, továbbá Pufendorf beszámítási elméletéhez lásd V. és IX. fejezet.

¹³³ C. Filangieri IV, 251.

¹³⁴ Chr. Wolff (1738), 701 §.

¹³⁵ Chr. Wolff (1738), 717 §.

az elkövető kitegye magát a törvénytörés veszélyének”.¹³⁶ Ezáltal Filangieri csatlakozik az általános jogi felfogáshoz (amely a tulajdonképpeni Wolff-recepció mentén halad): a bűnösségelmélethez (Willensschuld-begriff). Ez a fogalom a szándékosság és gondatlanság gyűjtőneve, amelyet Böhmer fogalmazott meg – szintén a természetjogi beszámítási elmélet hatására.¹³⁷

Wolff beszámítási elméletét Filangieri egy további szempontból is meghaladja: Filangieri beszámítási elméletében nem szerepel többé a „dolus indirectus” alakzata. Ezt Christiani híres írásában szintén elveti,¹³⁸ a két mű szinte egy időben keletkezett. A „dolus indirectus” elmélete a középkori felfogásban gyökerezik, és Carpozov óta az általános német büntetőjogban uralkodó felfogásként létezett. A „dolus indirectus” tana szerint a „dolushoz” szükséges beszámítási képesség olyan cselekmények kapcsán is megállapítható, amikor bármilyen tiltott tettet követnek el, feltéve hogy a tett általánosságban alkalmas a tiltott cél elérésére.¹³⁹ Ez az elmélet a 18. század folyamán némileg veszített jelentőségéből,¹⁴⁰ teljes meghaladására azonban Filangierit megelőzően nem került sor.

Míndezek alapján tehát Filangieri beszámítási elmélete azon túlmenően, hogy a természetjog beszámítási tanán alapul, azt egészen a végletekig tovább is fejleszti. Eközben a pszichológiai szándékfogalom, illetve a determinista irányultságú áramlatok felé a legkisebb engedményt sem teszi.

Különös módon Filangieri pszichológiai felfogását egészen másféle premisszák határozzák meg. „A kényelem iránti vonzalom és a kellemet-

¹³⁶ G. Filangieri IV, 250.

¹³⁷ J. S. Fr. Böhmer: *Observationes selectae ad Carpozovii practicam novam rerum criminalium*. Frankfurt, 1759. Erre vonatkozólag: Schaffstein (1973), 123, és G. Boldt: *Johan Samuel Friedrich von Böhmer und die gemeinrechtliche Strafrechtswissenschaft*, 1936, 14. Böhmer Cremani mellett az egyetlen kortárs büntetőjogi gondolkodó, akivel Filangieri számos kérdést megvitat.

¹³⁸ J. Christiani: *Die Chimäre eines Todtschlags aus indirectem Vorsatze*. Kiel, 1783, 335–345.

¹³⁹ F. Schaffstein (1973), 117, Löffler: *Die Schuldformen des Strafrechts in vergleichend-historischer und dogmatischer Darstellung*. Leipzig, 1895, 16.

¹⁴⁰ A károkozási szándékhoz Leyser, az eredménybe való belenyugváshoz Böhmer fűzött kommentárt (lásd Schaffstein, 1973, 122).

len érzésekkel szembeni vizsgálás az embereket mozgató két hajtókerék...”¹⁴¹ – fejt ki Filangieri Helvetiusra hivatkozva. Ezért a „bölcse törvényhozásnak az emberi szív hajtókerekét, az önimádatot kell kiszolgálnia”.¹⁴² Igen, a bűncselekményt valóban pszichológiai alapon magyarázzák: az ember „a jó törvényekben biztonsága támaszát látja ugyan, ám egyúttal szenvedélye korlátozását is, amely visszatetszést kelt benne”.¹⁴³ „Az effajta megfontolások ösztönzik a jogkövető embereket a törvények betartására. Eközben a tévesen gondolkodók fejében kialakul a titkos törekvés, hogy saját biztonságuk érdekében a törvények csak a többiek tartásáért fejenek, miközben ők előnyök szerzése végett azok alól kivonják magukat.”¹⁴⁴

Filangieri itt – szintén a 18. század utolsó évtizedei paradigmájának megfelelően – összekapcsolja az általa nagyra becsült két szerzőt, Hume-ot és Helvetiust.¹⁴⁵ Filangieri szerint az ember szívében eleve megtalálható az együttérzés, a jótékonyosság és a barátság csírája.¹⁴⁶ Ennek ellenére még csak érintőlegesen sem utal arra, hogy az embert esetleg más vezérelné, mint az önimádat, az élvhajzás és a fájdalom elkerülése (lásd fent). Ez már nem a Hobbes és Mandeville¹⁴⁷ szellemében felfogott egoista individuum. Sokkal inkább egy minden önimádata ellenére együttérző altruista személyiség, akit Hume úgy mutat be, mint azon történeti felfogás megtestesülését, amelyet Mandeville ellenfele, Shaftesbury alapozott meg.¹⁴⁸ Ez a („jogkövető”) normál polgárokat jellemzi. Emellett azonban léteznek jogsértők is, „tévesen gondolkodók” (lásd fent), akik kivonják magukat a törvények alól, és akiknek szükségük van a

¹⁴¹ G. Filangieri I, 248.

¹⁴² G. Filangieri I, 54.

¹⁴³ G. Filangieri IV, 11.

¹⁴⁴ G. Filangieri IV, 12.

¹⁴⁵ Vö. Humehoz Filangieri I, 309; Helvetiushoz G. Filangieri I, 247, 309.

¹⁴⁶ G. Filangieri I, 80.

¹⁴⁷ Vö. Th. Hobbes (1841), I, 13; B. de Mandeville: *Die Bienenfabel oder private Laster, öffentliche Vorteile*. 1744, itt használt német fordítás: Bobertag. Hrsg. Von Euchner. Frankfurt a. M., 1980, 94.

¹⁴⁸ Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper: *Third Earl of Sh., Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*. 1711, itt használt kiadás: Mannheim/Glan 1978, 216, vö. még P. Kondylis *Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus*, 1981, 393, D. Hume (1886), Book. III, Chapter III.

törvényi szankcióra annak megértéséhez, hogy az ő személyes szerencsénk is az erényben rejlik. Helvetius ennek kapcsán ismét felszítja a természetes egoizmus és a természetes altruizmus közötti vitát,¹⁴⁹ amelyet Hume láthatóan végleg félretett. Az ilyen személyeket az önimádattól a jogkövetésig kizárólag a törvény fenyegetése vezetheti el. A társadalmi szerződéses elmélettel való elfordulás az „érdekelmélet” (a „jogkövetők” számára) és a törvényi fenyegetés (a „tévesen gondolkodók” számára – lásd fent) irányába így módon tehát pszichológiai megalapozású. De hogyan illeszthető Filangieri beszámítási elméletébe Wolff indeterminizmus mellett a potenciális elkövető lélektana, amely a brit–francia szenzualizmusból ered? A beszámítás és a megelőzés ezen kapcsolata alacsonyabb vizsgálatot igényel.

6. Megelőzés beszámítás útján

Filangieri beszámítási elméletében hangsúlyozza, hogy a bűncselekmény szubjektív tényállási oldalának figyelembevételét prevenció szempontból rendkívül fontosnak tartja. „[...] A törvény célja a büntetések kapcsán abban áll, hogy azt, aki a törvényt még nem sértette meg, visszatartsa attól, hogy a törvényt sértő példáját kövesse, valamint hogy az államot megvédje a jövőbeli rossztól, amely a jogsértő részéről érne – abban az esetben, ha a jogsértőt a büntetés nem javítaná meg, vagy nem iktatná ki a társadalomból. Azt mondom tehát, hogy a büntetésnek ezeket a célokat kell szolgálnia. A második cél megköveteli, hogy keményebb büntetést szenvedjen el azon elkövető, akinek a tette a szív nagyobb gonoszságáról, vagyis nagyobb bűnelkövetői hajlamról tesz tanúbizonyságot...”¹⁵⁰

¹⁴⁹ C. A. Helvetius (1795), illetve *De l'homme, de ses facultés et de son éducation*, 1792, az itt idézett kiadás: *Oeuvres Complètes*. Paris, 1795, VII. kötet, 5, XII. kötet, 215. Lásd ehhez G. Zarone (1971), 33. A helvetiusi tradícióhoz: J. Locke: *An Essay concerning human understanding*, 1690, az általunk használt német kiadása: *Versuch über den menschlichen Verstand*. Ford. C. Winckler. I. kötet, 1913, II. könyv, 20. fejezet („Modi der Freude und des Schmerzes”). Condillac, Anbbé de: *Traité des Sensations*, 1754, itt idézett változat: *Oeuvres philosophiques de Condillac*. I. Paris, 1974, 219–233., különösen a 224–233.

¹⁵⁰ G. Filangieri IV, 277.

A generális és a speciális prevenció büntetési célokként a legfőbb célt, a társadalom egészének fenntartását szolgálják (lásd 4. fent). Filangieri ennek kapcsán híven követi a kor irányzatát: a Hobbes óta élő felfogásban a büntetés kizárólagos céljaként összekapcsolódott a generális és a speciális prevenció. Ezt a tanítást a felvilágosodás büntetőjogi filozófusai közül sokan követték.¹⁵¹ A megtorlást nem tekintik többé büntetési célnak – ebben ellentmondanak többek között Grotiusnak, a középkori büntető igazságszolgáltatásnak és moráleteológiának, valamint a 17. és 18. század számos közjogi irányultságú jogászának is. A büntetési cél ugyanis nem lehet „haszontalan”.¹⁵² De a büntetés kiegyenlítése a büntetés igazolására sem szolgálhat, hiszen e célból jöttek létre a korábban említett szerződéses elméletek (lásd 3. fent).

Filangieri a szubjektív tényállási oldalt, így beszámítási elméletét is a speciális prevenció érdekében építi be az arányossági modellbe. Amennyiben „a szív nagyobb gonoszsága” meghatározást kapcsolatba hozzuk beszámítási elméletével, az csak a komolyabb megfontolást és a szenvedély erejének megfékezését jelentheti. Filangieri minden bizonnyal abból indul ki – bár ez az értelmezés természetesen nem törvényszerű¹⁵³ –, hogy abban az esetben, amikor a tettes a szenvedélyek sodrában cselekszik, megjavítására és ártalmatlanná tételére csak kisebb mértékben van szükség.

A szubjektív tényállási oldal, pontosabban az imputatio facti az akarat-szabadság mértékének meghatározására szolgál, ezért kizárólag a speciális prevencióra koncentrálódik. Az objektív oldal, vagyis az imputatio iuris ezzel szemben a bűncselekmény és a büntetés arányát, tehát mind a bűncselekmény „minőségét”, mind a megsértett törvény társadalmi értékét meghatározza. Utóbbi emiatt a speciális és a generális prevenciót egyaránt szolgálja: „Abban a mértékben, amennyire a megsértett szerződésnek a társadalom számára értéke van, a büntetésnek is nagyobbnak

¹⁵¹ Th. Hobbes: *De cive*, 1642, általunk használt kiadás: *Opera philosophica*. Szerk. Molesworth. Londini, 1839, 133; Locke (1970), 9. §, Thomasius (1963), 27. §, Wolff (1721), I. rész, III. fejezet, 346 §, uő (1740), I. rész, III. fejezet, 1058. §, C. Beccaria (1988), 12. § és Blackstone (1826), 11.

¹⁵² Vö. Th. Hobbes (1642): i. m. 11. §.

¹⁵³ J. P. A. Feuerbach K. Grolmannal folytatott vitájában köztudottan ennek az ellenkezőjéből indul ki (vö. J. P. A. Feuerbach: *Revision Erfurt*, 1799, 32).

kell lennie. Továbbá: egyrészt a társadalomnak nyomós oka van arra, hogy féljen az elkövetőtől, másrészt pedig nagyobb érdeke fűződik ahhoz, hogy a többi embert elrettentse.”¹⁵⁴

A kor polémiáinak tekintetében Filangieri álláspontja kapcsán említésre méltó, hogy a bűncselekménynek mind az objektív, mind a szubjektív súlyosságát a speciális és a generális prevencióval magyarázza. Ez a büntetés célját kutató elméletek alapulvétele. Az egyes magyarázatok levezetése is figyelmet érdemel, amelyet két ponton világítottunk meg: azon a módon keresztül, ahogy prevenciók céllal bevezeti a tett objektív súlyossági mércéjét, illetve ahogy összekapcsolja az arányosság objektív és szubjektív elemeit.

A tett súlyossága és a megelőzés – például Beccaria és von Soden felfogásában – meglehetősen függetlenek egymástól: ahol két különböző arányossági mércét alkalmaznak, egy „a dolog természete”-mérce és egy pszichológiai mérce, ott a megelőzéses megfontolások természetesen az utóbbi mércéből adódnak.¹⁵⁵ Ahol a bűncselekmény súlyát a társadalom sérelme és ettől elkülönítve az elkövető előnye határozza meg, a preventív célú arányosság szintén az utóbbi mércére épül.¹⁵⁶ Wolff óta azonban léteznek törekvések, amelyek megkísérlik összekapcsolni a két álláspontot: a bűncselekmény súlyát, ahogy láttuk, annak potenciális példamutató jellege adja, az okozott kár tehát azonos a társadalom jövőbeli jogsértések általi fenyegetettségével.¹⁵⁷ Bár ez a koncepció önmagában is megáll, esetenként a kriminálpolitika vagy egyéb – pl. az igazságossági megfontolások – szempontjából nem kívánatos következményekhez vezethet. Ilyen például, amikor azokat a kis súlyú bűncselekményeket, amelyekhez a példa követésére kialakult erős készítés vezet, viszonylag súlyosabban kell büntetni, mint a főbenjáró büntetteket, amelyek elkö-

¹⁵⁴ C. Filangieri IV, 273.

¹⁵⁵ Vö. C. Beccaria (1988), 12. és 19.

¹⁵⁶ J. F. Soden: *Geist, der deutschen Criminal-Gesetze*. Dessau, 1782, 58.

¹⁵⁷ Chr. Wolff (1738) Ez kétségessé teszi, vajon a felvilágosodás társadalmi kárra vonatkozó felfogása antitézisként szembeállítható-e a jogpolitikailag sokoldalú, jogilag védett érdekekhez kötöttséggel, amelyet Amelung – alapvetően helyesen – képviselt (*Rechtsgüterschutz und Schutz der Gesellschaft*, 1972, 4. és 233). A felvilágosodás képviselőinek tanítása a társadalmi kárról szintén meglehetősen többértelmű, és „az eszmei kár” kifejtésében számos problémát hordoz, amelyeket Amelung részletesen elemez.

vetéséhez a példa általában nem jelent elegendő készítést. Ezt a problémát néhányan felvetik: többek között Klein¹⁵⁸ is, aki a kérdést a tett szubjektív súlyossági mércéjével összekapcsolt, sajátos kombinációval próbálja feloldani (lásd később). Filangieri is szembesül ezzel a dilemmával. Az arányosság kapcsán a tett társadalmi jelentőségét állítja a középpontba, és nem a hasonló bűncselekményektől való elrettentés szükségességét hangsúlyozza. Ami még a pszichológiai arányosság elméletéből megmarad (lásd 4. fent), az a szükségesség szempontjára egyszerűsödve beolvad ebbe a mércébe: „Azon büntetések a leginkább kívánatosak, amelyek – amellet, hogy minden egyes esetben megfelelő arányban állnak a bűncselekménnyel – az elkövető lehető legkisebb sérelme mellett a bűncselekménytől való lehető legnagyobb elrettentést [...] eredményezik.”¹⁵⁹

A megelőzés szükségességét tehát nem elsősorban a (potenciális) elkövetőre gyakorolt befolyás indokolja, hanem sokkal inkább a társadalom azon érdeke, hogy meghatározott bűncselekményeket vissza kell szorítani. Filangieri tehát – ahogy azt korábban is láttuk (3. fent) – visszatér a „dolog természete”-mércehez, amely azonban már nem független a prevenció szempontjától. A „dolog természete”-arányosság felelevenítése viszont azt sem jelenti, hogy Filangieri az anyagi kár alapján meghatározott súlyossági mércéhez térne vissza. A pszichológiai arányosság „pszichológiai” vonatkozása gyakorlatilag egy másik csoportnál érvényesül: többé nem az elkövető vagy a potenciális elkövető hajlama a mérvadó, hanem a társadalom büntetési igénye. Utóbbi természetesen nem lehet önkényes, annak a társadalom fenntartására kell irányulnia.

Amikor Filangieri a szubjektív tényállási oldalt beépíti a preventív irányultságú arányossági elméletbe, a maga útját járja – jöllehet a megelőzés kapcsán a szubjektív oldal figyelembevétele nem újdonság.¹⁶⁰ A psi-

¹⁵⁸ E. F. Klein: *Vermischte Abhandlungen über Gegenstände der Gesetzgebung und Rechtsgelehrsamkeit*. Lipsce, 1780, 45.

¹⁵⁹ C. Filangieri IV, 19.

¹⁶⁰ Bentham 1780-ban keletkezett és 1789-ben megjelent művének címe: *An introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Az itt idézett kiadás The Works of Jeremy Bentham. Szerk. Bowring. 1838, új kiadás New York, 1962, I. 1. A generális prevencióból levezetett szándékhoz a beszámítási elvre vonatkozóan lásd M. Baurmann: *Folgenorientierung und subjektive Verantwortlichkeit*, 1981, 19. skk.

chológiai arányosság előbbiekben vázolt nehézségei miatt néhány szerző elszánta magát, hogy az elrettentés szükségességét és a bűncselekmény súlyát a tényállás belső oldalának figyelembevételével harmonizálja. Klein ellentmond korábban kifejtett ellenvetésének, amikor hangsúlyozza: a bűncselekményeket nem ésszerűségi okokból követik el (amelyek a kisebb súlyú bűncselekmények esetében valóban nagyobb szerepet játszanának), hiszen ésszerűen gondolkodó emberek egyébként sem sértik meg a törvényt. Emiatt a prevenció igény mércéjét kizárólag a törvény ellenében ható erők, azaz a gonoszság erői adják. A gonoszság fokát pedig az (anyagi) kárral, vagyis a bűncselekmény súlyosságával lehet pozitív korrelációba állítani.¹⁶¹ Servin és Wieland ugyanígy érvel:¹⁶² a mások ellen irányuló ártási szándék összeköti a tett felett érzett örömet és a bűncselekmény objektív súlyát. A tett felett érzett örömet itt sem az elkövető ratiója, hanem a „gonosz szándék” határozza meg.

Filangieri elutasítja a szubjektív tényállási oldal ily módon történő bevonását. Beszámítási elmélete ugyanis ennek éppen az ellenkezőjén, az akarat indetermináltsága mértékén alapul. A szubjektív tényállási oldallal tölti ki a keretet, amelyet a bűncselekmény társadalomra való veszélyessége határoz meg. Emellett fenntartja a keret kitöltésének preventív szempontját is. Közlebbi vizsgálódás után azonban megállapíthatjuk, hogy a szubjektív tényállási oldal jelentősége meghaladja a keret puszta kitöltését: ahol „az akarat” teljességgel hiányzik, ott a büntethetőség is megszűnik. Ennyiben tehát a cselekvés (szubjektív) beszámíthatósága egyúttal a büntethetőség szükséges feltétele is. Aki a tettet „akaratlanul” követi el, „a törvénysértés ellenére nem lesz bűnöző”.¹⁶³

A természetjog beszámítási elméletében a szubjektív tényállási oldal figyelembevétele a célorientált arányossági elmélet további, rendkívül szigorú korlátozását jelenti. Ez a gyakorlati értelmezés fényt deríthet arra, hogy a bűncselekmény beszámíthatósága kapcsán miért ragaszkodik Filangieri – szenzualista pszichológiai felfogása ellenére – a wolffi

¹⁶¹ E. F. Klein (1780): i. m. 46.

¹⁶² Servin: *De la législation criminelle*, Basle 1782, 26; E. C. Wieland (1783): 452.

¹⁶³ G. Filangieri IV, 244. A megelőzés és a szabad akaratra irányuló beszámítás hasonló kombinációjához vö. C. Schöneborn: Grenzen einer generalpräventiven Rekonstruktion des strafrechtlichen Schulprinzips. *ZStW*, 92 (1980), 682, 692.

indeterminizmusához. Ebben a büntetőjogi praxis korlátozásának gyakorlati igénye mutatkozik meg, amely az arányossági elmélet történeti felfogásában még inkább előtérbe kerül.

7. A büntetőjog enyhülése a társadalom tökéletesedése során

A korábban vizsgált arányosság Filangieri szerint sok tekintetben változó, hiszen „a társadalmi jogok relatív értéke az eltérő politikai viszonyok függvényében”¹⁶⁴ változik. Ezt a relatív értéket „a nép erkölcsössége”,¹⁶⁵ „különleges adottságai”, sőt „a klíma és egyéb fizikai körülmények”¹⁶⁶ is alapvetően meghatározzák. A legjelentősebbek azonban a történeti változások, hiszen „a társadalom történeti tökéletesedése” átfogja „a politikai viszonyokat”, valamint „az erkölcsösséget” is. Filangieri felfogásában a klíma és az egyéb fizikai körülmények szerepe büntetőjogi vonatkozásban elenyésző.¹⁶⁷

Filangieri büntetőjogi evolúciós elméletét kétirányú érveléssel támasztja alá: „Mivel az állam és a társadalom tökéletesedésével egyidejűleg a társadalmi jogok abszolút értéke az általános jólét arányában növekszik; és amint emez egyre inkább nő, a másik oldalon a bűnelkövetési hajlandóság egyre inkább csökken, és a társadalmi előnyök elvesztése érzékenyebben hat: ekként érthető, hogy a büntetések a társadalom tökéletesedésének arányában minden veszély nélkül enyhíthetők.”¹⁶⁸

Az általános jólét növekedésével tehát egyrészt csökken a bűnelkövetési hajlandóság (ez az anómiaelmélet korai változata!), másrészt a társadalmi jogok elvesztése érzékenyebben hat. Vico és Montesquieu szerint szabad államban a büntetések enyhíthetők.¹⁶⁹ Filangieri ezt a felfogást

¹⁶⁴ G. Filangieri IV, 3.

¹⁶⁵ G. Filangieri IV, 4.

¹⁶⁶ G. Filangieri IV, 5.

¹⁶⁷ G. Filangieri kifogásolta, hogy Montesquieu (állítólag) túlértékelt a klíma jelentőségét. Vö. Filangieri I, 302–311. A többi fizikai faktor csekély befolyásához lásd Filangieri IV, 233.

¹⁶⁸ G. Filangieri IV, 5.

¹⁶⁹ Vö. G. Vico: *De universi iuris uno principio et fine uno*. Neapel, 1720, az itt idézett kiadása: *Il dritto universale*. Bari, 1936, 204; Montesquieu (1843).

láthatóan történeti megvilágításba helyezi, és összekapcsolja a 18. század széles körben elterjedt történeti fejlődésmodelljével.¹⁷⁰ A társadalom fennmaradása szempontjából nyilvánvalóan kevésbé ártalmas az a (néhány) bűncselekmény, amely a jólét által megerősített társadalmi helyzetben megjelenik. Filangieri – arányossági elméletére alapozva – következetesen az enyhébb büntetések bevezetése mellett érvel. A büntetések enyhítésére egy további kevésbé racionális okot is felfedez: „Ha a nép végre nagy előrelépést tesz kultúrája területén, akkor szokásai kifinomulnak, emberivé, együttérzővé válik, és elveti a kegyetlenkedést. A büntető törvénykönyvnek ezért ugyanilyen visszafogottnak, kifinomultnak kell lennie. Ha a törvények szemben állnak a szokásokkal, akkor vagy a szokások romlanak le, vagy a törvények ereje fogyatkozik meg.”¹⁷¹

A büntetések érzelmi alapon történő fokozatos enyhítése tézisében Filangieri előfutára Beccaria volt. Ő mindazonáltal – Filangieritől eltérően – a potenciális elkövető növekvő érzékenységevel magyarázta, hogy az enyhébb büntetések elegendők az elrettentéshez.¹⁷² Hű maradt tehát pszichológiai arányossági elméletéhez. Filangieri ezzel szemben itt is (mint 6. fent) az elkövető pszichéje helyett a büntető társadalom felé irányítja a figyelmet. Az enyhülés feltételezése tehát egyrészt gazdasági megfontolásokra, másrészt emberiességre épül. Olyan aspektusok ezek, amelyek gyakran összekapcsolódnak a felvilágosodás büntetőjogi filozófiájában.¹⁷³ Így az érzelmi indok is összeegyeztethetővé válik az arányossági elmélettel. Ha a törvények kegyetlenebbek annál, ami a nép igazságérzetének megfelel, akkor maguk is a jogi értelemben vett béke ellen hatnak. Ebben már a „pozitív” generális prevenció gondolata is megjelenik.

¹⁷⁰ Ehhez áttekintést nyújthat E. Cassirer: *Die Philosophie der Aufklärung*. Tübingen, 1932, 263. P. Kondylis (1981), 421.

¹⁷¹ C. Filangieri IV, 205.

¹⁷² Lásd C. Beccaria (1988), 47. §. W. Blackstone történeti modellje ezzel szemben a szabadság felé haladás eszméjén alapul, és nem eleveníti fel a büntetés enyhítésének gondolatát. Blackstone (1963), 407–443.

¹⁷³ A büntetőjog gondolkodóinak sokoldalú világnézete jelenti az arányossági törekvések háttérét. Lásd ehhez pl. L. Günther (1970), 167; E. Hertz: *Voltaire und die französische Strafrechtspflege im 18. Jahrhundert*. Stuttgart, 1887, 430; G. Kleinheyer: *Staat und Bürger im Recht. Die Vorträge des Carl Gottlieb Svarez vor dem preußischen Kronprinzen*. 1959, 100; W. Küper: *Die Richteridee der Strafprozessordnung und ihre geschichtlichen Grundlagen*. 1963, 69; F. Lohmann (1963), 27, 38; F. Willenbücher (1904), 13.

Az arányosságon keresztül végbemenő enyhülést Filangieri a törvényhozás történetével kapcsolatos tanításával magyarázza, amely egy fázisokból felépülő modell: a népek gyermekkorában a törvények gyengék, ellentmondásosak és könnyelműek; az ezt követő ifjúkort szenvedélyek, vágyak, remények és veszélyek jellemzik; csak amikor a nép a férfikorba lép, akkor születnek tökéletesített törvények.¹⁷⁴ A büntetőjogban mindez a következőképpen jelenik meg: a bosszút, amelyet a törvényhozás csak kismértékben képes megfékezni, a fejlődés során a megtorlás, majd az érett kor preventív beállítottsága követi.¹⁷⁵ A törvények történeti értelemben felfogott „relatív” minősége ennek során abban mutatkozik meg, hogy a barbárok törvényei (ezen a második fázist érti) „a filozófus szemlélők szemében bizonyos módon mindig megfelelők – még akkor is, ha azok tökéletlenek, és a végső tökéletességet csak „az érett államiság” érheti el.”¹⁷⁶ A megtorlás fázisát egy az érett nemzet által kibocsátott törvénykönyvvel kell felváltani, amit azonban Filangieri szerint egy adott barbár fejlődési állapot számára még Locke is létrehozhatna.¹⁷⁷ A nápolyiak számára ugyanis ő „Európa legnagyobb gondolkodója”.¹⁷⁸ A bosszú mértéktelenségével szemben ugyanis a megtorlás nagy előrelépést jelent. Ezt a relativizmust Filangieri egy fejlődési modellel kapcsolja össze, amelyben Mandeville-re hivatkozik: kora büntetőjogi filozófiája érettségét éppen a megtorlásos elméletek fonákságaira vezeti vissza.¹⁷⁹

A relativizmus és a tökéletesedés összekapcsolásának gondolata tehát Filangieri arányossági elméletébe is beszőődik.¹⁸⁰ Ezt azonban a továbbiakban nem követjük nyomon. Csak annyit jegyzünk meg, hogy e két aspektus minden bizonnyal nagymértékben hozzájárult a büntetőjogi törvényhozás igényének megfogalmazásához. A 18. században végbement fejlődés a természetes és a történeti adottságok intenzívebb vizsgálatát eredményezte. Ezen fejlődés következtében – amely megközelítőleg

¹⁷⁴ C. Filangieri I, 356–358.

¹⁷⁵ C. Filangieri IV, 131–181.

¹⁷⁶ C. Filangieri IV, 133.

¹⁷⁷ C. Filangieri IV, 164–166.

¹⁷⁸ C. Filangieri IV, 33.

¹⁷⁹ C. Filangieri IV, 175.

¹⁸⁰ Ennek részletesebb kifejtését találjuk Spirito és Cotta értelmezési törekvéseiben. U. Spirito (1924), 25; S. Cotta: *Gaetano Filangieri e il problema della legge*. Torino, 1954, 112.

Montesquieu-nél, de Angliában még korábban kezdődött – a büntetőjogi gondolkodókban feltámadt a (földrajzilag és történetileg eltérő) pozitív szabályozás iránti igény.¹⁸¹ A tökéletesedés gondolata, amely az „észjogi” irányzathoz állt közel, szintén megjelent, és hatására az észjogilag megalapozott kodifikáció került előtérbe. Mindkét felfogás az „önkéntesnek” tartott bírói jogban találta meg ellenfelét. Az újdonságot nem az „abszolút” és „relatív” természetjogra való felosztás jelenti – hiszen ennek megvitatása a középkorban folyamatosan zajlott¹⁸² –, hanem az a különleges többletjelentés, amellyel a két szempontot a 18. század végén felruházták.

8. Lezárás

Filangieri arányossági elméletének áttekintése során érzékelhettük, hogy ez a látszólag formális részletkérdés kölcsönhatásban áll a felvilágosodás büntetőjogi filozófiájának számos központi vitatémájával. Filangieri műve – amelyet már igen korán egy jogelméleti korszak összegzésének tekintettek – hozzáférhetővé teszi a 17. és 18. század büntetőjogi filozófiája különböző elméleti irányzatait. Büntetőjogi felfogása sokkal összetettebb képet ad a felvilágosodás büntetőjogáról, mint amit a jelen felfogásunk számára meghatározó 19. század. Büntetőjogi dogmatika és kriminálpolitika, beszámítás és megelőzés: kétségtávol ezek voltak a filozófiai irányú büntető-jogtudomány sarkkövei. A büntetőjogi elméletek és „A bűncselekmények általános elmélete” közötti szakadék csak a későbbiekben alakult ki.

¹⁸¹ Ehhez a fejlődéshez lásd W. Sombart: Die Anfänge der Soziologie. In *Erinnerungsgabe für Max Weber*. Szerk. M. Palyi. München–Leipzig, 1923, 3–19; H. Thieme: Die Zeit des späten Naturrechts. Eine privatrechtsgeschichtliche Studie, *SZGerm.*, 56 (1936), 202, 211; G. Dilcher: Gesetzgebungswissenschaft und Naturrecht. *JZ*, 1969, 1–7; Angliára: F. Meinecke: Klassizismus, Romantizismus und historischen Denken im 18. Jahrhundert, 1936. In uő: *Zur Theorie und Philosophie der Geschichte, Werke*. IV. 1965, 264, 276.

¹⁸² A „Ius naturae primaevium” és „secundarium”, illetve az ókor és a középkor hasonló megfogalmazásaihoz lásd K. Seelmann: *Die Lehre des Fernando Vázquez de Menchaca vom dominium*. Köln, 1979, 106.

IV.

A SCIENZA DELLA LEGISLAZIONE HATÁSA AZ EURÓPAI FELVILÁGOSODÁSRA

I. Bevezetés

Az olasz felvilágosodásról alkotott kép többnyire annak csekély eredetiségét és az össz-európai felvilágosodástól való függését emeli ki. A legkülönfélébb megközelítések mindegyike ezt a felfogást vallja, amely eredetileg a felvilágosodást lekicsinylő idealista filozófiában gyökerezik.¹⁸³ Számos tanulmány foglalkozik a kor francia és angol irodalmával kapcsolatos kulturális párhuzamok felderítésével,¹⁸⁴ ugyanis ezen országokat tartják az olasz felvilágosodás szellemi megalapozóinak.

Ezt a sorsot Filangieri sem kerülhette el.¹⁸⁵ A klasszikus értelmezések Filangieriben leginkább Montesquieu visszhangját vélték felfedezni (így tett többek között a *Scienza della legislazione* egyik kommentárját elkészítő B. Constant is).¹⁸⁶ A későbbiekben művét az angol filozófiai érteke-

¹⁸³ Croce számára a 18. századi filozófiának, Leibniz és Kant közti időszaknak, „spekulatív” értelme van. Croce kétségbe vonja, hogy az olyan művek, mint a *Scienza della legislazione* Filangieritől és a *Dei Delitti e delle penne* Beccariától olyan jók, mint bármely filozófiai érték. Vö. különösen B. Croce: *La letteratura italiana del Settecento*. Note critiche. Bari, 1949, 217–224. Gentile is számúzte az olasz filozófiából Filangieri nevét, és más „a Genovesi közigazdász tanítványait, akik nem filozófusok a szó valódi értelmében”. G. Gentile: *Storia della filosofia italiana dal Genovesi al Galluppi*. Firenze, 1937, 1. kötet, 21.

¹⁸⁴ Kivételt képez Ugo Spirito, aki egy monográfiában írt Filangieri pedagógiai értékéről. Vö. U. Spirito: *Il pensiero pedagogico di Gaetano Filangieri*. Firenze, 1924.

¹⁸⁵ Cotta megnevez francia szerzőket, akik hatással voltak Filangieri szellemi fejlődésére. Ez azonban biztosan nem elegendő arra, hogy a nápolyi szerző kulturális háttérét megvilágítsa. Vö. S. Cotta: *Gaetano Filangieri e il problema della legge*. Torino, 1954. Másrésztől C. Mongardini monográfiájában mindenekelőtt Hume jelentőségét és egész általánosan az angolszász szellemvilág kimagasló hatását emeli ki. Ezek sem nélkülözik szabadon az egyoldalúságot. Vö. C. Mongardini: *Politica e sociologia nell'opera di Gaetano Filangieri*. Milano, 1964.

¹⁸⁶ Vö. B. Constant: *Commentaire sur l'ouvrage de Filangieri* először Párizsban tűnt fel Dufartnál, 1822–24-ben, azután mint kommentár, majd utószó Filangieri *Scienza della legislazione* francia fordításának (ford. J.-A. Gallois. 1786–91) legújabb kiadásában.

zések átvételeként fogták fel. Írásaiban természetesen léteznek ilyen kapcsolódási pontok – ezekre egészen nyíltan maga Filangieri hívja fel a figyelmet. Ám kritikusan e kapcsolódási pontokat olyan megvilágításba helyezik, amely az eredményt kétségessé teszi.¹⁸⁷

Az olasz felvilágosodás megfelelő megértését mindez jelentősen megnehezíti. Emiatt könnyen előfordulhat, hogy átsiklunk annak figyelemre méltó teljesítményén, amelyet éppen a jog területén nyújtott. Tény, hogy a milánói felvilágosodásra nagy hatást gyakorolt a francia kulturális környezet. Itt említhető Beccaria, a Verri testvérek és az *Il Caffè* című folyóirat. Azonban a nápolyi felvilágosodásról ugyanez nem mondható el ilyen egyértelműen. Mindenesetre a felvilágosodás kultúráját egész Európában a kölesönös függés és a gyümölcsöző együttműködés jellemzi. Összességében azonban a nemzeti önállóság eszméjét nem szabad élesen szembeállítani a külföldi befolyásoltság hagyományos tézisével. Sokkal inkább ezen antitézis meghaladása a cél, illetve az, hogy felszínre kerüljenek a felvilágosodás mint alapvetően kozmopolita kulturális jelenség mélyreható összefüggései.

Ha elfogadjuk, hogy Itáliában az európai felvilágosodás átfogó recepciója ment végbe, a másik oldalról azt sem tagadhatjuk, hogy Európában az olasz felvilágosodás ugyanilyen átfogó recepciójának lehetünk tanúi. Filangieri – csakúgy, mint a mindeddig ismertebb Beccaria¹⁸⁸ – hatása példaértékű: műve alig néhány év alatt számos spanyol, francia és német nyelvű fordításban jelent meg. Ezek tanúbizonyosságot adnak az olasz felvilágosodás szerzői iránti nagy érdeklődésről. Ahogy Itáliában elterjedt az európai felvilágosodás szellemisége, Európában ugyanúgy elterjedt annak olasz – különösen nápolyi – változata.

A következőkben az imént vázolt kulturális kapcsolatok egy talán kevésbé ismert szeletét mutatjuk be: Filangieri németországi recepciójának kezdeteit, valamint jelentőségét az európai felvilágosodásban.

¹⁸⁷ Filangieri szellemtörténeti besorolásának nehézsége abból adódik, hogy ő maga a műveiben a legkülönbözőbb, többször egymásnak ellentmondó szerzőkre támaszkodik. Filangierit ezek az ellentmondások kevésbé befolyásolták.

¹⁸⁸ Beccaria (1738–1794) műve, a *Dei Delitti e delle pene* 1764-ben jelent meg, 1766-ban André Morellet fordította franciára, 1788-ban K. F. Hommel németre a következő címmel: *Des Herrn Marquis von Beccaria unsterbliches Werk von Verbrechen und Strafen*.

2. Filangieri és a nápolyi felvilágosodás a 18. század második felében

A bevezetőben utaltunk az olasz felvilágosodás egységének hiányára, amit most röviden kifejtünk. Úgy tűnik, hogy a milánói szellemi környezetnek nem voltak szilárd kulturális alapjai, ezért itt joggal beszélhetünk francia befolyásról. Nápolyt ezzel szemben a 18. század közepétől önálló tanulmányok sora jellemezte. A szerzők törekvése arra irányult, hogy európai keretek között önálló jellegre tegyenek szert. A nagy francia és angol szerzők befolyása dacára ennek szilárd alapja mindnyájuknál Giambattista Vico gondolkodása volt.¹⁸⁹

Vico és az őt követő szellemi fejlődés között Antonio Genovesi, a nápolyi egyetem politikai gazdaságtan professzora volt bizonyos értelemben a közvetítő.¹⁹⁰ A nápolyi tudományok „Risveglio” elnevezésű mozgalmanak legjelentősebb alakjaként ápolta Vico szellemét. Genovesi rendkívül sokoldalú, ám egyúttal meglepően ellentmondásos személyiség is. Tevékenysége nem ad egységes és átlátható képet, hanem a legkülönbözőbb módokon járul hozzá a 18. század reformtörekvéseihez. Az egész nápolyi felvilágosodás – Galantitól Filangieriig, Galianitól Paganóig – közvetlenül vagy közvetve az ő iskolájából indult. A kevésbé közvetlen kapcsolatok a francia kultúrával és mindenekelőtt Vico művének többé-kevésbé tudatos hatása olyan gondolkodásmódot teremtett, amely a francia gondolkodással szemben függetlenebb volt, sőt sok tekintetben túlszárnyalta azt.

A nápolyi iskola hatását nem szabad alábecsülni. Talán elegendő arra utalni, hogy azt Németországban már a 18. század vége felé ismerték,¹⁹¹

¹⁸⁹ Vico kevésbé változatos németországi recepciójához vö. P. Becchi: *Origini della Wirkungsgeschichte di Vico in Germania. Materiali per una storia della cultura giuridica moderna*, XI, 2. szám, 275–323.

¹⁹⁰ Hogy a következőkben Genovesit különösen kiemeljük, az semmiképpen sem zárja ki a felvilágosodás többi délolasz áramlatát, amelyek ismerete nélkülözhetetlen a nápolyi kultúra teljes képéhez. Ezen áramlatok egyikét rekonstruálja E. Chiosi: *Andrea Serrano. Apologia e crisi del regalismo nel settecento napoletano*. Napoli, 1981.

¹⁹¹ Galiani, Galanti és Genovesi egyes műveit már a 18. században lefordították németre. Így a nápolyi felvilágosodás mélyen ható recepciójáról lehetett beszélni Németországban. Vö. F. Galiani: *Dialoge über Regierungskunst*. Lemgo, 1777, uaz *Recht der Neutralität*.

sőt Hamann és Herder kifejezetten dicsérően emlegette. Hamannra Galiani gyakorolt nagy hatást, ahogy ez 1777. november 21-i, Lindnernek címzett leveléből is kitér. Ismerte Vico *Scienza Nuova* című művét (bár annak végső mondanivalóját félreértette). Herdernek írt, 1777. december 21–22-ei levelében Genovesire is utal, akinek jelentőségét külön kiemeli.¹⁹² A későbbiekben (1797) maga Herder is hivatkozik erre az iskolára, miután az 1788 és 1789 közötti időt Itáliában töltötte: visszahozza a köztudatba Vicót, Genovesit és Galantit. Ugyanezen az oldalon idézi (bár más kontextusban) Filangierit is.¹⁹³

A fiatal Filangieri gondolkodása szintén a nápolyi iskola keretei között fejlődött. Hatott rá Genovesi, valamint közvetve Vico is. Ez lehet az oka annak, hogy Vicóra csak esetenként hivatkozik helyesen, és művében a rá vonatkozó gyakori utalások kifejezetten felszíneseek. Emiatt Croce – Nicolinihez hasonlóan – lekicsinylően nyilatkozik Vico Filangierire gyakorolt hatásáról.¹⁹⁴

Ez az értelmezés ennek ellenére nem tűnik teljesen megalapozottnak, mert olyan gondolatból indul ki, amelyet a legújabb felfogások már radikálisan kétségbe vonnak: Vico egyedülálló személyiség volt, és meg-

Leipzig, 1790; Joh. Maria Galanti: *Neue historische-geographische Beschreibung beider Sizilien*. Ford. C. J. Jagemann. Leipzig, 1790–1795); A. Genovesi: *Grundsätze der bürgerlichen Ökonomie*. Ford. A. Witzmann. Leipzig, 1772–1776), uaz: *Ökonomisch-politischer Commentarius zu Joh. Cary's historisch-politischen Bemerkungen über Grossbritanniens Handel und Gewerbe*. Leipzig, 1788. Különleges jelentősége van Genovesinek, akinek hírneve közgazdászként nagyobb volt, mint filozófusként, Németországban azonban messze elterjedt. A *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*nek többször is volt alkalma, hogy foglalkozzon vele. (Vö. különösen a 66. szám, 1778. június 1., 529. és a 107. szám, 1788. július 8., 1077.) Még egy fontos felvilágosult német újság, az *Allgemeine Deutsche Bibliothek* foglalkozott Genovesivel, amelyben megjegyezték, hogy Genovesi közgazdasági művei éppen olyan jelentősek, mint J. Steuarts és a francia fiziokratáké. Vö. XIX. kötet, 1773, 305.

¹⁹² J. G. Hamann: *Brüfwechsel, 1770–1777*. Leipzig–Wiesbaden, 1957, W. Ziesemer és A. Henkel, 381 és 391–394. Hamann tévedéseivel Vocival kapcsolatban vö. P. Becchi: *Origini della Wirkungsgeschichte di Vico in Germania* (279–281).

¹⁹³ J. G. Herder: *Briefe zur Beförderung der Humanität*, 1797. In *Werke*. 13. kötet. Berlin, 1879, Düntzer, 579. Filangierit úgy említi, mint Montesquieu követőjét.

¹⁹⁴ Croce és Nicolini szerint Filangieri, bár sok gondolata Vico műveiből származik, nem értette Vico „felvilágosult-humanista-reformista” és teljesen történetietlen mentalitását. Vö. B. Croce: *Bibliografia vichiana, accresciuta e rielaborata da F. Nicolini*. Napoli, 1947, I. kötet, 333–334.

előzte korát. Sokkal fontosabb ennél, hogy Filangieri az elsők között élesztette fel Vico hírnevét, illetve műveit – ha csak közvetve is – Németországban is ismertté tette. Goethe beszámol Filangierivel való találkozásáról. Ezekben a beszámolókból akad néhány fontos utalás, amelyeket a következőkben taglalunk.

3. Goethe és Filangieri

1787-ben, nápolyi tartózkodása idején Goethe gyakran vendégeskedett az akkor már híres és vele közel egykorú Gaetano Filangierinél. *Itáliai utazás* című művében a költő Filangieri nemes jellemét és erkölcsös felfogását említi, amely egész személyiségét áthatja. Különösen azt a mélységes megvetést emeli ki, amelyet Filangieri a depotizmus valamennyi fajtájával szemben tanúsított. Nehéz lenne nagyobb és gazdagabb dicsőhimnusz találni annál, amit Goethe Filangieriről zengett. Megéri a fáradságot, hogy szemügyre vegyük a teljes szövegrészletet:

„Röviden el kell mondanom a legáltalánosabb dolgokat egy talpraesett férfiről, akit a napokban ismertem meg. Ő Filangieri lovag, akit a törvényhozásról írt műve tett ismertté. Azon tiszteletre méltó fiatalemberek közé tartozik, akik az emberek boldogságát és dicsőséges szabadságát tartják szem előtt. Nagyságában felfedezhetjük a katonát, a lovagot és a világit egyaránt. Ezt a tartást azonban enyhíti az a mélyen erkölcsös kifejezés, amely kisugárzik egész valójára, és minden szavát, egész lényét áthatja. Szívvel kötődik királyához és a királysághoz annak ellenére, hogy nem fogad el mindent, ami történik. De őt is nyomasztja a II. József által keltett félelem. Egy despota képe – még akkor is, ha az csak a horizonton lebeg – kétségtelenül félelmet kelt a nemes emberben. Nyíltan beszélt velem arról, hogy Nápolynak tartania kell ettől. Szívesen társalog Montesquieu-ról, Beccariáról, valamint saját írásairól is. Mindezt a legjobb szándék szellemében, jóindulatú, szívvel, ifjúkori lelkesedéssel.”¹⁹⁵

¹⁹⁵ Vö. J. W. v Goethe: *Italienische Reise*. In *Goethes sämtliche Werke* (40 kötetben, jubileumi kiadás, Stuttgart–Berlin, 1950, 26. kötet, 223–224). Éppen ezen beszélgetések során ismerte meg Goethe Filangieritől Vico *Scienza Nuova*-ját, és végül összevetette Hamannal. „Jó lenne, ha egy népnek lenne egy ilyen ósatyája, a németek számára egy ilyen hasonló kódex lesz Hamann” (224).

Ez a jellemzés szenvedélyes és találó is egyben, ugyanakkor szellemi rokonságot is mutat közöttük. Goethe már akkoriban is aggódott a gyenge Franciaország miatt. Úgy vélte, hogy II. Józsefnek megvan a lehetősége rá, hogy ezt a gyengeséget éppen Itáliában kamatoztassa. Filangieri fenntartásokkal viseltetett II. Józseffel szemben: ez jelzi, hogy a nápolyi királyságban az uralkodó és az értelmiség közötti kapcsolat krízisbe jutott. A királynő, Mária Karolina ugyanis egyre szorosabbra akarta fűzni a királyság kapcsolatát a Habsburg abszolútizmussal.

Egy további epizód szintén eleven képet fest a 18. századi Nápolyról. Goethe és **hercegnő ismeretségéről van szó, aki valójában Gaetano szép és különleges húga, Teresa volt. Ő volt az öreg Filippo Fieschi Ravaschieri di Satriano herceg ifjú felesége. Amikor a hölgy Goethét és Filangierit közös ebéden látta vendégül, Goethének újabb lehetősége nyílt rá, hogy megfigyelje Filangieri néhány további jellemvonását:

„Eközben asztalszomszédommal rendkívül komoly dolgokról beszélgettem. Filangierit egyébként sem hallottam érdektelen témákról nyilatkozni. Ebben – és egyebekben is – hasonlít Georg Schlosser barátunkra, azonban azzal az eltéréssel, hogy nápolyiként és világfiként lágyabb természetű van, és kellemesebb a stílusa.”¹⁹⁶

Éppen ezzel kapcsolatban jut szóhoz Filangieri húga:

„Mert micsoda beszélgetés volt ez Filangierivel! Szegény ember! Nagy teher nyomja a vállát. Gyakran mondogatom neki: ha új törvényeket alkottok, akkor nekünk is erőfeszítéseket kell tennünk, hogy kitaláljuk, mi módon szeghetjük meg azokat; a régiek esetében ezen már túl vagyunk.”¹⁹⁷

Nem szánánk különösebb figyelmet ennek az anekdotának, ám ezt a tréfás megjegyzést a törvényekről és azok hasznosságáról Goethe sok év-

¹⁹⁶ J. W. v Goethe 237. Schlosserrel való összehasonlítás, már ami az eszmetörténeti pozícióját illeti, nem meggyőző. Schlosser volt Filangieri egyik első kritikus a Németországban, és olyan pozíciót töltött be, amely egy bizonyos szempontból a történeti jogi iskola nézeteit helyezte előtérbe. Vö. Schlosser: *Briefe über die Gesetzgebung überhaupt, und den Entwurf des preussischen Gesetzbuchs insbesondere*. Frankfurt a. M., 1789, 5–81; Első levél Filangieri nézeteivel szemben: azok az általános elvek, amelyek miatt nem tanácsos egy törvénykönyv kibocsátása a 18. században vö. E. Tortarolo: *La ragione sulla sprea, Coscienza storica e cultura politica nell'illuminismo berlinese*. Bologna, 1989, 209–212.

¹⁹⁷ J. W. v Goethe 238.

vel később (1823) jegyezte le. Egy olyan lapra írta fel, amelyet – kis változtatással – különböző gondolatai gyűjteményében nyomtattak ki: „Ha minden törvényt elemezni kellene, azok megszegésére nem maradna időnk.”¹⁹⁸

Ez a maxima csodálkozást, akár még megütközést is kiválthatna, ám a weimari herceg bizalmas titkára szájából hangzik el. Goethe a kétségek eloszlatása érdekében kötelességének érezte, hogy lábjegyzetben rögzítse: ezt az észrevételt az a nápolyi hercegné tette, akiről *Italiai utazás* című művében említést tett. Most felfedte a titkot, miszerint Gaetano Filangieri hűgáról van szó. Nem szalasztotta el a lehetőséget, hogy Filangieriről egy újabb képet fessen:

„Szenvedélyesen komoly férfi volt, megszállottja a témának, amit oly részletesen feldolgozott (a törvényhozásról ekkor már több tíz kötetnyi műve jelent meg nyomtatásban). Hajlamos volt rá, hogy bárkivel, akit megajándékozott bizalmával, őszintén és mélyrehatóan beszéljen a jelen hiányosságairól és a jobb jövőbe vetett reménységről.”¹⁹⁹

Goethe *Wilhelm mester vándorévei* című regényében is megemlékezett Filangieriről. A korszak alkotó és újító szellemének bemutatása során rámutat arra, hogy a 18. század végén néhány emberben a „legtöbbnek a legjobbat” jelszavát hangoztató utópikus egalitarizmus ideálját felváltotta a „sokaknak a kívánatosat” mottóját hirdető, erősen utilitarista, a közjóra irányuló koncepció.²⁰⁰

Amikor Goethe meglátogatta Filangierit, utóbbi hírneve már átlépte Itália határait. A német kultúra messzemenően felvette a *Scienza della legislazione*-t. Filangieri hírneve valószínűleg egészen Goetheig eljutott. Nincs kizárva, hogy Goethe már korábban (körülbelül 1780-tól) kapcsolatban állt Filangierivel, mielőtt Nápolyban személyesen is megismerkedtek volna. Benedetto Croce egy levélből idéz, amelyet Filangieri egyik leszármazójától, Gaetano Filangieri Principe di Satrianótól kapott. Ebből kiolvasható, hogy Goethe és Filangieri között egy hosszabb levél-

¹⁹⁸ J. W. v Goethe Maximen und Reflexionen. In *Goethes sämtliche Werke* (4. kötet, 348).

¹⁹⁹ J. W. v Goethe 348.

²⁰⁰ J. W. v Goethe: *Wilhelm Meisters Wanderjahre*. In *Goethes sämtliche Werke* (19. kötet, 74).

váltás zajlott, amely az 1799-es nápolyi forradalom alatt sajnálatos módon elveszett.²⁰¹

Goethe és Filangieri ismeretségének jelentőségén túl azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy egy sor északi utazó feljegyzése maradt fenn, akik a Nápolyi Királyságba látogatásuk alkalmával meg akartak ismerkedni Gaetano Filangierivel. Amint hazatértek, kiadták utazási naplójukat, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Filangierit még szélesebb körben ismertté és elismertté tegyék.

4. Északi utazók a Nápolyi Királyságban

Az északról érkezett utazók között elsőként Jacob Jonas Björnstahl svéd filozófust említjük, akit Filangieri már 1771-ben is ismert. Elsősorban leveleiből értesülünk a nápolyi felvilágosodás képviselőjének ifjúkori írásairól:

„Megtiszteltetés, hogy közelebről is megismerhettem Arianelli herceg egyik fiát, Gaetano Filangieri urat, aki nagyon reményteljes személyiség: nem több húszévesnél, és máris kidolgozott egy olasz nyelvű művet a törvényhozásról, amelynek kiadásán gondolkodik. Ezenkívül alkotott egy latin nyelvű művet a nevelésről, amely méltó tárgya a fiatal emberek elmélkedésének.”²⁰²

Björnstahl a két befejezetlen műre utal, amit a fiatal Filangieri tervbe vett. Egyike volt az első utazóknak, akik ismerték őt.

Számos más látogató is járt Filangierinél La Cavában (a mai Cava dei Tirreni), ahova 1783-ban visszavonult. Említsük elsőként Friedrich Johann Lorenz Meyert, akit Filangieri 1783-ban ismert meg. Meyer az egyik Hanza-városból, Hamburgból származott, és jogi tanulmányait Göttingenben végezte. Berlinben kiadta *Vázlatok Itáliából* (1792) című művét, amelyben érdekes képet fest a századvégi Nápolyról. A mű nagy sikert aratott. A forradalom X. évében *Voyage en Italie* címmel (Párizs, 1802)

²⁰¹ Vö. B. Croce: *Volgango Goethe a Napoli*. Napoli, 1903, 27–28.

²⁰² Vö. J. J. Björnstahl: *Briefe auf seinen ausländischen Reisen*. Fordította E. E. Groskurd. Stralsund/Rostock/Leipzig, 1777, 358.

francia fordításban is megjelent. A mű egy egész fejezetét (a XVIII.-at) Filangierinek szentelte. A fejezet a mély rokonszenv szavaival kezdődik:

„Filangieri! – tisztelettel és a legmélyebb megindultság érzésével ejtem ki ezt a nevet, mert egy korán megérett, nagy és jó embert jelöl!”²⁰³

Művében Filangierit mindig aktív, az állami jólétért küzdő emberként mutatja be, akit emellett „híres írásának” munkálatai is rendkívül lefoglaltak. Filangieri éppen a „vidéki élet filozofikus nyugalmába” való visszavonulás korszakát élte La Cavában. Minden erejét műve megírásának szentelte, amely bár befejezetlen maradt, „nevét mégis megőrizte az örökkévalóságnak”. Filangieri négy évet töltött La Cavában, ekkor ugyanis a királyság visszarendelte őt Nápolyba, felajánlva neki a királyi pénzügyi tanács tagságát. Meyerre a legmélyebb hatást Filangieri politikusi hajlama gyakorolta:

„Filangieri államférfiként vállalt nyilvános szereplésének alapja a megingathatatlan szilárdság és a megvesztegethetetlen kitartás volt. Az államigazgatás minden részletét pontosan ismerte. Egyetlen éles pillanattal átlátta annak javításra szoruló hiányosságainak teljes körét, és a becsületes ember és felvilágosult emberbarát rendületlen bátorságával elkészítette a törvényhozás átfogó reformjának tervét.”²⁰⁴

Filangieri élénken figyelemmel kísérte korát, és kimutatta azokat az igazságtalanságokat, amelyek az egész feudális rendszerben (amelyen alapultak) orvoslásra szorultak.²⁰⁵

A Hanza-városokból származott egy másik utazó is, aki néhány évvel Meyer után érkezett Nápolyba: barátja, Johann Heinrich Bartels, akkoriiban a természettudományok – a földrajz és a statisztika – fiatal művelője. Utazása után Göttingenben a természettudományok doktorává avatták, míg végül Hamburg polgármestere lett. Művében, a *Kalabriai és szicíliai levelekben* (amelynek három kötetét 1787 és 1792 között Göttingenben

²⁰³ F. J. L. Meyer: *Darstellungen aus Italien*. Berlin, 1792, 405.

²⁰⁴ F. J. L. Meyer, 409.

²⁰⁵ F. J. L. Meyer, 411–412. „Az irigység támadása felett felülemelkedve, a politikai és filozófiai felvilágosodás bátor támogatója semmiféle nehézségtől nem riad vissza, amelyek az útjába kerültek. A büszke nápolyi nemes dühéről, amely népi akaratot, a földesúri igazságszolgáltatás visszaéléseit, a hűbéri rendszer romlásának tekintette, a felvilágosodás összes ősellenségeinek üldözése [...] mindezen akadályokon keresztül jutott el Filangieri az állam jobbításának nagy céljához.”

adták ki) a korabeli Nápolyi Királyság politikai és szociális helyzetének részletes elemzését nyújtja.

Kiemelkedő jelentőségű a negyedik levél (1786) precíz leírása a zavaros állapotokról és a súlyos nehézségekről, amelyekről a nápolyi igazságügyi apparátus abban az időszakban szenvedett. Itt található az első hivatkozás Filangierire, aki az igazságszolgáltatás reformját szorgalmazta. Úgy vélte, a reformnak a felvilágosodás gondolkodásának megfelelően idomulnia kell a jog területén tipikus megkülönböztetéshez „a bíró kötelezettségei és a törvény célja”²⁰⁶ között. Amit Bartels szerint meg kellett haladni, az a bírói önkény, amely az igazságszolgáltatást igen gyakran „ítélő [...] igazságtalansággá” változtatja át. A felvilágosodás klasszikus motívumaival összhangban Bartels ragaszkodott ahhoz a tételhez, amely szerint a „trón sikanériájának” és a nép elnyomásának kiváltó okai a jogász réteg önkénye és az uralkodói törvényhozó hatalom gyengesége. Ezek eredményezik az igazságszolgáltatással szembeni tökéletes bizalmatlanságot is. Ahhoz, hogy ezt a helyzetet uraljuk, erős politikai akaratra van szükség, amelyet kizárólag egy hatékony államhatalom biztosíthat. A reform ideje azonban „még messze van”,²⁰⁷ állapítja meg Bartels sajnálkozva. Ezután csodálattal eleveníti fel Tanucci miniszter törvényhozási törekvéseinek eredményét, amely „a nép által máig oly sokra becsült törvény”,²⁰⁸ az 1774-es, amely az ítéletek indokolását követelte, és ezzel – ahogy azt korábban láttuk – a bírói ítéletek zavarosságát és önkényességét kívánta felszámolni.

Miután Bartels ilyen világosan bemutatta a Nápolyi Királyságban uralkodó viszonyokat, egyik következő levelében a Cava dei Tirreniben töltött napjai leírásába kezd. Elsősorban Filangierivel való találkozását emeli ki. Az elénk táruló kép a Meyer által felvázolttal messzemenően megegyezik.

Ezen utazásokat a kíváncsiságon, a csodálaton és a diplomáciai tanulmányokon túlmenően nagy valószínűséggel olyan megfontolások is mo-

²⁰⁶ J. H. Bartels: *Briefe über Kalabrien und Sizilien*. 1. rész. *Reise von Neapel bis Reggio in Kalabrien*. Göttingen, 1787, 86–105. Az itt említett levél dátuma: Nápoly, 1786. augusztus.

²⁰⁷ J. H. Bartels, 88.

²⁰⁸ J. H. Bartels, 105.

tiválták, mint a szabadkőműves kapcsolatok ápolása és kiépítése. Ez Friedrich Münter esetében minden bizonnyal így van. Ő volt a közvetítő a különböző európai szabadkőműves páholyok között. Münter Németországból származott (Gothában született), és érdeklődése sokoldalú volt (teológus, filológus, archeológus és egyháztörténész egyben). Az illuminátusok titkos rendjébe tartozott, és Dániából – ahol élt – egy szabadkőműves misszióval utazott Itáliába.

Hírek Nápolyból és Sziciliából című műve előszavában (amely német nyelven 1790-ben jelent meg Koppenhágában) Nápolyban kötött ismeretségek egész sorára utal. Kijelenti azonban (és ez igen fontos), hogy biztonsági okokból nem kíván neveket említeni. Ennek ellenére kötelességének érezte, hogy egyetlen emberről nyíltan beszéljen: Filangieriről, „a halhatatlan *La scienza della legislazione* című alkotás szerzőjéről”, aki nem sokkal korábban hunyt el. A mód, ahogyan Filangierire hivatkozik, őszinte barátságáról tanúskodik:

„Rendkívül boldog voltam, hogy elnyertem barátságát és bizalmát. Sok vidám napot tölthettem vele Nápolyban és La Cavában, ahol lakott. Lelke lány volt, tiszta és kedves – és nyitott mindenki számára, akinek van érzéke a nemes egyszerűség iránt.”²⁰⁹

Münter szerint Filangieri Cava dei Tirrenibe való visszavonulását a gyűlölet okozta, amelyet az udvarban Filangieri erkölcsössége és őszintesége váltott ki. Ezek alapján Filangierit a következőképpen jellemzi: „Minden előítéllettől mentes, a jog és az igazságosság buzgó elkötelezettje, elszánt minden olyan dolog kapcsán, amelynek jóságáról meggyőződött és elég szemtelen olyan igazságok kimondásához, amiket őelőtte egyetlen olasz szerző sem mert nyíltan vállalni. [...] Nevét Itáliában, Franciaországban és Németországban már széles körben ismerték, amikor a nápolyi kormány még csak ismerkedett vele. Ellenségei – egyháziak és világiak egyaránt – pedig sikeresen hiúsítottak meg minden tervet, amely Filangierit egy-egy fontos beosztáshoz segítette volna. Végül a király mégis meghívta őt a kereskedelmi kollégiumba. Nápolyban azonban kevésbé volt boldog, mint vidéki magányában.”²¹⁰

²⁰⁹ Vö. F. Münter: *Nachrichten von Neapel und Sicilien, auf einer Reise in den Jahren 1785 bis 1786*. Kopenhagen, 1790, 14.

²¹⁰ Vö. F. Münter, 15–16.

Mária Karolina despotikus rendszerétől való elhatárolódása, valamint Cava dei Tirrenibe való visszavonulása révén a nápolyi kormány valójában meglehetősen alaposan ismerte őt. A kormány számos kísérletet tett, hogy újra megnyerje őt az udvar számára, ám ez csak 1787-ben sikerült. Miután az állam első minisztere Domenico Caracciolo lett, Filangieri elfogadott egy posztot a legfelsőbb pénzügyi tanácsban (tehát nem a kereskedelmi kollégiumban). Ami Münter leírásában minden bizonnyal megalapozott, az Filangieri szkeptikus hozzáállása, amellyel a számára felajánlott állást elfogadta. Ezt egyik akkori levelében Münternek írta meg.²¹¹

Az idézett szövegrészeket kettejük szoros kapcsolatát bizonyítják. Valójában Münter volt az, aki Filangierit a leggyakrabban látogatta, aki a leginkább ismerte őt, és aki elutazása után is hosszú levelezést folytatott vele. Naplói (amelyeket csak 1937-ben hoztak nyilvánosságra) adják a századvég nápolyi felvilágosodása világának talán leghitelesebb forrását. Éppen ezekben a naplókban örökíti meg néhány találkozását Filangierivel. 1786. március 20-án ismerkedtek meg Cava dei Tirreniben.²¹² Az ezt követő napon együtt utaztak Salernóba, ahol találkoztak Giuseppe Zurlo és Donato Tommasi egyik barátjával, Emanuele Mastellone bíróval (utóbbi hármat a szabadkőművesség kapcsolta össze): „Útközben sok szó esett az udvari állapotokról és az irodalomról.”²¹³ Münter októberben újra felkereste Filangierit, és több napot töl-

²¹¹ Filangieri írja Münternek (olaszról fordítva): „Országunk vagy pontosabban óriási államunk nem nekem való. Én ott boldogtalan vagyok, és az leszek, ha ott maradok. Az én visszahúzódó életem nem véd meg a képmutatóktól és a hivatásos gonosztevőktől. [...] Harcolok az utálat azon érzése ellen, amely már egy ideje gyötör. Semmisítse meg ezt a levelet, mihelyest elolvasta.” Vö. *Aus dem Briefwechsel Friedrich Münters. Europäische Beziehungen eines dänischen Gelehrten, 1780–1830*. Kopenhagen–Leipzig, 1944. Øjvind Andreason, 257–258.

²¹² „Azonnal felsorakoztam Filangieri mellé, aki engem tárt karokkal fogadott, és akivel, mint ahogyan a feleségével is, egyből jól éreztük magunkat. Mindenféle olyan témákról beszélgettünk, amelyek érintették részben a könyveket, részben Európa politikai rendszerét is, és a mindenütt növekvő fejedelmi despotizmust.” Vö. *Aus den Tagebüchern Friedrich Münters. Wander und Lehrjahre eines dänischen Gelehrten*. Kopenhagen/Leipzig, 1937. Øjvind Andreason, 107.

²¹³ F. Münter, 107.

tött a társaságában. Hosszú sétáikon „az államügyekről és a polgári szabadságról” folytattak eszmecserét.²¹⁴

Az október 22-ei naplóbejegyzés külön kiemeli a következőt: „Az egész napot Filangierinél töltöttük. Fel akarta olvasni műve törvényhozással kapcsolatos részének bevezetőjét, amely a vallásról szól. Heeren azonban közbeszólt, és a beszélgetés Platónra terelődött.”²¹⁵

Heeren – akiről itt szó esik – Arnold Hermann Ludwig Heeren történész, Goethe és Herder barátja volt. Egyike a német utazóknak, akik Filangierivel ismeretséget kötöttek. Fennmaradt tőle egy búcsúzó-köszönetnyilvánító levél, amelyből kitűnik, hogy útítársai egyike (a korábban bemutatott) Bartels volt.²¹⁶

Az északi utazók utolsó képviselője nagy valószínűséggel Johann Isaak Gerning, egy frankfurti bankár fia volt. Különféle okokból kifolyólag 1794-től többször járt Nápolyban. Goethének és Herdernek ajánlott *Utazás Ausztrián és Itálián keresztül* című háromkötetes művét 1802-ben, Frankfurtban adták ki. A második rész egész első fejezetét Filangierinek szenteli. Az általa felvázolt kép csak közhelyeket ismétel, amelyeket azután így is adtak tovább.²¹⁷ A szerző ezután ismételtlen utal Filangieri fő műve sorsára, amelyet akkor már több nyelvre lefordítottak. Kiemeli Filangieri „az igazságszolgáltatással kapcsolatos politikai észrevételeinek” jelentőségét is.²¹⁸

²¹⁴ F. Münter, 230.

²¹⁵ F. Münter, 230.

²¹⁶ A levél dátuma: „Livorno, 1786. november 29.” Az eredeti Nápolyban, a Filangieri Múzeum archívumában található.

²¹⁷ J. I. Gerning: *Reise durch Oesterreich und Italien*. 2. rész. Frankfurt a. M., 1802, 3–10. „Senki sem érezte mélyebben és élénkebben egy állami reform szükségességét, mint Filangieri, akinek nevét az emberek mindig alázattal és szeretettel emlegették. Az ő felvilágosult eszméje, világpolgári érzéke, valóságsszerető szíve és gyengéd érzései az emberi boldogság és humanizmus hajtásai voltak, amitől a lelke vérzett és gyümölcsözőtt. Hogy saját lágy hangulatának benyomásaihoz illeszkedjen, Filangieri országának szép természetét harmóniába akarta hozni az emberiséggel és az államtudománnyal. Saját rendjeinek előítéletein felülemelkedve, mint minden nemes szellem, a tudomány és a kutatás régióit az emberi boldogság felé lendítette.” Gerninggel és ezen útikönyvvel vö. J. Rumpf-Fleck: *Italienische Kultur in Frankfurt am Main im 18. Jahrhundert*. Köln, 1936. Petrarca-Haus, 100–102.

²¹⁸ J. I. Gerning, 5. A következő részben különösen azokra az oldalakra érdemes figyelni, amelyeken a szerző Galanti személyiségével szembeállítja Filangierit.

Vitathatatlan, hogy Filangieri németországi hatása szorosan összekapcsolódik a fentiekben bemutatott, az olasz kultúra iránt olyannyira érdeklődő utazók naplójának kiadásával. Ezek ugyanis alig néhány évvel később jelentek meg. Azonban azt is tudni kell, hogy abban az időben, amikor ezek a művek megjelentek, Filangieri nevét az Alpoktól északra már ismerték. Az utazóknak tehát különleges küldetésük volt: olyan politikai szerzőt kellett megismerniük, aki máris európai hírességnek számított. Az említett szerzők tehát tudósításaikkal hozzájárultak ahhoz, hogy egy jól ismert alkotó jogi és politikai nézetei még inkább elterjedjenek a német kultúrában.

5. A *Scienza della legislazione* fordításai és fordítói

Filangieri hírnevét a *Scienza della legislazione* gyors és széles körű sikerének köszönhetette. Ezt bizonyítja a Nápolyban és más olasz városokban (Firenze 1782, Velence 1782, Milánó 1784) megjelent számos kiadás és fordítás is. A mű francia fordítására hárman tettek kísérletet: Lafisses (1783), Duval Orgie (1785) és végül Jean-Antoine Gallois. A fordítást azonban csak az utóbbi tudta befejezni, és 1786-ban megjelent az első három kötet. Jaime Rubio 1787 és 1789 között spanyol nyelvre fordította a művet. Megerősített tehát Tommasi véleménye: „Ilyen nagyszámú és ennyire különböző kiadást talán még egyetlen olasz alkotás vagy idegen könyv sem ért meg. Talán egyiket sem ültették át több nyelvre, és nem üdvözölték mindenütt ilyen általános lelkesedéssel.”²¹⁹

A *Scienza della legislazione* első két könyvének megjelenését hírül adták a híres *Göttingeni Tudósok Közönlönyében*. Az ismeretlen kritikusra mély benyomást gyakorolt a mű mérhetetlen anyagbősége:

„Ha művét a szerző ily módon folytatja és fejezi be, akkor szíves örömmel helyet biztosíthatunk neki a legjobb politikai írások körében.”²²⁰

²¹⁹ D. Tommasi: *Gedächtnisschrift auf den Ritter Gaetano Filangieri*. Olaszról fordította M. Friedrich Münter. Anspach, 1790, 229. Valójában bámulatos, hogy ezt a művet, alig-hogy 1788-ban Nápolyban megjelent olaszul, azonnal lefordították németre.

²²⁰ Vö. *Zugabe zu den Göttingischen gelehrten Anzeigen*, 34. szám, 1782. augusztus 24. 536–542.

Különösen az első könyv kristálytisza és pontos érvelése hatott rá. Ki-mutatott néhány eltérést Montesquieu-höz képest,²²¹ valamint – bár inkább csak mellékesen – azt is rögzítette, hogy Filangieri álláspontja egyúttal a szerződéses elméletek implicit kritikája is.²²²

Ezek után áttérünk a német nyelvű fordításokra. Tommasi imént idézett művében megerősíti, hogy két német nyelvű fordítás látott napvilágot. Ha hitelt adunk „azon könyvek általános jegyzékének, amelyeket 1784-ben a frankfurti és a lipcei húsvéti vásáron (Szent Mihály vásáron) nyomtattak újra vagy vettek jegyzékbe” akkor egy harmadik fordítás teréről is értesülünk. A két ismert fordítás a következő:

a) Caietan Filangieri: *A törvényhozás rendszere*, 2 kötet. Olasz nyelvről átültetve D. Siebenkees kiadásában az Udvari Könyvkereskedés részére 1784-ben, Altdorfban. Ezt a kiadást 1784 és 1793 között kiegészítették. Egy-két német könyvtárban még hozzáférhető.

b) Filangieri, a caietani lovag: *A törvényhozás tudománya*. Olasz nyelvről átültette Ant. Gustermann. II rész. Bécs, a Sonnleithern és Hörling Kiadónál 1784-ben. Ebben a kiadásban csak az első kötet jelent meg.²²³

²²¹ *Zugabe zu den Göttingischen gelehrten Anzeigen*, 26. szám, 1782. június 29. 401–406. „A mű főként világos rendszere és a mondatok, fogalmak határozottsága miatt tanulságos, és a szerző rendelkezik azzal a szükséges történelmi tudással, amelynek segítségével azokat a különböző helytelen nézeteket cáfolja meg, amelyekhez Montesquieu-t a történelem és a mai és régi népek alkotmányainak egyoldalú és korlátozott ismeretei vezették.” Montesquieu még nagyobb jelentőségéről szól a recenzió vége: Filangieri túllép Montesquieu-t, mert nemcsak a különböző kormányzási elveket mutatja be, hanem még az „amor del poteré”-t mint minden politikai forma végső alapját mutatja be (406).

²²² Vö. *Zugabe zu den Göttingischen gelehrten Anzeigen*, 26. szám, 1782. június 29. 404. „Ezekből és egyes más megjegyzésekből, amelyekre most nem kell kitérnünk, az derül ki, hogy nem lehetséges, hogy mindezen kutatások csak a kétségbe vonható társadalmi szerződés elveitől függenek.”

²²³ Hasznos lehet, ha a híres író ítéletét mindkét fordításban visszaadjuk: „A gustermanni fordítás, amely egy kicsit szó szerintibb, mint a linki, úgy tűnik, hogy csak az első kötete van készen. Az utóbbi, amely nagyon olvasható és több helyen a hivatkozások rövid megjegyzéseivel és javításaival van ellátva, hiányoznak az olyan rövid megjegyzések, amelyek a német alkotmányra vonatkoznak, amelyeket a szerző, figyelembe véve az olasz bűnözésben uralkodó visszaéléseket, a taníthatóság és az éles eszűség nagy hevével hozta szóba.” G. W. Böhme: *Handbuch der Literatur des Criminalrechts*. Göttingen, 1816, 253–254. A 251. oldalon Böhm arra is utal, hogy az 1. kötet Link fordításának 1788-ban

A jegyzék egy későbbi hivatkozásánál (ahol a közeljövőben megjelenő írások szerepelnek) a következőt találjuk:

Filangieri, caetani lovag: *A törvényhozásról*. Olasz nyelvről átültetve, 2 kötet. Zürichben, Orell, Geßner, Fießlin és Comp., 1784. Annak ellenére, hogy e fordítás kiadását bejelentették, biztosan állíthatjuk, hogy sohasem jelent meg.²²⁴

A következőkben a három említett fordítás közül csak azt vizsgáljuk közelebbről, amely Altdorfban, Siebenkees kiadásában és Link fordításában jelent meg.²²⁵ Figyelemre méltó a Siebenkeesről írt értekezés,

megjelent egy második kiadása. Vö. az osztrák kiadással: A. Trampus: Filangieri in Austria: La traduzione perduta della „Scienza della legislazione”. *Römische Historische Mitteilungen*, 46, 2004, 283–304.

²²⁴ Ez a mű ugyanis nem áll rendelkezésre a Svájci Országos Könyvtárban. Bibliográfiailag nem volt kikutatható, és a kiadó maga nem találhatott semmiféle utalást az archívumában erre a műre.

²²⁵ Mivel Siebenkees és Link még Németországban sem voltak nagyon közismertek, a következőkben néhány pontos életrajzi és bibliográfiai adatot kell adnunk: Johann Christian Siebenkees Nürnberg elővárosában, Wöhrdben született, 1753. augusztus 20-án. Vö. G. A. Will: *Nürnbergisches Gelehrten Lexicon* (tovább folytatta: C. C. Noptisch, 7. rész, Altdorf, 1806, 222). Német iskolába járt Wöhrdbé, emellett magánúton tanult franciául, angolul és olaszul. Noptisch hatására 1770 húsvétjától 1773-ig Altdorfban jogot tanult, az egyetemi iratok tanúsága szerint már 1768. szeptember 12-én beiratkozott. Vö. E. v Steinmeyer: *Die Matrikel der Universität Altdorf. Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte*. 1. kötet, Würzburg, 1912, Nr. 18443. 1773-ban a göttingeni egyetemen folytatta tanulmányait. Vö. *Allgemeine Deutsche Biographie* (34. kötet, 1892, 175). Ott a Történeti Intézet ülnökeként is működött. 1775-től a nürnbergi szabadkőműves páholy tagja lett. 1776 áprilisában elhagyta Göttingent, hogy 1777 húsvétjától Altdorfban a jogok rendkívüli professzoraként működhesen. Ugyanebben az évben doktorált. Később Siebenkees a természet és népjog mint egyes állam- és jogtudományok rendes professzora lett. 1791-ben Nürnbergben jelent meg műve: *Versuch einer Geschichte der venezianischen Staats-Inquisition*, amely 37–51. oldalain a velencei szabadkőművesség üldözéséről írt. 1795-ben ezenkívül az egyházjog professzora lett, és 1806-tól történezs előadásokat is tartott. A 30-as évek közepén nyugalomba vonult Nürnbergben, és ott halt meg 1841. november 22-én.

Gottlieb Christian Karl Link 1757. december 3-án született Altdorfban, 1776. április 25-én beiratkozott az ottani egyetemre. Vö. E. v Steinmeyer: *Die Matrikel der Universität Altdorf. Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte* (1. kötet, Würzburg, 1912, Nr. 18681.) „1778 májusában részt vett a prof. Jäger elnöklétével zajló történeti vitán, de rebus Conradi Stauffensis, ultimi Ducis Sueviae, és ezt követően még több alkalommal opponált.” Vö. G. A. Will: *Nürnbergisches Gelehrten Lexicon* (tovább folytatta:

amely többek között kitér a Filangierivel kapcsolatos kiadói tevékenységére is: „Siebenkees kitűnő nyelvtudása lehetővé tette számára, hogy a művet már korábban elolvassa. Ennek alapján „Általános Jogi Könyvtárban” megjelentetett egy lelkes írást a műről.”²²⁶ Ez az írás vélhetően az első német nyelvű cikk, amelynek tárgya kifejezetten a *Scienza della legislazione*. Az 1782-ben Velencében megjelent kiadás első két kötetének kritikájáról van szó. Siebenkees azonnal felismeri a mű jelentőségét, és az első két kötet pontos összefoglalását adja. Különös figyelmet szentel a törvények abszolút és relatív jósága megkülönböztetésének, amelynek során az előbbit a természetjogi tanításokkal, az utóbbit pedig a törvények történeti és emiatt kontingens jellegével hozza összefüggésbe. „A törvények jósága abszolút vagy relatív. Ez a minőség az erkölcs általános szabályainak való megfelelésükben mutatkozik meg, ezek ugyanis minden nemzet, minden kormány esetében azonosak, és minden éghajlatnak megfelelnek. Ez tehát azonos a minden ember számára felfogható természetjoggal. [...] A törvények relatív jósága a törvények és azon nemzet állapota közötti viszonyban ragadható meg, amelyben azok létrejöttek.”²²⁷ Értekezése záró részében Siebenkees visszatér Filangieri művének történeti jelentőségéhez: „Néhány dolgot más megvilágításban látnunk, több oldalról szemlélünk. A történelem bemutatásának új módját ismertük meg, amelyben a kivitelezhetőség mindvégig a szemünk előtt

G. A. Noptisch, 5. rész, Altdorf, 1802, 313). Akadémiai pályafutásának befejezése után még néhány évig Altdorfban dolgozott. A Filangieri-fordítás ebben az időszakban keletkezhetett. 1785-ben letette jogi vizsgáit, doktorált, és Nürnbergben telepedett le mint ügyvéd. 1798. november 10-én ott halt meg. Az altdorfi egyetemi archívum, amelyet az Erlangen-nürnbergi egyetem igazgat, tartalmazza azokat az iratokat, amelyek Siebenkeesre és Linkre vonatkoznak (AUA 45/52/71/72/112/113/258). A kérdéses akták gyors átnézése után sem található semmilyen további információ Siebenkees és Filangieri kapcsolatára vonatkozóan.

²²⁶ W. Rieger: *Johann Christian Siebenkees, Professor der Rechte zu Altdorf. Sein Leben und sein Werk*. Inaugural-Dissertation der Juristischen Fakultät der Friedrich-Alexander-Universität zu Erlangen (1952, 80). Újabbban jelent meg W. Leiser bibliográfiája Siebenkeesről: W. Leiser: Johann Christian Siebenkees. In *Fränkische Lebensbilder* (8. kötet, Neustadt/Aisch, 1978). Ez a kiadvány Rieger disszertációján alapul, itt is említi röviden a Filangieri-fordítást (190).

²²⁷ J. Ch. Siebenkees: Besprechung von Filangieri, La scienza della legislazione. In *Allgemeine Juristische Bibliothek* (4. kötet, Nürnberg, 1784, 19–27).

lebeg. Mindezek miatt ezt a könyvet méltónak találjuk arra, hogy több nemzethez eljuttassuk.²²⁸

Meglepő, hogy e lelkes értekezés és Link fordítása után Siebenkees nem foglalkozott többet Filangierivel. Meglepő, ugyanakkor a legnagyobb valószínűséggel igaz. Ennek ellenkezőjére a felsorolt bibliográfiai és életrajzi utalások tanulmányozása során sem derül fény. Ezért ebben az összefüggésben Siebenkees az első kötet fordítását bevezető értekezéséhez, illetve Link a második kötet bevezetéséhez fűzött kommentárjához is már csak néhány rövid megjegyzést fűzünk.

Bevezető értekezésében Siebenkees elsősorban azt mutatja be, milyen nagy sikere volt a műnek Itáliában. Említést tesz a néhány év alatt Velencében és Firenzében megjelent számos kiadásról – mindezzel nyomtatékosítja a mű sikerét Itáliában, valamint igazolja tanítványai fordítói tevékenységét is. Siebenkees kiváltképp a Montesquieu és Filangieri között mutatkozó eltéréseket boncolgatja. Ennek során kiemeli Filangieri művének speciális karakterét. Filangieri kidolgozta „a törvényhozás lehető legtökéletesebb és minden részletében összefüggő rendszerét”.²²⁹

Link a második kötet bevezetőjében²³⁰ olyan korrektúrákra hívja fel a figyelmet, amelyeket Filangieri néhány pontatlan vagy egyenesen téves idézetéhez fűzött. Figyelemre méltó egy további másolat is, amelyet Siebenkees Itáliából kapott.²³¹ Link további német fordítástervezetekre utal, majd megemlíti Giuseppe Crippát, aki Filangierivel szemben polemikus álláspontot képviselt. Ez utóbbi álláspont már a *Göttingeni Tudósok Közlönyében* is megjelent, és ismertté vált.²³² Filangieri kapcsolata a Berni Közgazdasági Társasággal minden bizonnyal szintén hozzájárult műve nemzetközi elterjedéséhez. Az általuk kiírt pályázaton (1777) ugyan nem vett részt,²³³ de a társaság a *Scienza della legislazione* kiadása

²²⁸ J. Ch. Siebenkees, 26.

²²⁹ G. Filangieri, VII.

²³⁰ G. Filangieri, 3–12.

²³¹ Sajnos a szerző nevét nem lehet megállapítani, de biztos, hogy nápolyi, a precíz és részletes életrajzi információk Filangieriről. Link azt írja, hogy ezt a szöveget a 3. kötet bevezetőjében átvette. De sajnos a 3. kötet nem kezdődik ilyen bevezetéssel.

²³² *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*, 29. szám, 1784. február 19. 287.

²³³ A Berni Közgazdasági Társaság 1777-ben írt ki egy árat/pályázatot egy teljes, részletes, jó büntető törvényhozói tervért. Összesen 44 pályázó vett részt Európa különböző or-

után felvette őt tiszteletbeli tagjainak sorába. Műve megjelenése után a Berni Közgazdasági Társaság levélben fordult hozzá, amelyre Filangieri köszönőlevélben válaszolt.²³⁴

6. A büntetőjogi recepció szempontjai.

Összefoglalás

Filangieri büntetőjogi recepciója Németországban önálló kutatást igényelne. A századforduló környékén és a 19. században alig volt olyan jelentős német büntetőjogász, aki ne tanulmányozta volna Filangieri tanait; néhányan kifejezetten elmélyülten foglalkoztak vele. Természetesen e helyütt csak néhány példával lehet szemléltetni a recepciót.²³⁵ Christian Gottlieb Gmelin már 1785-ben a *Grundsätzen der Gesetzgebung über Verbrechen und Strafen* (A bűnökről és a büntetésekről szóló törvényhozás alapelvei) című művében utal Filangieri „A törvényhozás rendszerében” képviselt, az ember társadalmi együttélésre való ráutaltságával kapcsolatos felfogására.²³⁶ Igazán Ferdinand Klein²³⁷

szágaiból. Vö. E. B. Schmidt: *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*. 3. kiadás, Göttingen, 1965, 221–222.

²³⁴ A Berni Közgazdasági Társaság jegyzőkönyve néhány oldalon említi Filangierit. Ebből a jegyzőkönyvből tudjuk azt is, hogy 1784-ben tiszteletbeli tag lett. Filangieri köszönő levelének dátuma nem egészen világos. A levél az 1781-es év soraiba van bevezetve. De az is nyilvánvaló, hogy a köszönőlevél egy tiszteletbeli tagságról szól, és az évszám utolsó számjegye 4-es és nem 1-es. Az átírt szöveg és az eredeti levél megjelent P. Becchi: *Aspetti e figure della recensione di Filangieri in Germania*. In *L. d' Alessandro, Gaetano Filangieri e L'illuminismo europeo*. Napoli, 1991, 235–239.

²³⁵ Filangieri műve oly ismert volt Németországban, hogy F. C. TH. Hepp a *Darstellung und Beurteilung der deutschen Strafrechts-Systeme, ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und der Strafgesetzbildung-Wissenschaft* (2. rész, 1. füzet, 2. kiadás, Heidelberg, 1844) című művében Filangierit egyenesen a „korábbi német (!) elrettentő elmélet képviselőjeként” (76) mutatta be.

²³⁶ C. G. Gmelin: *Grundzüge der Gesetzgebung über Verbrechen und Strafen*, a Berni Közgazdasági Társaságnak elküldött és általa nyomtatásra méltónak talált értekezés, Tübingen, 1785, 1.

²³⁷ E. F. Klein: *Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen Rechts, nebst Bemerkung der preussischen Gesetze*. Halle, 1799, 26.

és Gallus Alojs Kleinschrod²³⁸ hivatkoztak 1799-ben Filangieri büntetőjogi munkájára.

Filangieri németországi hatásának egyik legfontosabb közlője Paul Johann Anselm von Feuerbach,²³⁹ aki a *A pozitív büntetőjog alapelveinek és alapfogalmainak revíziója* (1799–1800) című művében többször hivatkozik Filangierire: egyrészt, amikor a törvénysértő eredmény előreláthatóságáról mint a gondatlanság²⁴⁰ lényeges jegyéről ír, másrészt akkor, amikor a beszámítás feltételeként a cselekmény szándékosságát vizsgálja. „Már a jeles és elmés Filangierinek is ez a véleménye, amely egyértelműen kiderül kijelentéseiből.”²⁴¹ Mégis kritikusan fordul Filangierihez, mert Filangieri a bűncselekmény mennyiségét a társadalom azon érdeke szerint határozza meg, amely a társadalmi törvények betartásához fűződik.²⁴² Ugyancsak kritizálja Filangierinek a kísérletre vonatkozó tanát.²⁴³ A büntetések mértékével kapcsolatban azonban elismerően nyilatkozik Filangieri észrevételeiről, mindenekelőtt arról, hogy Filangieri a bűncselekménynek az okozott kár által meghatározott minősége mellett a bűncselekmény fokozatában ennek szubjektív elemeit is figyelembe veszi.²⁴⁴

²³⁸ G. A. Kleinschrod: *Systematische Entwicklung der Grundbegriffe und Grundwahrheiten des peinlichen Rechts nach der Natur der Sache und der positiven Gesetzgebung*. Erlangen, 1799, I–III. kötet (vö. I. k. 74, 87, 126, 176, 211, 321; II. k. 6, 11. skk., 119, 130, 282, 289, 291 skk., 342, III. k. 86, 109. skk., 145 skk.).

²³⁹ Feuerbach híres ellenfele, Karl Grolman is többször hivatkozik Filangierire, vö. *Grundsätze der Criminalrechtswissenschaft nebst einer systematischen Darstellung des Geistes der deutschen Criminalgesetze*, az 1798. évi gießeni kiadás újranymtatása, Glashütten im Taunus, 1970, 25, 41, 119, 204, 284. skk.; *Über die Begründung des Strafrechts und der Gesetzgebung nebst einer Entwicklung der Lehre von dem Maßstabe der Strafen und der juristischen Imputation*, az 1799. évi gießeni kiadás újranymtatása, Frankfurt a. M., 1968, 189, 190, 227. skk. Grolman különösen azt hangsúlyozza, hogy Filangieri *A törvényhozás rendszere* című műve „történeti segédeszközként” használható a jogtudományban (vö. Grundsätze... 119).

²⁴⁰ P. J. A. von Feuerbach: *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*. II. k. Chemnitz, 1800, 59–60.

²⁴¹ Uo. 141.

²⁴² Uo. 218–219.

²⁴³ Uo. 268. Ezt a pontot kritizálja Kleinschrod is. Lásd Kleinschrod: i. m. I. k., 87. Tittmann ezzel szemben egyetért vele. Lásd Tittmann: *Handbuch*... 213. skk.

²⁴⁴ Uo. 450–452. Filangierit azért méltatja ezért, mert Beccaria legtöbb „szajkózójától” eltérően Beccaria tanát a büntetés mértékéről valóban megértette és továbbfejlesztette. L. M. A. Cattaneo: *Anselm Feuerbach filosofo e giurista liberale*. Milano, 1970, 346.

Carl Theodor Welker 1813-ban megjelent *A jog, az állam és a büntetés legújabb alapjai* című művében utal arra, hogy Filangieri a büntetés céljaként elismeri a prevenciót,²⁴⁵ és Carl August Tittmann 1822-ben kiadott *A büntetőjog-tudomány és a német büntetőtörvény-tan kézikönyvében* megemlíti, hogy Filangieri milyen kiemelkedő a büntetőtörvényhozás-tudományban.²⁴⁶

Filangieri jogfilozófiáját és különösen büntetőjog-elméletét 1845-ben Christian Reinhold Köstlin értékeli nagyra *A büntetőjog alapfogalmainak új revíziója* című könyvében. Köstlin a német büntetőjogászok közül elsőként foglalkozik tüzetesen Filangieri büntetőjogtanának szellemtörténeti hátterével. Filangierit látja a hasznossági elv általa (Köstlin által) kritizált hagyományában, el kell azonban ismernie, hogy Vicótól Montesquieu-n át más tradícióelvek is Filangierihez vezetnek.²⁴⁷

Carl Ludwig von Bar is mint „híres műre” utal Filangieri *La scienza della legislazione* című munkájára az 1882-ben megjelent *A német büntetőjog és a büntetőjog-elméletek történetében*.²⁴⁸ Beccariával tett összehasonlításában von Bar elsősorban Filangierinek a történeti dimenzió iránti érzékét méltatja. „Figyelemre méltó azonban, hogy Filangierinek nagyobb történeti érzéke van, mint pl. Beccariának és másoknak...”²⁴⁹ Elfogadja Filangieri „helyes elképzeléseit” is „a büntetőjog történelmi keletkezéséről”.²⁵⁰

Filangieri büntetőjogi recepciójában az a két alapvető irányvonal kapcsolódik össze, amelyek amilyen általánosak, olyan ellentmondóak: a felvilágosult és a történeti.

²⁴⁵ C. T. Welker: *Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe philosophisch und nach den Gesetzen der merkwürdigsten Völker rechtshistorisch entwickelt*. Gießen, 1813, 231.

²⁴⁶ R. A. Tittmann: *Handbuch der Strafrechtswissenschaft und der deutschen Strafrechtsgeschichte*, I; vö. Tittmann megjegyzései Filangieriről, 91, 110, 171, 213 skk., 244.

²⁴⁷ C. R. Köstlin: *Neue Revision der Grundbegriffe des Kriminalrechts*. Az 1845-ös tübingeni kiadás újranymtatása. Aalen, 1970, 799.

²⁴⁸ C. L. v. Bar: *Geschichte des deutschen Strafrechts und der Strafrechtstheorien*. Berlin, 1882, 235.

²⁴⁹ Uo. 236.

²⁵⁰ Uo. 236.

SZAKIRODALOM

A) A források

Filangieri kéziratának nagy része 1799-ben (a nápolyi köztársaság leverését követő fosztogatások alatt) és az 1943-as tűzvészben („rogo narista del 1943”) elveszett vagy elpusztult. Ami megmaradt, azt a nápolyi „Museo Civico Gaetano Filangieri” könyvtárában őrzik. Egyrészt különösen fontosak azok a dokumentumok, amelyek az 1788. szeptember 29-ei „Catalogo della libreria del fu cav. d. Gaetano Filangieris”-re vonatkoznak, másrészt pedig a „Corrispondenza di uomini illustri con il N. H. Cav. Gaetano Filangieri seniore”. Mindkettő a 28. csomóban található. A leveleket 1780 és 1788 között írták. Más, Filangieri tollából származó levelek elszórtan találhatók különböző európai könyvtárakban, és Eugenio Lo Sardo érdeme, hogy ezek nemrégiben könyv formájában összegyűjtve megjelentek: *Il mondo e le virtù civili. L'epistolario di Gaetano Filangieri*. Napoli, 1999.

A „Catalogo”, amely a Filangieri birtokában levő könyvek pontos jegyzéke (a könyvtár 1799-ben teljesen elpusztult), rendkívül fontos a Filangieri által használt források tanulmányozásához. Ez megjelent a „Gaetano Filangieri. Lo Stato secondo ragione” című kiállítás katalógusában (szerk. R. Bruschi és S. Ricci. Nápoly, 1999, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, 197–216).

Gaetano Filangieri első megjelent írása, az 1774-es *Riflessioni politiche...* hasonmás kiadásban 1982-ben jelent meg (R. Ajello kritikai utószavával). Nem született még kritikai kiadás a *Scienza della legislazione*-hez. A 18. század végét és a 19. század első évtizedeit meghatározó nagy hírnév – a 19. század utolsó kiadása az 1864–76. évi P. Villari-féle – elcsendesedett Filangieri körül. Ezt a csendet egy – korlátozott példányszámú – új kiadás törte meg (1855–56, Borroni és Scotti), amelyben Filangieri szövegét B. Constant kommentárja egészítette ki (G. Filangieri: *La scienza della legislazione* – B. Constant: *Commento sulla scienza*

za della legislazione. Szerk. V. Frosini; a szöveget kritikailag átdolgozta: F. Riccobono, I–II. k., Róma, 1984). Ez az új kiadás is elfogyott. Most egy négykötetes antológia kapható, amely ennek az utolsó kiadásnak egyes részeit tartalmazza (Gaetano Filangieri: *La scienza della legislazione*. Szerk. R. Bruschi. Előszó S. Ricci. 2. kiadás, Nápoly, 1998). A *Scienza della legislazione* egyes részeit, néhány jelentősebb levéllel együtt már F. Venturi megjelentette (Gaetano Filangieri: *Scritti*. Torino, 1976). A harmadik könyv néhány oldala egy kétnyelvű (olasz–német) kiadásban, a *Strafrechtsdenker der Neuzeit* (Az újkor büntetőjogi gondolkodói) kötetben (szerk. Th. Vormbaum. Baden-Baden, 1988, 179–188) található meg.

B) Másodlagos források

Filangieri halálakor barátai számtalan nekrológot írtak. Ezek közül ki kell emelni D. Tommasi életrajzát (*Elogio storico del cavaliere Gaetano Filangieri*. Nápoly, 1788). Valamennyi ezt követően írt életrajz erre támaszkodik. Meg kell említeni F. s. Salfi: *Eloge de Filangieri* című munkáját, amely a *Scienza della legislazione* francia fordításának előszavaként jelent meg (Párizs, 1822). A 19. századi tanulmányok közül emlékeztetünk még P. Villari Gaetano Filangieri műveiről (Opere) szóló könyvének bevezetőjére – *Intorno ai tempi e agli studi di Gaetano Filangieri* (Firenze, 1864).

A 20. században a Filangieriről szóló bibliográfia lassan gyarapodik, és több jelent meg, mint amennyire gondolnánk. Néhány kifejezetten róla szóló monográfiát, tanulmányt és lexikonszócikket sorolunk fel a továbbiakban a teljesség igénye nélkül. Hasznosak ezek a Filangieriről alkotott összképhez, amely azonban a teljes megismeréstől még távol van. R. Ajello művében kitűnő áttekintést kapunk a Filangieri korabeli Nápolyi Királyság politikai hátteréről (R. Ajello: *I filosofi e la regina. Il governo delle due Sicilie da Tanucci a Caracciolo*. *Rivista storica italiana*, 103, 1991, 398–454 és 657–738).

G. Liotta: *Gaetano Filangieri*. Polistena, 1913.

P. Gentile: *L'opera di Gaetano Filangieri*. Bologna, 1914.

G. De Ruggiero: *Il pensiero politico meridionale nei secoli XVIII e XIX*. Bari, 1922, 67. skk.

- U. Spirito: *Il pensiero pedagogico di Gaetano Filangieri*. Firenze, 1924 (melléklet G. Filangieri penalista).
- A. Bertolino: Il problema della popolazione nel pensiero del Filangieri e le sue relazioni con le correnti intellettuali del sec. XVIII. *Studi senesi*, 40, 1926, 103–153.
- F. Nicolini: Filangieri. In *Enciclopedia italiana*, XV. Roma, 1932, Istituto della Enciclopedia italiana, 258. skk.
- L. Manna: *L'autonomia del pensiero precursore di Gaetano Filangieri*. Isernia, 1934.
- G. Gentile: *Storia della filosofia italiana dal Genovesi al Galluppi*. Firenze, 1937.
- G. Tagliacozzo: *Economisti napoletani dei secoli XVII e XVIII*. Bologna, 1937.
- E. Nasalli Rocca: *Filangieri*. Brescia 1950.
- E. Passerin: G. Filangieri e B. Constant. *Humanitas*, 7, 1952, 1100–1122.
- S. Cotta: *Gaetano Filangieri e il problema della legge*. Torino, 1954.
- S. Cotta: Montesquieu et Filangieri. Notes sur la fortune de Montesquieu au XVIIIe siècle. *Revue internationale de Philosophie*, 9, 1955, 387–400.
- F. L. Berra: Filangieri Gaetano. *Novissimo Digesto italiano*, 7, 1961, 296–297.
- F. Venturi: Nota introduttiva a Gaetano Filangieri. In *Illuministi italiani*, t. 5, Riformatori napoletani, vol. 46. La letteratura italiana. Storia e testi. Milano–Napoli, 1962, 603–659.
- C. Mongardini: *Politica e sociologia nell'opera di Gaetano Filangieri*. Milano, 1964.
- A. Signorini: Società e legge in Filangieri. *Rivista internazionale di filosofia politica e sociale*, III, 1965, Anno IX, Serie III, fasc. 3, 1965, 313–350.
- P. Villani: Un oppositore di Gaetano Filangieri. Giuseppe Grippa, professore della scuola di Salerno. In *Rassegna storica salernitana*. 1966, 33–38.
- F. Venturi: Il giovane Filangieri in Sicilia. *Archivio Storico della Sicilia orientale*, 64, 1968, 19–41.
- P. Romano: *Il piano di educazione del Filangieri*. Pompei, 1968.
- P. Villani: Il dibattito sulla feudalità nel regno di Napoli dal Genovesi al Canosa. In *Saggi e ricerche sul Settecento*. Napoli, 1969.
- M. Maestro: Il contributo di Filangieri al pensiero di Benjamin Franklin in materia penale. *Rivista storica italiana*, 86, 1974, 82–100.;
- A. De Martino: *Tra legislatori e interpreti. Saggio di storia delle idee giuridiche in Italia meridionale*. Napoli, 1975.
- M. Maestro: Gaetano Filangieri and his „Science of Legislation”. *Transactions of the American Philosophical Society*, 1976, 66. k., 6. rész, 1–76.
- G. Goggi: Diderot-Raynal e Filangieri: uno studio di fonti. In *Giornale storico della letteratura italiana*, 153, fasc. 483, 1976, 387–418.
- R. Feola: *Dall'illuminismo alla Restaurazione. Donato Tommasi e la legislazione delle Sicilie*. Napoli, 1977.

- S. Armellini: Le due «anime» dell'illuminismo giuridico e politico italiano. *Rivista internazionale di filosofia del diritto*, 5, 1978, 253–293.;
- S. Moccia: Die italienische Reformbewegung des 18. Jahrhunderts und das Problem des Strafrechts im Denken von Gaetano Filangieri und Mario Pagano. In *Goldammer's Archiv für Strafrecht*. 1979, 201–221.
- G. Goggi: Ancora su Diderot-Raynal e Filangieri e su altre fonti della „Scienza della legislazione”. In *Rassegna della letteratura italiana*, 84, n. 1–2, 1980, 112–160.
- G. Bordini: Interpretazioni sul pensiero sociale di Gaetano Filangieri. In *Transactions of the fifth international Congress on the Enlightenment*. Oxford, 1980, 11. k., 900–906.
- G. Goggi: Filangieri e „l'Ami des hommes” di Mirabeau. *Italianistica*, 10, 1981, 188–214.
- P. Becchi: *Die Anfänge der Wirkungsgeschichte Filangieris in Deutschland und seine Bedeutung für die europäische Aufklärung, Arbeiten aus dem Institut für Rechts- und Sozialphilosophie*. Saarbrücken, 1982.
- P. Becchi: La fortuna di Gaetano Filangieri in Germania. *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 13, 1983, 197–208.
- V. Frosini: Filangieri e Constant: un dialogo tra due secoli. *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 13, 1983, 351–361.
- D. Corradini: Filangieri: storicismo e scienza della società. *Sociologia del diritto*, 10, 1983, 173–176.
- G. Bordini: „Proprietari” e „Non proprietari” e „Uguaglianza della felicità” nel pensiero di Gaetano Filangieri. *Rassegna storica del Risorgimento*, 70, 1983, 387–409.
- P. Becchi: Gaetano Filangieri e l'illuminismo europeo. Impressioni su un convegno. *Rivista internazionale di filosofia del diritto*, 60, fase. 11, 1983, 310–315.
- P. Becchi: Filangieri e i dispacci di Tanucci. *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 13, 1983, 363–376.
- M. Maestro: Gaetano Filangieri and his Laws of Relative Goodness. *Journal of the History of Ideas*, 44, 1983, 687–691.
- V. Ferrone: Alcune riflessioni sulla cultura illuministica napoletana e l'eredità di Galilei. *Giornale critico della filosofia italiana*, 63, 1984, 315–333.
- P. Becchi: Gaetano Filangieri und die neapolitanische Schule. Ein Beitrag zu den Anfängen der Wirkungsgeschichte einer Gesetzgebungslehre in der europäischen Aufklärung. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 71, 1985, 199–217.
- K. Seelmann: Gaetano Filangieri und die Proportionalität von Strafrecht und Strafe. Imputation und Prävention in der Strafrechtsphilosophie der Auf-

- klärung. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 97, 1985, 241–267.
- P. Becchi: *Vico e Filangieri in Germania*. Napoli, 1986.
- P. Fritzsche – L. Rössner: *Der neapolitanische Aufklärer Gaetano Filangieri: Erziehung, Politik, Friedliche Revolution*. Braunschweig, 1988.
- V. Ferrone: *I profeti dell' illuminismo. La metamorfosi della ragione nel tardo settecento italiano*. Bari 1989 (II. rész, IX. fejezet: Gaetano Filangieri e l'eterna religione dei lumi, 338–359).
- D. Fiorot: L'influenza della scuola fisiocratica nel pensiero di Gaetano Filangieri. In *Studi in onore di Giovanni Ambrosetti*. Milano, 1989, 777–797.
- G. Galasso: *La filosofia in soccorso de' governi. La cultura napoletana del Settecento*. Napoli 1989 (Filangieri tra Montesquieu e Constant, 453–484).
- R. Feola: *Utopia e prassi: l'opera di Gaetano Filangieri e il riformismo nelle Sicilie*. Napoli, 1989.
- S. Ricci: Gaetano Filangieri e la Repubblica nel 1779. In *L'Italia nella Rivoluzione, 1789–1799*. Szerk. v. G. Benassati e L. Rossi. Bologna, 1990, 29–40.
- R. Bruschi: Che viva la „Scienza”. Carlo Mazzacane difende Filangieri (1796). In *L'Italia nella Rivoluzione, 1789–1799*. 41–46.
- E. Dezza: Note su accusa e inquisizione nella dottrina settecentesca. In *Illuminismo e dottrine penali*. Szerk. v. L. Berlinguer e F. Colao. Milano, 1990, 185–239.
- R. Ajello: *Fonamentalismo medievale e moderno*. Napoli, 1990 (L'estasi della ragione: dall'illuminismo all'idealismo. Introduzione allo „Scienza” di Filangieri, 37–184).
- M. A. Cattaneo: Die Strafrechtsphilosophie der deutschen Aufklärung. In Sonia Carboncini (szerk.): *Die deutsche Aufklärung im Spiegel der neueren italienischen Forschung*. Aufklärung, V, 1990, 25–56.
- L. d'Alessandro (szerk.): *Gaetano Filangieri e l'illuminismo europeo*. Napoli, 1991 (Atti del Convegno di Vico Equense, 1982. október 14–16.).
- Gaetano Filangieri: *Lo Stato secondo ragione, catalogo delle mostra bibliografica e documentaria a cura di S. Ricci e R. Bruschi*. Napoli, 1991, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici.
- A. Zanfarino: Gaetano Filangieri. In *Il pensiero politico dall'umanesimo all'illuminismo*. Napoli, 1991, 455–464.
- P. Becchi: Filangieri und Tanuccis Gesetze. Ein Beitrag der neapolitanischen Aufklärung zur Überwindung der arcana juris. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 78, 1992, 472–482.
- M. Vozzi: Note in margine all'epistolario di Gaetano Filangieri: la corrispondenza privata (1780–1788). In *Il principato citeriore fra ancien regime e conquista francese: il mutamento di una realtà periferica del Regno di Napoli*. Salerno, 1993.
- G. Giarrizzo: *Massoneria e illuminismo nell'Europa del Settecento*. Venezia, 1994 (különösen 275–297).
- D. D'Alessandro: *Posseduto dalla ragione. Profilo di Gaetano Filangieri*. Napoli, 1995.
- A. Mazzacane: Filangieri Gaetano. In *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. v. M. Stolleis. München, 1995, 205.
- A. Andreatta: *Le americhe di Gaetano Filangieri*. Napoli, 1995.
- R. De Lorenzo – N. Barella: *Ritratto di Famiglia in un museo. Carte del museo civico Gaetano Filangieri*. Napoli, 1996.
- E. Lo Sardo: Filangieri Gaetano. In *Dizionario biografico degli italiani*. Roma, 1997, Istituto della Enciclopedia italiana, vol. 47, 574–583.
- G. Ruggiero: Una lettera inedita di Gaetano Filangieri. *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 116, 141–154.
- E. Lo Sardo: *Il mondo nuovo e le virtù civili. L'epistolario di Gaetano Filangieri (1772–1788)*. Napoli, 1999.
- G. Ruggiero: Gaetano Filangieri e l'ordinanza sulle milizie provinciali del 1782. *Frontiera d'Europa*, 1999, 2, 185–231.
- G. Ruggiero: *Gaetano Filangieri. Un uomo, una famiglia, un amore nella Napoli del Settecento*. Napoli, 1999.
- P. Becchi: Gaetano Filangieri. Profilo di un illuminista napoletano. *Annali della Facoltà di Giurisprudenza di Genova*, 29, 1999–2000, 153–166.
- P. Becchi: *Giuristi e principi. Elementi per una storia della cultura giuridica moderna*. Genova, 2000. (L'illuminismo giuridico in area italiana: Gaetano Filangieri, 57–89.)
- G. Ruggiero: Gaetano Filangieri e la commenda di Sarno. *Rassegna storica salernitana*, 34, 17-2, 2000, 175–194.
- G. Ruggiero: La data di nascita di Gaetano Filangieri: Un problema risolto. *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 118, 2000, 205–224.
- P. Becchi – K. Seelmann: *Gaetano Filangieri und die europäische Aufklärung*. Frankfurt a. M., 2000.
- K. Seelmann: Gaetano Filangieri e la proporzionalità fra pena e reato. Imputazione e prevenzione nella filosofia penale dell'illuminismo. *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 31, 1; 2001, 3–25.
- P. Becchi: Recenti studi filangierini. *Materiali per una storia della cultura giuridica*, 31, 1–2001, 191–210.
- V. Frosini: *La coscienza giuridica. Ritratti e ricordi*. Torino, 2001 (Filangieri e „La Scienza della legislazione”, 21–31 és Filangieri e Constant, 33–45.)

- A. Trampus: La traduzione settecentesca di testi politici: il caso della Scienza della legislazione di Gaetano Filangieri. *Rivista internazionale di tecnica della traduzione*, 6, 2002, 19–44.
- P. Becchi: Vergeltung und Prävention. Italienische Aufklärung (Filangieri) und deutscher Idealismus (Kant–Hegel) im Vergleich. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 88, 4–2002, 549–568.
- F. Berti: *La ragione prudente. Gaetano Filangieri e la religione delle riforme*. Firenze, 2003.
- V. Ferrone: *La società giusta ed equa. Republicanesimo e diritti dell'uomo in Gaetano Filangieri*. Roma–Bari, 2003.
- A. Trampus: Filangieri in Austria: La traduzione perduta della „Scienza della legislazione”. In *Römische Historische Mitteilungen*, 46, 2004, 283–304.
- G. Cacciatore: Der Begriff der Zurechnung in einer Phase der italienischen Rechtsphilosophie. Vico, Filangieri, Pagans. In M. Kaufmann – J. Renzikowski (szerk.): *Zurechnung als Operationalisierung von Verantwortung*. Frankfurt a. M., 2004, 29–46.
- A. Trampus (szerk.): *Diritti e costituzione. L'opera di Gaetano Filangieri e la sua fortuna europea*. Bologna, 2005.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványa

- Révész Tamás:** *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971.
- Buzás József:** *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971.
- Máthé Gábor – Révész Tamás:** *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)* Budapest, 1972.
- Rácz Lajos:** *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
- Buzás József:** *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973.
- Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht**. Studienband. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán**. Budapest, 1974.
- Nagyné Szegvári Katalin:** *A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975.
- Degré Alajos:** *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977.
- Révész T. Mihály:** *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977.
- A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben. Tanulmánykötet**. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán**. Budapest, 1979.
- Mezey Barna:** *A Rákóczi szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981.
- A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, XVIII–XIX. század**. Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán**. Budapest, 1982.
- Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon**. Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán**. Budapest, 1983.
- A jogászképzés és a magyar felsőoktatás rendszerében**. Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán**. Budapest, 1984.
- A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század**. Tanulmánykötet. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán**. Budapest, 1986.

16. *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Szerk. és előszó **Kovács Kálmán – Révész T. Mihály**. Budapest, 1987.
17. **Mezey Barna**: *A magyar polgári büntönügy kezdetei*. Budapest, 1995.
18. **Pomogyi László**: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995.
19. *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Szerk. **Mezey Barna**. Budapest, 1998.
20. *A magyar büntönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Szerk. **Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna**. Budapest, 1997 (2. kiadás Budapest, 2000).
21. *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Szerk. **Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna**. Budapest, 1997.
22. *Tanulmányok a magyar büntönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Szerk. **Bódiné Beliznai Kinga**. Budapest, 1998.
23. **Gönczi Katalin**: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000.
24. **Pomogyi László**: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001.
25. **Föglein Gizella**: *Államforma és államszervi jogkör Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, 2001.
26. *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Szerk. **Mezey Barna**. Budapest, 2001.
27. *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband. Red. Barna **Mezey**. Budapest, 2003.
28. *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Szerk. **Mezey Barna**. Budapest, 2004.
29. **Hajnal Hugó**: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003.
30. **Képes György**: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003.
31. *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Szerk. **Mezey Barna**. Budapest, 2005.